

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	2
-------	---

GİRİŞ

İslam Dünyasında Dinî Yenilenme Hareketleri	4
---	---

I.BÖLÜM

Musa Carullah'ın İman Konusndaki Görüşleri	14
--	----

1-İman	14
--------	----

1:1. İman Nedir?	14
------------------	----

1:2. Amel Nedir?	15
------------------	----

1:3. İman ve Amel'in İlişkisi	16
-------------------------------	----

1:3.a) İmanın Artar ve Eksilir mi?	17
------------------------------------	----

1:3.b) İmanın Kemalatı	19
------------------------	----

2. İlahî Adalet ve İlahî Rahmet	22
---------------------------------	----

II.BÖLÜM

Musa Carullah'ın Diğer Kelam Sorunları Konusundaki Görüşleri	34
--	----

1. Akıl-Vahiy İlişkisi	34
------------------------	----

2. Hüsün-Kubuh	40
----------------	----

3. Rızık	43
----------	----

4. Mucize	46
-----------	----

5. İsra ve Miraç Hadisesi	49
---------------------------	----

6. Kıyamet Âlametleri	53
-----------------------	----

6:1. Nüzûl-i İsa	53
------------------	----

6:2. Ye'cüc Me'cüc ve Türk Milleti	56
------------------------------------	----

6:3. Hızır Meselesi	58
---------------------	----

7. Hilafet	61
------------	----

SONUÇ	67
-------	----

BİBLİYOGRAFYA	69
---------------	----

ÖNSÖZ

Son çağlarda İslam'daki fikir dünyasının belli başlı simalarından biri şüphesiz Musa Carullah Bigiyef'tir. O, dinî yenilenme hareketinin önemli temsilcilerinden biri sayılmaktadır. Bu zat, küçük yaştan itibaren dinî eğitim ve öğretimini görmüş, gençlik yıllarının tamamını ilme adamıştır. Musa Carullah, Müslümanların mevcut halinden dert yanarak onların her alanda uyandırılması ve aydınlatılması gerektiği sonucuna varmıştır. Bu hususta da her türlü faaliyetlerde bulunarak dinî ilimlerin her sahasında eserler yazıp kendine has görüş ve fikirlerini beyan etmiştir.

Musa Carullah düşünce ve fikirleriyle genel olarak İslam, özel olarak Türk dünyasının dinî ve kültürel uyanışa çağırması, taklitçi düşüncenin pençesinde kalan Müslümanları uyarak geçmişi ve Batı'yı taklit etmekten kurtulup kendilerine özgü bir bilincin oluşturmanın gerekli olduğunu vurgulamıştır. O ömrünün sonuna kadar da bu davasından vazgeçmeden bu hususta eserler yazmaya devam etmiştir.

Musa Carullah, hayatının büyük bir kısmını dünyayı gezmek, Müslümanların halini görmek, onları uyandırmak, gelişmeleri için çözüm yolu üretmek ve bu hususta ciddi eserler yazmakla geçirmiştir. Bundan dolayı her alanda kitaplar yazıp görüşlerini belirten, fikir ve düşünceleriyle Müslümanlar için hizmette bulunmaya çalışan Musa Carullah'ın kelim konusundaki görüşlerini araştırmak ayrıca önem arz etmektedir. Gerçi Musa Carullah kelim ilmini ve kelimcileri tenkit ederek kelim ilminin pratik faydası bulunmayan boş ve manasız laflarla uğraşan ilim olduğunu, kelimcilerin de, İslam dünyasının cehalet bataklığına sürüklediğini söylemesine rağmen kendisini tamamen bu ilimle uğraşmamaktan alıkoymamıştır. Başka bir deyişle Musa Carullah kelim ve kelimcileri eleştirerek kendisinin tasavvufçu olduğunu söylese de, kelim konularını ele alıp kelimcilerin takip ettiği metodu aynen takip ederek kelim görüşlerini beyan etmesi, hatta kelim konularındaki görüşlerini müstakil olarak "Halk Nazarına Bir Nice Mesele", "Rahmet-i İlahiye Burhanları" gibi eserlerinde ortaya koymaya çalışması, ister istemez onun da kelimci olduğunu göstermektedir.

Musa Carullah'ın kelim görüşlerini ele aldığımız çalışmamız, giriş ve iki bölümden oluşmakta olup giriş kısmında dinî yenilenme hareketinin ortaya çıkışı, amacı ve bu hareketin içinde Musa Carullah'ın yeri ve önemi beyan edildikten sonra, birinci

bölüme geçilmektedir. Bu bölümde Musa Carullah'ın kelâmî görüşlerinin temelini oluşturan “iman” ve “ilâhî rahmetin umumîliği” meseleleri ele alınmıştır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ise, onun akıl-vahiy ilişkisi, hüsün-kubuh, mucize, isra ve miraç, rızık, kıyamet alâmetlerinden olarak bilinen nüzûl-ü İsa, Ye'cuc Me'cuc ve kıyamet alâmetleriyle dolaylı ilişkisi bulunan Hızır meselesi araştırılmıştır. Aynı zamanda iman konusu olmazsa da, kelamcılar arasında tartışmaya neden olan ‘hilâfet’ meselesinin üzerinde de durulmuştur.

Çalışmamızın ortaya konulmasında mümkün olduğu kadarıyla birinci el kaynaklarından istifade ettik. Musa Carullah'ın kelâmî görüşlerini içeren eserleri bulup çalışmamızın verimli olması için gayret gösterdik. Aynı zamanda Musa Carullah'ın fikir hayatını ele alan kaynaklara da baş vurmaya uygun bulduk.

Ben bu çalışmam sırasında kıymetli zamanlarını esirgemeyen, her türlü konularda yardımcı olan, teşvik eden ve yönlendiren değerli hocam Prof. Dr. Ahmet Akbulut'a, sorunların aşılmasında hiçbir zaman yardımını esirgemeyen ve manevî yönden destek olan saygılı hocam Prof. Dr. Mustafa Erdem'e sonsuz teşekkürlerimi bir borç olarak bilirim.

Ankara

Abdilaziz Kalberdiev

2004.

GİRİŞ

İSLAM DÜNYASINDA DİNİ YENİLENME HAREKETLERİ

İslam'ın ilk dönemlerinde dinî yeniden yapılanmadan söz etmek mümkün değildir. Çünkü o dönem İslam düşünce sistemi henüz tamamlanmış değil, oluşum sürecindeydi.¹ İslam düşünce tarihinde ilk 'ihya hareketini' Gazalî'den başlatmak doğru olur. Çünkü Gazalî'ye kadar tarihin akışı içinde İslam'a, kendi iç yapısına uymayan bazı inanç ve uygulamalar karışmış ve bu durum, bir Müslüman'ın inancının öz ve saf halinden uzaklaştırmıştır. Yapılması gereken şey de içeriği yabancı unsurlardan temizlemek, Kur'an ve sünnete dayanarak İslam'ı anlamak ve uygulamaktır.² Böylece Gazaliyle başlayan ihya veya reform hareketi daha sonra İbn Teymiyye, Muhammed b. Abdülvehhab, Hindistanlı Şeyh Ahmed Sahrindî, Cezayirli Muhammed b. Ali es-Senûsî ile devam etmiştir.³

Modern dönemdeki ıslahat veya dinî yenilenme hareketi Batı'da başlayan reform ve Rönesans hareketleri sonrası ve neticesinde ortaya çıkmıştır. Çünkü Batı'da XVI. asırda başlayan reform ve Rönesans hareketleri, onların din anlayışı, sanat, ilim ve teknolojiye ilerlemelerine yol açmış, zamanla Batı'da güçlü devletlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Teknolojik üstünlükleri sayesinde Batılılar dünyanın çeşitli kıtalarında yaşayan milletleri sömürerek hâkimiyetleri altına almışlardır. Türkiye ve Afganistan hariç diğer bütün Müslüman ülke ve toplulukları bu sömürgeler içinde yer almışlardır. Ayrıca Batılılar hakimiyeti altına aldığı topraklarda yaşayan milletlerin zihniyetini, inançlarını, manevî değerlerini, imkan ve kabiliyetlerini sorgulamaya ve eleştirmeye başlamışlardır.⁴ İslam dünyasında böyle bir sömürge ve manevî baskıdan Müslümanları kurtarmak için çalışan aydınlar ortaya çıkmışlardır. Onlar bir taraftan Batılıların İslam'a yönelttikleri hücumlarına cevap vermeye çalışırken, diğer taraftan da Müslümanları uyandırma, siyâsî esaret, ekonomik çöküntüden kurtarma, dini, hurafelerden temizleme gayretinde

¹ Fazlur Rahman, *İslamî Yenilenme Makaleler III*, (derleme ve çeviri: Adil Çiftçi), Ankara Okulu Yayınları-2002, s.35.

² Fazlur Rahman, *İslam*, (çevirenler: Mehmet Dağ, Mehmet Aydın), Ankara Okulu Yayınları, Ankara-2000, s.19.

³ Fazlur Rahman, a.g.e, ss.19-20 ve 272-290.

⁴ Fazlur Rahman, a.g.e, s.21.

olmuşlardır.⁵ Bu âlimler daha çok Batı'nın İslam dünyasına olan hakimiyeti ve manevî baskıları sonucunda ortaya çıkmışlardır. Ondan dolayı da dinî yenilenme hareketlerini modern dönem dinî hareketi olarak değerlendirmek doğru olur.⁶ Fakat modern dönemdeki dinî yenilenmeyi modern öncesi ıslah hareketlerinden tamamen ayrı olarak değerlendirmek yanlıştır. Çünkü modern dönemdeki dinî yenilenme hareketinin ortaya çıkmasında Batı ne kadar etkili olsa da, fikren yeni doğuşuna önceki dönem ihya veya ıslahat hareketleri ilham kaynağı olmuştur.⁷

İslam ülkelerinde Batı sömürgecilerine karşı dinî yenilenme hareketini başlatan ve Müslümanları uyandırmaya çalışanların başında Cemaleddin Efganî gelmektedir. Faaliyetleriyle dinî yenilenme hareketine kalıcı izler bırakan Efganî'nin, genel olarak iki amacının gerçekleşmesi için gayret ettiği görülmektedir.

1. Müslümanları uyandırarak, Batı'nın siyasî ve ekonomik sömürsünden kurtarmak.
2. Eğitim kurumlarının müfredat programlarını genişleterek felsefî ve ilmî disiplinlerin işlenmesi ve genel eğitim reformlarının yapılması suretiyle zamanla İslam dünyasın Batı'nın karşısında ilmî, siyasî ve ekonomik bakımından üstün kılmaktır.⁸

Cemaleddin Efganî gibi İslam dünyasın uyandırmaya çalışanların başında Muhammed Abduh, Seyyid Ahmed Han, Muhammed İkbal, Seyyid Emir Ali, Reşit Rıza, Musa Carullah Bigiyef vs. gelmektedir.⁹ Bunlarla İslam dünyasında başlayan dinî yenilenme hareketi, Müslümanların kültürel hayatlarında yenilenmeyi ön görmüştür. Fakat böyle bir hareket Hristiyanlıkta olduğu gibi dinin yapısından kaynaklanan problemleri çözmek için değil, bizzat Müslümanların bireysel ve sosyal yaşamlarında yenilenmenin gerekliliğini vurgulamışlardır. Çünkü onlara göre İslam ıslaha muhtaç olmadığı gibi başımıza gelen her türlü problemler de kendimizden kaynaklanmakta, dolayısıyla Müslümanların ıslaha muhtaç oldukları ortaya çıkmaktadır. Nitekim Musa Carullah bu hususta şöyle demektedir: “Benim nazarımda İslamiyet ıslah-ı diniyyelerin hiç birine muhtaç değildir. İçtimaî, dinî ve siyasî hastalıklar İslamiyet'te değil, yalnızca kendimizde vardır. Bu öldürücü hastalıklardan korunmak ve çarelerini de mutlaka aramak gerekir. Bu takdirde İslam'ı ıslah etmek ihtiyaç değildir; bilakis İslam'ın sunduğu çare ve

⁵ Fazlur Rahman, *İslam*, ss.22 ve 297-303.

⁶ Fazlur Rahman, a.g.e, ss. 293-296. Fazlur Rahman, *İslamî Yenilenme Makaleler III*, ss. 44-45.

⁷ Fazlur Rahman, *İslam*, s.297, Fazlur Rahman, *İslamî Yenilenme Makaleler III*, s.45.

⁸ Fazlur Rahman, *İslam*, s.297.

⁹ Fazlur Rahman, a.g.e, ss. 297-303.

tedbirlerle kendimizi ve varlığımızı tedavi ve ıslah etme söz konusudur ...”¹⁰ diyerek özümüzü yani bireysel kişiliğimizi ıslah ederek çağdaş medeniyet dünyasına adımlar atmanın önemini ve bunun da ancak ilimle gerçekleşeceğini vurgulamıştır.

Dinî yenilenme hareketinin temsilcileri Müslümanların taklitten kurtulmanın gerekli olduğunu söylemişlerdir. Çünkü taklit tembelliğin kaynağı olduğu gibi yeni fikir ve düşünce üretmenin en büyük engeli ve düşmanıdır. Muhammed Abduh’a göre, taklide bürünen millet veya toplum şüphesiz hayatlarının dayandığı temelleri, millî varlıklarını koruyamaz.¹¹ Dolayısıyla onlara göre Müslümanlar taklidi bırakıp, maddî ve manevî değerlerine sahip çıkmalıdır. Ayrıca uyanmaları ve bu durumdan kurtulmaları için Müslümanlara şiirleriyle seslenen Muhammed İkbal şöyle demektedir:

“Sen niye tufandan korkuyorsun?

Sen denizsin, sen sahilisin, sen hem gemisin, hem de kaptan!

Bir alev gibi yüksel; Hak’tan gayri her şey değersiz, çör çöp gibidir. Onları yakıp kül et!

Ey gafil, sen zaman aynasının cevherisin. Sen Allah’ın ahir zamana gönderdiği bir habersin.

Senin sayende gökler yine aydınlanacak, nur ile dolacak, gece karanlıkları kaçacak yer arayacak.

Bugünkü acı manzara beni ümitsizliğe düşürmez. Ben Müslümanların başaracaklarından eminim.

Benim bir mazim vardır ki, istikbale hükmedecek...”¹²

İşte bunun gibi şiirleriyle bir taraftan Müslümanlara manevî güç vererek onları uyandırmaya çalışan Muhammed İkbal, diğer taraftan da gelecekte Müslümanların dünyaya hakim olacağına inanıyordu. Fakat bu inanç sadece İkbal için söz konusu olamaz. Çünkü dinî yenilenme hareketinin bütün temsilcileri bu inanca inanarak adımlar atmışlardır.

Dinî yenilenme hareketinin daha bir önemli özelliği, Müslümanları birleştirme çabasıdır. Çünkü Müslümanların ayrılığa düşmeleri, bölünmeleri, bu sayede güçlerinin zayıflaması, kadere boyun eğen bir inanca sarılmaları, idarecilerin cehaletleri, İslam’ı ve gerçekleri bilmemeleri, ilmi ihmal etmeleri onları Batı karşısında boyun eğmiş bir hale

¹⁰ Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, (hazırlayan: Musa Bilgiz), Kitâbiyât, Ankara-2001, s.15.

¹¹ Muhammed Abduh, *Tevhîd Risalesi*, (çeviren: Sabri Hizmetli), Fecr Yayınları, Ankara-1986, s88.

¹² Muhammed İkbal, *Yolcu, Ey Şark Kavimleri, Kölelik*, (çeviren: Ali Nihat Tarlan), Eser Matbaası, İstanbul-1976, s.153.

getirmiştir.¹³ Onlar, bu durumdan kurtulmanın yolu olarak bireysel hareket etme değil, birlikte hareket etmek, Müslümanların gönüllerini ve akıllarını bir yöne doğru çevirmeleri ve hareket etmeleri sonucu gerçekleşeceğine inanıyorlardı. Nitekim onlar, İslam dünyasındaki siyasî birlik, yabancıların İslam toprakları üzerinde kurdukları hakimiyet ve müdahalesi karşısında alınacak tek çözüm ve tedbir olduğunu vurgulamışlardır. Bu doğrultuda da Müslümanları bütünlüğe, birliğe çağırmışlar, onların uyanmaları ve birleşmeleri için çaba sarf etmişlerdir.¹⁴

Onların Pan-İslamcılık hareketi, Batı'ya karşı bazı isyancı hareketlerin ortaya çıkmasına katkıda bulunsa da, tam olarak başarı gösterdiğini söylemek mümkün değildir. Çünkü onların bu düşüncesi, Batı karşısında Müslümanların İslamî duygusunun yerine mahallî ve millî duyguları harekete geçirmiştir. Bunun sonucu olarak da milliyetçilik güç almış ve yaygın bir hale gelmiştir. Bazı İslam ülkelerinin devlet ideolojilerinde de milliyetçiliğin önemi artmıştır.¹⁵

Dolayısıyla dinî yenilenme hareketinin ortaya çıkmasını hazırlayan faktör, Batı'daki sosyal-ekonomik refah, geri kalan millet ve devletleri sömürme ve onların inanç ve düşüncelerini sorgulama ise, fikrî yönden modern öncesi ihya ve reform hareketleri bir bakımdan onlara enerji ve hareket vermiştir. Bu nedenlerden etkilenen modern dinî yenilenme hareketinin temsilcileri başlıca üç amacın gerçekleşmesi doğrultusunda gayret etmişlerdir.

1. Müslümanları uyandırarak, mevcut siyasî baskıdan kurtarmak. Bunun gerçek hayata dönüşebilmesi için Müslümanları bir sancağın altına toplamak. Yani Pan-İslamcılık düşüncüyü yaygın bir hale getirmek.
2. Eğitim kurumların modernleştirmek ve eğitim programlarının yeniden gözden geçirerek felsefî ve ilmî disiplinlerin işlenmesini sağlamak.
3. Müslümanları yakalandığı taklit hastalığından kurtarmak.

Dinî yenilenme hareketinin temsilcileri, yukarıdaki amaçların gerçekleşeceğine ve Müslümanların uykudan uyanarak tarihte olduğu gibi gelecekte de dünyaya hakim olup İslam dünyasında yeni bir medeniyet kuracaklarına inanmışlardır. Ancak bugüne kadar onların hayal ve düşleri gerçekleşmemiştir.

¹³ Osman Keskiöğlu, Asaf Demirbaş, Abdullah Manaz, *Son Çağlarda İslam Dünyasında Fikir Hareketleri*, Ankara-1989, s.40.

¹⁴ Fazlur Rahman, *İslam*, s.310.

¹⁵ Fazlur Rahman, a.g.e, ss.310-311.

Tarihten günümüze kadar bir takım ihya ve yenilenme hareketleri ortaya çıkmış, Müslümanların uyanmalarını sağlayarak modern medeniyet kurmaları için gayret etmişler, ancak başaramamışlardır. Acaba onların başarısızlıklarının sebebi nedir? Bu sorunun üzerinde durmak gerekmektedir.

Dinî yenilenme hareketlerinin başarısızlıklarının sebebin bir veya iki nedene bağlayarak değerlendirmek doğru olmazsa gerek. Mutlaka onların başarılı olmalarına engel olan birçok neden vardır. Örneğin:

1. İlk olarak dinî yenilenme hareketlerine engel olan sebep, muhafazakarlıkların çokluğudur. Genel olarak İslamcı kesimde, başkasının ortaya koyduğu yeni fikre her zaman karşı tutum sergileme zihniyeti vardır. Aynı zamanda sırf başkasından geldiği için, bir fikrin doğru veya yanlışlığına bakmadan, hemen karşı çıkma gibi bir özellik de bulunmaktadır. Yani söylenen söze değil söz söyleyene bakarak peşin hüküm verme zihniyeti kültürümüzde yaygın bir hale gelmiştir. Bu zihniyet İslam'ın ilk asrından günümüze kadar gelen ve başımızdan dert eksik etmeyen bir anlayıştır. Fakat bu anlayış, günümüzde sadece İslamcı kesimde değil, solcu ve laikçilerde de bulunmaktadır.¹⁶ O zaman bu zihniyetin İslam kültürü içinde yaşayan bütün millet, toplum ve insanlarda bulunduğunu söylemek doğru olur. Başka bir deyişle bu zihniyet, İslam kültüründe yaşayan insanların ayrıca bir özelliği haline gelmiştir.

2. Taklit hastalığının İslam kültürü içinde yaygın bir hal almasıdır. Müslümanlar ilk üç asırda dünyayı şaşırtacak bir derecede parlak ve görkemli medeniyet kurmuşlardır. Böyle bir başarıyı Kur'an'dan ilham alarak elde etmişlerdir. Fakat Müslümanlar, üç asırlık medeniyetin daha sonra geliştirememişler, bilakis ilmî, medenî ve idarî başarılarını kutsallaştırarak başarının kaynağı olan Kur'an'ı zamanlara göre anlamayı gereksiz, boş bir emek saymışlardır.¹⁷ Bundan sonra da taklide yakalanmışlardır. Aradan bin sene geçmesine rağmen ne Müslümanlar taklidi, ne de taklit Müslümanları bırakmıştır. Zamanla İslam dünyasını taklitten kurtarmaya çalışanlar ortaya çıkmışsalar da onlar bu zorlu işi başaramamışlardır.

3. Asırlardır durgunluk ve gerilemede olan Batı iki reformla kalkınmıştır. Biri ilmî reformdur ki, onun gelişmesini sağlayan Bacon'dur. İkincisi ise, en önemli ve en meşakkatli olan dinî reformdur. Batı'da dinî reformu gerçekleştiren Martin Luther'dir. Dinî reformda başarı elde edilmesinde kralların payı vardır. Çünkü krallar bu reformu

¹⁶ Hüseyin Atay, *Dinde Reform ve Atatürk'ten Kesitler*, Atay ve atay Yayınları, 2003, s. 17.

¹⁷ Atay, a.g.e, s.22.

desteklemişlerdir. İslam dünyasında reform yapmak isteyenler ne halk tarafından, ne de idareciler tarafından desteklenmişlerdir. Aksine kösteklenmişlerdir.¹⁸

4. Müslümanların yenilenmelerine engel olan diğer bir neden de İslam kültürünün, fikhın, hadisin, kelamın, tasavvufun çok yaygın ve baskın emredici, itaati istemiş olmasıdır. Bu kültürü sorgulayacak, eleştirecek insanların ortaya çıkmasına izin verilmemesi, biraz baş kaldırmaya çalışanların hapsedilmesi, sürgün edilmesi hatta öldürülmesi başkalarının da zihinlerini köreltmış, boyun eğdirmiştir.¹⁹

5. Toplumda zorunlu bir fikri savunma söz konusu olunca, orada ilmî rekabetten söz etmek mümkün değildir.²⁰

6. İslam dünyasında yenilenmeye karşı çıkanlar siyasîlerdir. Çünkü bunlar her zaman güdülecek toplum isterler. Güdülen toplum düşünmeyen toplumdur. Yeni bir fikir ortaya koyma, ancak düşünme sonucu olur. Zira güdülecek toplum düşünmediği için devlete hiç karşı gelmez, böyle bir durum ise onların işine gelir.²¹

7. Ayrıca dinî yenilenme hareketinin etkili olması için üç veya dört yenilikçi yeterli değildir. Çünkü hiç yeni fikir üretmeyen ve taklit dairesinden çıkamayan toplumu harekete geçirebilmek için onlarca yüzlerce yenilikçi gerekir. Eğer dinde reform gerçekleşebilse, ilimde de reform kaçınılmazdır. Çünkü ilimde devrim, dinde reformdan geçer.²² O zaman beklediğimiz baharın meyvesini alabiliriz.

Eğer Müslümanlar ilk üç asırdaki gibi yeni bir medeniyet kurmak ve kültür haline gelmiş taklit, aşırı tutuculuk gibi kötü alışkanlıklardan kurtulmak veya asgari seviyeye indirmek istiyorlarsa, felsefe, kelam ve mantık gibi ilim dallarına fazla önem vermelidirler. Çünkü felsefe, yeni fikir üretir, yeni anlayış, arayış ve değişik düşünceler ortaya koyar. Kelam, felsefenin ürettiklerini dinî açıdan değerlendirir. Mantık ise, düşüncelerin, önermelerin tutarlı tutarsız, çelişkili, çelişiksiz olup olmadıklarını inceler ve ona göre de bir değerlendirmede bulunur.²³ Tabî bu üç ilme önem vererek uygun ortamları hazırlamak daha çok idarecilerin sorumluluklarıdır. Ancak bu takdirde belki İslam dünyası medeniyet dünyasında ilk sıralara çıkabilir.

Yukarıda gördüğümüz gibi Batı medeniyetinin yükselmesi, dünyanın her bucağında kendi hakimiyetlerini kurma çabaları ve diğer milletlerin inanç ve

¹⁸ Atay, *Dinde Reform ve Atatürk'ten Kesitler*, s.12.

¹⁹ Atay, a.g.e, s.23.

²⁰ Atay, a.g.e, s.23.

²¹ Atay, a.g.e, ss. 23-24.

²² Atay, a.g.e, s.24.

²³ Atay, a.g.e, s.27.

düşüncelerini sorgulamaya, eleştirmeye tabi tutmaları İslam dünyasında kıpırdamalara yol açmıştır.

XIX. asırda ortaya çıkan dinî yenilenme hareketinin önemli bir temsilcisi Musa Carullah Bigiyef, İslam'ı yeni bir anlayışla anlatarak Müslümanları uyandırmaya gayret etmiş, yeni usulde okullar kurarak çağdaş medeniyeti Türk ve Müslüman topluluklarına ulaştırmak için çaba harcamıştır.

Musa Carullah'a göre Müslümanlar çağdaş medeniyet kapılarından girebilmeleri ve dünyada aktif insanlar olabilmeleri için İslam'ı değil, bizzat kendi şahsiyetlerini ıslah etmeleri gereklidir. Zira İslam, Hristiyanlıkta olduğu gibi ıslaha muhtaç değildir. Başımıza gelen her türlü problemler kendimizden kaynaklanmaktadır. Dinî, sosyal ve siyasî hastalıklar İslam'da değil, yalnızca kendimizde vardır. Dolayısıyla bu hastalıklardan kurtulmak için ilaç aranmalıdır. Bu ilaç İslam'a değil Müslümanlara gereklidir.²⁴

Musa Carullah'a göre İslam dini, hayat rehberi ve insanın ahlakının olgunlaşmasını sağlayan prensipleri içerir. Bu gerçeği ise her insan kendi bilgi düzey ve kapasitesine göre anlar ve uygular.²⁵ Fakat şuan genel olarak Müslümanların anlayışı o kadar da olumlu bir netice göstermemektedir. Zaten geri kalmışlığımızın sebebi de bundan kaynaklanmaktadır. Buna göre Müslümanların her konuda aydınlatılması gerekir. Aydınlatmak için de ilk olarak yapmamız gereken husus, eğitim ve öğretim kurumlarını ıslah etmektir.²⁶

Musa Carullah, Müslümanların geri kalmışlıklarının sebeplerin sosyal faktörlerden ve idarî işlerde aramakta ve onu birkaç sebebe bağlamaktadır:

1. Geri kalmışlığımızın en birinci sebebi, ameli, imandan ayırma belasıdır. Başka bir deyişle imanı yalnız kalpte saklı lisanda cari ikrardan ibaret saymak İslamiyet'in fesadına yol açmıştır. Akıl, ilim , ahlak, hayır-hasanat gibi insanın insaniyetine rükün olan prensiplerin hepsi imandan hariç kılınmıştır. Bunun sonucu olarak İslam dünyası fesatla dolup aşımıştır. Halbuki ıslah ve amel devam ettiği müddetçe İslamiyet'in kuvveti artmıştır. Eğer Müslümanlar amele önem verseydi yeryüzünün rengi ve haritası değişik olurdu.²⁷

²⁴ Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, ss. 15-16.

²⁵ Musa Carullah, *Halk Nazarına Bir Nice Mesele*, Kazan-1912, s.51.

²⁶ Mehmet Görmez, *Musa Carullah Bigiyef*, TDV Yayınları, Ankara-1994, ss. 172-173. İbrahim Maraş, *Türk Dünyasında Dinî Yenileşme*, Ötüken Neşriyat, İstanbul-2002, s.299.

²⁷ Musa Carullah, *Halk Nazarına Bir Nice Mesele*, ss. 16 ve 56-57.

2. Özellikle acemlerin iktidara geldiği Abbasîler döneminde sefahat, tembellik, terbiyesizlik gibi kötü ameller hükümet dairelerine ve zengin tabakaya karışmış ve zülüm yoluyla toplanmış olan vergiler, devlet menfaatlerine değil, idarecilerin menfaatlerine tüketilmiştir. İlim, akıl, amelden söz eden kimse kalmamıştır.²⁸

3. Efsane ve mitolojiden ibaret olan Yunan felsefesinin tercüme edilişi, İslamiyet'in hem kalbini, hem de dimağını en öldürücü zehirle zehirlemiştir. Bunun neticesi olarak İslamî ilimler, faydasız nazariyat dairelerine mahsur kılınmıştır. Âlimler teorik bir boyutta faydası bulunmayan ufak meseleler üzerinde kafa yormuşlar, kitaplar telif etmişlerdir. Ayrıca ortaya yeni bir şey koymanın yerine telif edilmiş kitaplar haşiye ve şerhlerle dolmuştur. Netice olarak Müslümanlar, dünya medeniyetinde riyaset kürsülerini diğer milletlere bırakmışlardır.²⁹

4. Gerilemenin diğer bir sebebi, medrese ve minberlerde İslamiyet'ten bir eser kalmamasıdır. Tahsilleri yirmi, otuz sene süren Türkistan, Hindistan, on, on beş sene devam eden Türkiye ve Arabistan medreselerinde sarf, nahiv, mantık, kelam, fıkıh haşiyelerini ve kitap dibacelerini okutmaktan ve bir süre içerisinde talebelerin ahlakını bozmaktan başka bir şey verilmemiştir. Özellikle talebelerin geçim usûlleri, ahlakî yozlaşmaya yol açmıştır. Ayrıca, akıllara izzet, gönüllere ruh vermek ve din, edep, Kur'an talim etmek olan minberler İslam milletini gaflete düşürmekten başka bir şey yapmamıştır. Böylece medrese ve minberlerden yayılan yanlış eğitim sonucunda Müslümanlar hem dinden, hem de dünyadan mahrum kalmışlardır.³⁰

5. İslam dünyasının gerilemesinin diğer bir sebebi, her şeyi Allah'a havale eden kader inanışının yaygınlık kazanmasıdır.³¹ Buna göre herkes her şeyin Allah'ın plan ve çizgisinin çerçevesinde gerçekleşeceğine, kulun idare ve inisiyatifinin olmadığına inanmışlardır. Böyle bir inanç Müslümanların merak, teşebbüs ve gayretlerinin ortadan kalkmasına ve dolayısıyla dünya medeniyetinin başka milletlerin ellerine geçmesine sebep olmuştur.

Fakat Musa Carullah, Müslümanların geri kalmasının sebeplerinden biri olarak kaderin yanlış anlaşılmasını dile getirirken, doğru kader anlayışından da hiç bahsetmemektedir.

²⁸ Musa Carullah, *Halk Nazarına Bir Nice Mesele*, s. 16.

²⁹ Musa Carullah, *Halk Nazarına Bir Nice Mesele*, ss. 16-17.

³⁰ Musa Carullah, *Halk Nazarına Bir Nice Mesele*, ss. 18-19; Musa Carullah, *Kitabü's-Sünne*, (çeviri: Mehmet Görmez), Ankara Okulu Yayınları, Ankara-2000, s. 142.

³¹ Musa Carullah, *Halk Nazarına Bir Nice Mesele*, s.16.

6. Musa Carullah'a göre İslam âleminin fikir ve düşünce tarihinde taklit meselesi gibi zararı büyük olan bela ve musibet zuhur etmemiştir. Taklit hastalığı hem akıllarımıza, hem de gönüllerimize sekte vurmuştur. İslam dinini hayat dini olmaktan çıkaran yine taklit hastalığıdır. Geri kalmışlığımızın en başta gelen sebebi, asırlardır geçmişi taklit etmemizdir. Son asırlarda ortaya çıkan siyasî ve sosyal tüm belalar da geçmişi ve Batı'yı taklit etmekten kaynaklanmaktadır. Batı'yı taklit ederken de onların ilim ve teknolojiadaki gelişmelerini değil, hep kötü taraflarını taklit etmişizdir. Bunun sonucu olarak diyarımızı tembellik, fuhuş, betalet sarmıştır.³² İslam dünyasının gelişmesi için ilk olarak yapmamız gereken husus Müslümanları sarmış olan iki yönlü taklitten kurtarmaktır.

Musa Carullah tarafından tespit edilen yukarıdaki sebepler Müslümanların gerilemelerine yol açmıştır. Fakat bunların üstesinden gelebilmek mümkün müdür? Bu zorluklardan nasıl aşılabılır? Çözüm yolları var mıdır? Varsa nedir? İşte bu sorulara yine Musa Carullah cevaplar aramaya gayret etmiştir

Musa Carullah'a göre, İslam dünyasının kurtuluşunu sağlayacak en önemli ve belki de tek çözüm, eğitim ve öğretim kurumlarını ıslah ederek, öğrencilere zamanın şartlarına göre dinî ilimlerin yanı sıra müspet ilimlerin vermekle gerçekleşecektir. Çünkü eski usûldeki eğitim ve öğretim kurumları artık zamanın şartlarına cevap verememektedir. Bu sebepten ötürü de Türkiye ve Rusya'da medreseler kapatılmıştır. Medreselerin kapatılmasının suçu ise, kapatanlarda değil, kapatılmaya sebep olanlardadır. Zira ona göre hiç kimse medreseleri yıkmamıştır. Zaten onlar asırlar önce yıkılmıştır.³³

Musa Carullah'a göre, medreseler zamanın şartlarına göre düzenlenmezse, şüphesiz Rusya ve Türkiye'deki medreselerin başına gelenler Arabistan, Hindistan'daki medreselerin de başına geleceği muhakkaktır ve yakındır.³⁴

Musa Carullah, bu hususta sadece kuru bir lafla yetinmiyor, bilakis o 1946 yılında Hindistan'da basılan el-Câmiatul'-İslamiyyeti'l-İlmiyye adlı eserinde dinî ve fen ilimlerinin birlikte ve bunların nasıl okutulacağı ile ilgili ıslahat programını bastırması, fakat hastalığı nedeniyle düşüncelerini pratiğe geçirememiştir.³⁵

³² Musa Carullah, *Halk Nazarına Bir Nice Mesele*, ss. 20-23.

³³ Musa Carullah, "Akademik İslam Üniversitesi", (çeviren: Recai Doğan), İslâmiyât VI (2003), sayı 1, s.186.

³⁴ Musa Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, (eseri sadeleştiren ve dipnotlarla işleyen: Yusuf Uralgiray), Kazan Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları, Ankara-1975. s. 10.

³⁵ Programın içeriği hakkında bkz. Musa Carullah, "Akademik İslam Üniversitesi", İslâmiyât VI (2003), sayı 1, ss.187-194.

Ona göre İslam dünyasının geleceği olan gençlere bilim öğretmede, onların hafızasına fazla bilgi yükü yüklemekten ilahî hikmet eliyle saçılmış kabiliyetlerini geliştirecek ve insanın iş yapabilme, idrak edebilme vasıflarına faaliyet verebilecek bir şekilde olmalıdır.³⁶ Ayrıca, Musa Carullah kadın eğitime de önem verilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Çünkü ona göre, erkeklerin rahatı, çocukların terbiyesi, ailede mutluluk, devletin kuvveti, insanlığın devamı ve İslam dünyasının gelişmesi kadının eğitilmesiyle gerçekleşecektir.³⁷

Kısaca, XVIII. asırda ortaya çıkan dinî yenilenme hareketinin bütün temsilcileri gibi Musa Carullah'ın gayretleri Müslümanları uyandırmak, taklit hastalığının pençesinden kurtarmak, orta çağlarda olduğu gibi kendilerine özgü bir bilinç geliştirmeleri ve dünya medeniyetin kurmalarına yöneliktir. İslam dünyasının geleceği kadınların ve onların terbiye ettikleri çocukların eğitimindedir. Zira ailede iyi eğitim alan, ıslah edilmiş okullarda da iyi öğretim gören çocuk, şüphesiz, taklitten uzak olur, devletin ve milletin uğrunda çalışır ve her yönden ilerlemesi için bütün gayretlerini gösterir. Musa Carullah'a göre, eğer bunlara önem verilirse, gelecekte İslam dünyasının haritası ve rengi günümüzdekinden değişik ve gelişmiş olacaktır.

³⁶ Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s. 58.

³⁷ Musa Carullah, *Kuran-ı Kerim'in Âyet-i Kerimelerinin Nurları Huzurunda HATUN*, (hazırlayan: Mehmet Görmez), Kitabiyât, Ankara-1999, ss. 49-54.

1. BÖLÜM

MUSA CARULLAH BİGİYEF'İN İMAN KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ

1-İMAN

1:1. İman Nedir?

İslam âlimlerinin mâhiyeti hakkında ihtilaf ettikleri ‘iman’ sözlükte mutlak surette ‘tasdik etmek’ demektir.³⁸ Yani habercinin haberine, hüküm verenin hükmüne samimi ve mutlak surette inanmak, haber ve hükmünün doğru olduğunu tasdik etmektir.³⁹ Buna göre haber getirenin haberini tasdik edip onun doğruluğuna inanan kimseye de mümin denir.⁴⁰

İman terim olarak Allah’a, Muhammed (s.a.v.)’in Allah’ın kulu ve elçisi olduğuna ve onun Allah’tan getirdiği kesin olarak bilinen şeylerin gerçek olduğuna tereddüt etmeden samimi ve kesin olarak inanmak, bunların hak ve doğru olduklarını kalple kabul edip onu tasdik etmektir.⁴¹ Buna göre sözlükteki ‘iman’ umumi bir anlam, şeriattaki ‘iman’ ise hususi bir anlam ihtiva etmektedir. Fakat şunu belirtmeliyiz ki, yukarıda tarif ettiğimiz iman tanımı Ehl-i Sünnet alimlerinin çoğu tarafından kabul edilen bir tanımdır. Bu konuda diğer itikadî mezheplerden farklı kanaatlere sahip olanlar da vardır. Örneğin: Mutezile, Haricîler ve Şîîler imanı “kalple tasdik dille ikrar ve uzuvlarla amel” olduğunu kabul ederler.⁴² Buna göre, bir kimse, Hz.Peygamber’in Allah’tan getirdiği kesin olarak bilinen hükümlerde onu kalbiyle tasdik, diliyle ikrar edip amelleri de yerine getirmelidir. Amelleri ihmal eden kimse, Haricî ve Rafizîler’e göre

³⁸ Ebu Muin en-Neseî, *et-Tevhîd likavaidi't-Tevhîd*, Kahire-1986, s.377; Muhammed b. Ömer b Hüseyin.Fahreddin Razi, *Kelam'a Giriş (el-Muhassal)* (Çeviren: Hüseyin Atay), AÜİF Yayınları, Ankara-1978, s.243; Taftazânî, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi (Şerhu'l-Akaid)*, (Hazırlayan: Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İstanbul-1991, s.276; İmam Ebu Yusr Muhammed Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*,(Tercüme ve Notlar: Şerafeddin Gölcük) Kayihan Yayınları, İstanbul-1988, s.209; Ömer Neseî, *İslam İnancının Temelleri Akaid*, (Hazırlayan: M. Seyyid Ahsen), Bayrak Yayınları, İstanbul-1995, s.59; Ebu Mansur el-Maturidî, *Kitabu't-Tevhîd* (tercüme: Bekir Topaloğlu), İSAM Yayınları, Ankara-2002,s.495.

³⁹ Taftazânî, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi*, s.276; Ömer Neseî, *İslam İnancının Temelleri Akaid*, s.59.

⁴⁰ Ebu Muin en-Neseî, *et-Tevhîd likavaidi't-Tevhîd*, s.377.

⁴¹ Ebu Muin en-Neseî, a.g.e, s.377; Ömer Neseî, *İslam İnancının Temelleri Akaid*, s.59; Fahreddin Razi, *Kelam'a Giriş (el-Muhassal)*, s.243.

⁴² A. Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş*, Ensar Yayınları, İstanbul-1997, s.24; Şerafeddin Gölcük-Süleyman Toprak, *Kelâm*, Tekin Kitabevi Yayınları, Konya-1998, s.116.

kâfirdir. Mutezîle'ye göre ise, ne kâfir ne de mümindir; bilakis fâsıktır.⁴³ İmam Şafî ve İmam Malik gibi bazı İslam âlimleri de imanın kalple tasdik dille ikrar ve organlarla amel etmekten ibaret olduğunu kabul ederler. Fakat Mutezile, Haricîler ve Rafizîlerden farklı olarak amel etmeyenin kâfir olacağı görüşünde değillerdir. Bilakis amel eden birisinin imanının daha kâmil olacağı görüşündedirler.⁴⁴

İmam Ebu Hanife, Pezdevî ve bir kısım Ehl-i Sünnet âlimleri, bir kimsenin inandığı şeyi kalbiyle tasdik ettikten sonra diliyle ikrar etmesinin de gerekli olduğunu söylemişlerdir.⁴⁵ Dolayısıyla onlara göre iman kalple tasdik dille ikrardır.

1:2. Amel Nedir?

Amel sözlükte fiil, hareket, iş ve meslek gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁶ Çoğulu a'mâldir.⁴⁷ Bazı dilciler ve usûlcüler amelin bir maksat göz önünde bulundurularak yapılan fiil olduğunu söylerken, bazıları da kalp, göz gibi beden organlarının hareketleri dahil bütün fiilleri amel olarak saymaktadırlar.⁴⁸

Ehl-i Sünnet âlimlerine göre amel insanın yapmış olduğu iyi veya kötü fiillerdir.⁴⁹ Mutezile'ye göre yapılması gerekli olan farz ve vacip durumundaki dinî vazifeler ise, Hariciler daha da ileri giderek nafileleri de amellerin içine sokmaktadırlar.⁵⁰ İmam Şafî, imam Malik gibi İslam âlimlerine göre amel-imandandır. Fakat amel olmadan da iman söz konusu olabilir. İyi amelleri terk eden kâfir olmaz. Bununla onlar iyi ameller tabi olma yönünden imandan olduğunu benimsemiş gibidirler.⁵¹ Başka bir deyişle iman iyi amellerin kaynağıdır.

İman-amel konusunda Musa Carullah İmam Şafî, İmam Malik gibi alimlerin görüşlerine yakın bir yolu takip etmektedir. Zira Musa Carullah: “iman, hak itikattan, faidesi var amellerden, güzel âtıfelerden, pak hissiyattan, yani şu şeylerin heyet mecmuasından ibarettir” demektedir.⁵² Yani ona göre iman hak itikadı, güzel amel, pak

⁴³ Ömer Neseî, *İslam İnancının Temelleri Akaid*, s.65; Fahreddin Razi, *Kelam'a Giriş (el-Muhassal)*, s.244.

⁴⁴ Ömer Neseî, *İslam İnancının Temelleri Akaid*, s.66-67; Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s.210.

⁴⁵ İmam Azam, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, (Hazırlayan: İsmail Kaya), Madve Yayınları, İstanbul-1984, s.50-51;

Ömer Neseî, *İslam İnancının Temelleri Akaid*, s.67; Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 209.

⁴⁶ Ebi'l-Fazl Cemaleddin Muhammed b. Mükrem İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut-1956, c.11, s.475; Muhabuddin Ebi Feyziseyd Muhammed Murtaza el-Hüseynî el-Vasitî el-Hanefî, *Tacu'l-Urus min Cevheri'l-Kamus*, Beyrut-1994, c.15, s.521.

⁴⁷ Muhammed Murtaza el-Hüseynî, a.g.e, c.15, s.521.

⁴⁸ Muhammed Murtaza el-Hüseynî, a.g.e, c.15, s.521.

⁴⁹ Taftazani, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi*, s. 280-281.

⁵⁰ Ömer Neseî, *İslam İnancının Temelleri Akaid*, s.65.

⁵¹ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s.210.

⁵² Musa Carullah, *Halk Nazarına Bir Nice Mesele*, s.50.

ahlak gibi rükünleri içerir.⁵³ Rükünlerin başında da hak itikat gelmektedir. Çünkü itikat insanın ahlakına ve amellerine tesir eder. Başka bir deyişle itikat ahlak ve amelin kaynağıdır.⁵⁴

Musa Carullah imanın resmiyete tabi olmadığını belirterek resmiyet kazanan imanın insan hayatında öneminin olmadığını söylemektedir.⁵⁵ Zira ona göre iman, insanın kalbinde bulunan bir nur, bir hidâyettir ki, insanı dünyada hayra sevk edip, şerden men eder.⁵⁶ Fakat bununla beraber o bütün müminleri bir sancağın gölgesinde toplayacak umumi bir sembol olması yönüyle, iman “La İlâha İlallah Muhammadu’r-Rasulullah “sözünü hem kalple hem de dille söylemekten ibaret olduğunu belirtmektedir.⁵⁷ Ancak bu sembol ona göre gönülde gizli kalan, dilde dolaşan yani resmî nitelik taşıyan kuru bir laf değildir,⁵⁸ bilakis insanlar arasında manevî bir bağ kuran,⁵⁹ onun ahlakına, amel ve hareketlerine tesir ederek kamil mümin olmasını sağlayan umumi bir şiardır.⁶⁰ Nitekim insanı hayırlı işlere sevk edip, fesattan alıkoyan da bu iman, bu şiardır.⁶¹ Ona göre amel iyi veya kötü olarak ikiye ayrılır. Fakat sadece iyi ameller imanın bir parçası olduğu gibi iman da iyi amellerin kaynağıdır.⁶²

1:3. İman-Amel İlişkisi

İtikadi İslam mezheplerinden Mutezile, Haricîler ve Rafizîler imanı tarif ederken onunla amel arasında mutlak bir bağ kurarak ameli imanın bir rükünü, bir parçası olduğunu kabul etmektedirler.⁶³ Buna karşın Ehl-i Sünnet alimleri iman amel arasında parça-bütün ilişkisi gibi olamayan bir bağ kurmaktadırlar.⁶⁴ Yani onlara göre hem iman, hem de küfür amellere yansıyabilen kalbî bir iştir.⁶⁵

⁵³ Musa Carullah, *Halk Nazarına Bir Nice Mesele*, s.50; Musa Carullah, *İslam Şeriatını Esasları*, (Hazırlatan: Hatice Görmez), Kitâbiyât, Ankara-2002, s.81.

⁵⁴ Musa Carullah, *Halk Nazarına Bir Nice Mesele*, s.50.

⁵⁵ Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s.51; Mustafa Sabri-Musa Carullah, *İlâhî Adalet Rahmeti İlâhiye Burhanları*, (Sadeleştiren. Ömer H. Özalp), Pınar Yayınları, İstanbul-1996, (Bu eserde Musa Carullah’ın iki eseri sadeleştirilmiştir), s. 357-358; *Halk Nazarına Bir Nice Mesele*, s.56-57.

⁵⁶ Mustafa Sabri-Musa Carullah, *İlâhî Adalet Rahmet-i İlâhiye Burhanları*, s.308; Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s.51, Musa Carullah, *Halk Nazarına Bir Nice Mesele*, ss. 48-49.

⁵⁷ Musa Carullah, *İslam Şeriatının Esasları*, s. 81.

⁵⁸ Musa Carullah, *Halk Nazarına Bir Nice Mesele*, ss. 56-57.

⁵⁹ Musa Carullah, *İslam Şeriatının Esasları*, s.81.

⁶⁰ Musa Carullah, *Halk Nazarına Bir Nice Mesele*, s.50.

⁶¹ Mustafa Sabri-Musa Carullah, *İlâhî Adalet Rahmet-i İlâhiye Burhanları*, ss. 357-358.

⁶² Musa Carullah, *Halk Nazarına Bir Nice Mesele*, s.50.

⁶³ Ebu Muin en-Neseffî, *et-Temhîd likavâidi’t-Tevhîd*, ss. 379-382; Fahreddin Razî, *Kelâm’a Giriş*, s.244.

⁶⁴ Ömer Neseffî, *İslam inancının Temelleri Akaid*, ss. 69-70.

⁶⁵ Ebu Muin en-Neseffî, *et-Temhîd likavâidi’t-Tevhîd*, s. 379

Musa Carullah da iman-amel arasında sıkı bir bağ kurmaktadır. Fakat onun kurduğu bağ ne Mutezile, Haricîler ve Rafizîlerin ne de Ehl-i Sünnet'in görüşüne benzemektedir. Aksine onun görüşü Mutezile, Haricî, Rafizî ve Ehl-i Sünnet'in görüşlerine karşı eleştirel bir mâhiyet taşımaktadır. Zira ona göre iman ve amel arasında ayrılmaz bir bağ vardır. Çünkü kalpte karar kılınmış iman insanın ahlak, amel ve bütün hareketlerine tesir ederek⁶⁶ insanın akıl ve kalbinde kökleşir ve onu hayra sevk edip kötülükten alıkoyan bir nur olur.⁶⁷ Başka bir deyişle iman güzel ahlak, manevî temizliğin ruhudur, kaynağıdır.⁶⁸ Bununla beraber amel imanın delilidir, insanın iç dünyasının gösteren bir aynadır.⁶⁹ Bu anlayışıyla Musa Carullah Mutezile, Haricîler ve Rafizîlerin 'amel imanın parçasıdır', dolayısıyla amel etmeyen kâfir veya fâsık, Ehl-i Sünnet'in 'amel imandan hariçtir, zaididir' görüşlerinin yanlış olduğunu vurgulamaktadır.⁷⁰ Zira ona göre amel imandan hariç olamaz. Bilakis amel müminin ne kadar mümin olduğunu gösteren aynadır, delildir.⁷¹ Amel etmeyen de kâfir veya fâsık olmaz. Çünkü “ Lâ İlâha İllallah Muhammadu'r-Rasulullah” kelime-i teyyibesini söyleyen kimse her ne kadar hayır hasanattan mahrum rezil, sefil ise de, İslam dairesinin dışına atılamaz, kâfir olamaz. Belki günahkar, imanı zayıf birisi olur.⁷²

1:3.a) İman Artar ve Eksilir mi?

İmanın artıp eksilmesi hususunda önemli olan iki görüş bulunmaktadır. Bunların biri: Ameli imanın bir parçası olduğunu kabul eden Mutezile, Haricî, Zeydiyye ve Selefiyyedir. Onlara göre iman artar ve eksilir. Yani iyi fiillerle iman artar, günahlardan dolayı da eksilir.⁷³ İkincisi ise bir kısım Ehl-i Sünnet'ten Maturdîler'in iman artmaz ve eksilmez görüşüdür.⁷⁴ Onlara göre müminler imanda ve Allah'ı tek tanımada eşittirler. Amellerde ise birbirinden farklıdır.⁷⁵ Başka bir deyişle, inananın ibadetleri karşısında

⁶⁶ Musa Carullah, *Halk Nazarına Bir Nice Mesele*, s. 48-49.

⁶⁷ Musatafa Sabri-Musa Carullah, *İlahî Adalet Rahmet-i İlahiye Burhanları*, s.358.

⁶⁸ Musa Carullah, *Halk Nazarına Bir Nice Mesele*, s.48-49.

⁶⁹ Musa Carullah, *Halk Nazarına Bir Nice Mesele*, s.57, Bkz. Kesioğlu- Demirbaş- Manaz., *Son Çağlarda İslam Dünyasında Fikir Hareketleri*, Ankara-1989, s.224.

⁷⁰ Musa Carullah, *Halk Nazarına Bir Nice Mesele*, s.57.

⁷¹ Musa Carullah, *Halk Nazarına Bir Nice Mesele*, s.57; Bkz. Kesioğlu-Demirbaş-Manaz, *Son Çağlarda İslam Dünyasında Fikir Hareketleri*, s.224.

⁷² Musa Carullah, *Halk Nazarına Bir Nice Mesele*, s.52.

⁷³ Fahreddin Razi, *Kelam'a Giriş*, s.244; Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş*, s.34.

⁷⁴ Fahreddin Razi, *Kelam'a Giriş*, s.244; Ebi Muin en-Neseî, *et-Tevhîd Likavaidi't-Tevhîd*, s.284; Ömer Neseî, *İslam İnancının Temelleri Akaid*, s.71; Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s.219.

⁷⁵ Ömer Neseî, *İslam İnancının Temelleri Akaid*, s.71.

imanı artmaz, günahlarından dolayı da eksilmez.⁷⁶ Ancak imanı kuvvetli veya zayıf olabilir.⁷⁷

Musa Carullah’a göre iman ve amel arasında sıkı bir bağ vardır. Fakat bu bağ ne Mutezile, Haricî, Zeydiyye ve Selefiyye ne de Ehl-i Sünnet’in kurduğu bağa benzemektedir. Onun kurduğu bağın temellerinden birini ‘iman artar ve eksilir’ anlayışı oluşturmaktadır. Gerçi Musa Carullah açık bir şekilde ‘iman artar ve eksilir’ demezse de sık sık “imanı kamil”, “imanı noksan”, “kamil mümin” gibi ifadeleri kullanmakta, pak ahlak, güzel amel imanın delili olduğunu belirtmektedir.⁷⁸

Ona göre imanın en büyük rükünü, Müslümanlar için umumî bir şiar olan “ Lâ İlâha İllallah Muhammadu’r-Rasulullah” kelime-i teyyibesidir.⁷⁹ Yani bu kelime-i teyyibe imanın ilk aşamasıdır. Bu kelimeyi hem canla hem de lisanla söyleyen insan İslam dairesi içindedir.⁸⁰ Bundan sonra insan ne kadar çirkinlikleri yaparsa, günahkar olursa da o tekfir edilemez.⁸¹ Sadece imanının noksanlığına hükmedilebilir. Bu kelime-i teyyibeden sonra imanın en büyük rükünleri: namaz, oruç, zekat, hac...⁸² en küçüğü de eziyet verici şeyi ortadan kaldırmaktır.⁸³ Eğer bir insan kelime-i teyyibeyi söyleyerek din ve insaniyet vazifeleri olan rükünleri yerine getirirse, öyle bir kamil mümin olur. Diğer insanlar da hayır hasanatları nispetinde derece derece mümin olurlar.⁸⁴ Şayet bir insan kelime-i tevhîdi söyleyip de din ve insaniyet vazifeleri olan rükünleri ifa etmezse, öyle bir insanın imanı noksanıdır. Örneğin: bir mümin zengin olduğu halde cimrilik yaparsa, imanı azalır, noksan olur.⁸⁵

İnsan, yaşamında sürekli iyi ya da kötü işleri yapar. Buna göre de onun imanında devamlı eksilme ve artma söz konusudur. Yani insanın imanı sonraki sayfadaki zikzak çizgisi gibi sürekli iniş ve yükselişlerde olur. Ama resmiyete tabi olmayan iman sahibi ideal mümin, örnek insan olma çabasında olur.

⁷⁶ Ebu Muin en-Neseffî, *et-Temhîd Likavaidi’-Tevhîd*, s.384.

⁷⁷ Ömer Neseffî, *İslam İncanının Temelleri Akaid*, s.71.

⁷⁸ Musa Carullah, *Halk Nazarına Bir Nice Mesele*, s. 57.

⁷⁹ Musa Carullah, *Halk Nazarına Bir Nice Mesele*, s.50.

⁸⁰ Musa Carullah, *Halk Nazarına Bir Nice Mesele*, s.52.

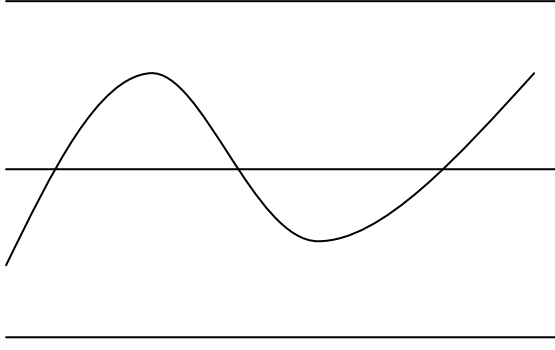
⁸¹ Musa Carullah, *Halk Nazarına Bir Nice Mesele*, s.52.

⁸² Musa Carullah, *Halk Nazarına Bir Nice Mesele*, s.51.

⁸³ Musa Carullah, *Halk Nazarına Bir Nice Mesele*, s.50. Bu Hz. Peygamber’den rivayet edilen bir hadistir. Hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “İman 70 kûsûr şubedir. En efdali lâ ilâha illallah Muhammadu’r-Rasulullah, en ednası da eziyet veren şeyi yoldan kaldırmaktır. Haya da imanın bir şubesidir”, Müslüm, *İman*/58; Tirmizî, *İma*/6; Ebu Davud, *Sünne*/14.

⁸⁴ Musa Carullah, *Halk Nazarına Bir Nice Mesele*, s.51.

⁸⁵ Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s.19.

Fakat şunu belirtmek gerekir ki, Musa Carullah’a göre iman, hak itikat, güzel amel, pak ahlak gibi rükünleri içerir.⁸⁶ Yani ona göre iman yalnız iyi amellerin kaynağı olmalıdır. İyi ameller de imanı kemalâta götürür. Ancak, ona göre, daha sonraki dönemlerde, insanın imanını hafife alan, her türlü bidat ve hurafeler içinde barındıran, resmiyete dayalı iman anlayışı İslam aleminin fesadına yol açmıştır.⁸⁷

Aynı zamanda insanın doğduğu ve büyüdüğü çevre onun akıl ve şuurlarında güzel ve kötü izler bırakır, gönüllerinde ya hayır veya çirkin idealleri şekillendirir. Galip tarafın etkisi ile insan ya aşağıların aşağısına iner veyahut çok yüksek makamlara çıkar.⁸⁸ Yani imanın kamil veya noksan olmasını sağlayan faktörlerden biri de çevredir.

Özet olarak Musa Carullah’a göre iman rükünlerinin derece farklılıkları, müminlerin de derece farklılıklarını gerektirir. Mümin yaptıkları iyi amelleri karşısında kemalâta yükselir, kötü ameller de onun imanının noksanlığına sebep olur. Fakat hiçbir şekilde Allah’ın varlığına ve birliğine inanan kötü amelleriyle tekfir edilmez. Ona göre iman hak itikat, güzel amel ve pak ahlaktan ibarettir. Dolayısıyla İslam’ın istediği iman, insanı kötülükten men edip, iyiliğe sevk eder. İnandığı halde kötü amel işleyen, belki daha sonraki dönemlerdeki resmiyete dayalı iman anlayışından veyahut akıl şuur ve gönüllerde iyi –kötü idealler yaratan doğup büyüdüğü çevreden kaynaklansa gerekir. Kısaca ona göre iyi fiiller imanı arttırır, kötü ameller karşısında da iman azalır.

1:3.b) İmanın Kemalatı

Kelam kitaplarının iman bahislerinde ‘İmanın kemâlâtı’ hakkında tartışmalara fazla rastlanmamaktadır. Bunun nedeni şu olabilir: İmanın kemâlâtı, imanın artma ve

⁸⁶ Musa Carullah, *Halk Nazarına Bir Nice Mesele*, s.50.

⁸⁷ Mustafa Sabri-Musa Carullah, *İlahî Adalet Rahmet-i İlahiye Burhanları*, s.346.

⁸⁸ Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s.27.

eksilmesiyle ilgili bir konu olduğu için zaten imanda artma ve eksilmeyi kabul etmeyen âlimler imanın kemâlâtını da kabul etmemektedirler.

Mutezile, Haricîler ve Rafizîler imanın artma ve eksilmesini kabul ediyorlarsa da, bu konuyu fazla ele almamışlardır.

Bunun yanında bazı Selef âlimleri az çok bu hususu dikkate alarak imanın kemalâtını gündeme getirmişlerdir. Onlara göre iman, kalple tasdik, dille ikrar, organlarla ameldir.⁸⁹ Fakat bu anlayış Mutezile, Haricî ve Rafizîlerde olduğu gibi amel etmeyen kâfir veya fâsık olacağı şeklinde değildir. Bilakis Selef âlimleri bununla iman-ı kâmil ve iman-ı noksanı kast etmektedirler.⁹⁰ Yani onlara göre amel edenin imanı yaptıkları amellere göre derece derece artarak kemalâta doğru yükselmekte, günahlarından dolayı da imanı azalmaktadır. Başka bir deyişle iyi amel imanın artmasına sebep oluyorsa, imanın artması da kemalâta eren imanın nedeni olmaktadır.

Selef âlimlerin takip eden Musa Carullah ‘İmanın Kemalâtı’ konusunu iyi bir şekilde işlemekte ve bu anlayışıyla Ehl-i Sünnet, Mutezile, Haricîler ve Rafizîlerden farklı düşünmektedir.

O, imanın dilde dolaşan kuru laf olmadığını vurgulayarak, ameli de imanın temel rükünlerinden saymakla beraber âhiret ve dünyada az çok insana fayda sağlayan amellerin hepsini imanın şubeleri olarak kabul etmektedir.⁹¹ Nitekim O, Hz. Peygamberden nakl olunan “iman yetmiş küsur şubedir. En efdali ‘Lâ İlâha İllallah Muhammadu’r-Rasulullah’ kelimesi, en ednası da eziyet veren şeyi yoldan kaldırmaktır. Haya da imanın bir şubesidir.”⁹² hadisini temel alarak bu şubelerin muhakkak insanın bireysel ve toplumsal hayatında faydelerinin bulunduğunu belirtmektedir.⁹³

Musa Carullah, yukarıdaki hadisin açık beyanından anlaşıldığına göre iman rükünlerinin derece farklılıkları müminlerin de imanda derece farklılıklarını gerektirdiğini söylemektedir.⁹⁴

Ona göre kelime-i tevhîd imanın ilk aşaması ve en büyüğüdür.⁹⁵ Yani kelime-i tevhîd, kemalata doğru ilerleyen imanın başlangıç noktası olmakla beraber hakkı tanıyan

⁸⁹ Ömer Neseî, *İslam İnancının Temelleri Akaid*, ss. 66-67; Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s.210; Ebu Muin en-Neseî, *et-Tevhîd Likvaidi’t-Tevhîd*, s.381.

⁹⁰ Ömer Neseî, *İslam İnancının Temelleri Akaid*, s.67.

⁹¹ Musa Carullah, *Halk Nazarına Bir Nice Mesele*, ss.50-51.

⁹² Müslim, *İman*, 58; Tirmizî, *İman*, 6; Ebu Davud, *Sünne*, 14.

⁹³ Musa Carullah, *Halk Nazarına Bir Nice Mesele*, ss. 50-51.

⁹⁴ Musa Carullah, *Halk Nazarına Bir Nice Mesele*, s. 51.

⁹⁵ Musa Carullah, *Halk Nazarına Bir Nice Mesele*, s. 50.

insanın, irade, ahlak ve bütün hareketlerine olumlu tesir eden hak itikattır.⁹⁶ Başka bir deyişle İslam'ın esas aldığı hak itikat, güzel amel, pak ahlakın ilk nedenidir.

Aynı zamanda kemalâta doğru yol alacak insanları aynı sıraya dizen umumi bir şiarıdır. Bu şiarı hem canla hem lisanla söyleyen insanı hiç kimse kemalât alanından dışarı atamaz.⁹⁷

Umumi bir şiar olan mübarek kelime-i tevhîdden sonra, müminin imanının kemalâtını sağlayan rükünlerin başında namaz, zekat, oruç, hac... gelmektedir.⁹⁸ Bu rükünler müminin imanını olgunlaştıran, nefis terbiyesini sağlayan en önemli faktörlerdendir. Yani iradeyi terbiye, imanı takviye maksatları dinî vazifelerde muhakkak bulunmakta ve imanının kemalâtı için gayret eden insana da ışık tutmaktadır.⁹⁹

Yukarıdaki iman rükünlerinin büyüklerinden sonra insana bireysel ve toplumsal menfaat sağlaması açısından iman şubeleri de derece derece sıralanmaktadır.¹⁰⁰

Din ve insaniyet vazifesi olan rükünleri, az çok insana fayda sağlayan amelleri yerine getiren müminin imanı, şüphesiz kemalâta ermiştir. Kemalâta eren iman sahibi de, kötü alışkanlıklardan uzak olmakla beraber sadakat, emânet, adâlet vs. sahibi olur.¹⁰¹ Bundan sonra da müminler yaptıkları amellere göre kemalâta ilerleyen iman noktalarının birinde yer alırlar.¹⁰²

Özet olarak şunu diyebiliriz: Musa Carullah'a göre iman, güzel ameli de içine barındırmaktadır. İman, ahlakın kaynağıdır. Şüphesiz müminin yaptığı ameller, onun nasıl bir mümin olduğunu gösteren bir aynadır. Fakat hiçbir surette Allah'a iman eden, yaptıkları çirkin amellerinden ötürü tekfir edilemez. Bilakis onun imanının noksanlığına hüküm edilebilir. Çünkü iman, kötü amellerle eksilir, iyi amellerle de kemalâta doğru ilerler. Fakat iman, iyi fiillerin kaynağı olmalıdır. Her amelin derece farklılığı olduğu gibi, insanlar da yaptıkları amellerine göre derece derece olurlar. Musa Carullah'ın bu anlayışı İmam Şafiî, İmam Malik gibi âlimlerin anlayışına benzemektedir. Zira onlara göre de iman artar, eksilir ve kemalâta doğru ilerler. Fakat insan yaptığı amellerinden ötürü tekfir edilemez.¹⁰³

⁹⁶ Musa Carullah, *Halk Nazarına Bir Nice Mesele*, s. 49.

⁹⁷ Musa Carullah, *Halk Nazarına Bir Nice Mesele*, s. 52.

⁹⁸ Musa Carullah, *Halk Nazarına Bir Nice Mesele*, s. 51.

⁹⁹ Musa Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s.146.

¹⁰⁰ Musa Carullah, *Halk Nazarına Bir Nice Mesele*, s. 51.

¹⁰¹ Musa Carullah, *Lüzumiyat Tercümesi*, Kazan-1907, s.6.

¹⁰² Musa Carullah, *Halk Nazarına Bir Nice Mesele*, s. 51.

¹⁰³ Ömer Nesefî, *İslam İnancının Temelleri Akaid*, s.67; Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, ss. 210-219.

2-İLAHÎ ADALET ve İLAHÎ RAHMET

Allah insanı en güzel surette ve fitrat üzere yaratmıştır. Bu fitrat kanununa göre insan ne mümin ne de kâfir olarak doğar. Fakat fitratı gereği imana da, küfre de kabiliyetlidir. O zaman iman ve küfür kulların kendi amelleridir.¹⁰⁴ Allah ise, insanları amellerine göre değerlendirerek ya cennete veyahut cehenneme koyar. Çünkü insanlar amelleriyle cenneti veya cehennemi hak ederler. Cumhur’a göre cennet ve cehennem ebedî olduğu gibi ehilleri de ebedîdir. Yani insanlar yaptıkları amellere göre cennet veya cehennemde ebedî kalacaklardır.¹⁰⁵ Bu ‘ilahî adalet’e uygundur. Allah bütün işlerinde âdildir.¹⁰⁶

Fakat Musa Carullah ilahî adalet hakkındaki bu görüşü kabul etmemekte, zira tüm insanlar cennete gireceklerdir görüşünü benimsemektedir. Bu görüşünü ‘ilahî rahmet’ kavramı üzerinde işlemeye ve temellendirmeye çalışmaktadır. ‘İlahî Rahmet’ de Musa Carullah Bigiyef’in kelamî görüşlerinin temelin oluşturmaktadır. Yani bu kavram etrafında o, Müslümanların alışmamış oldukları bir takım görüşleri beyan etmiş ve toplum içinde yankı uyandırarak hakkında reddiyeler yazılmasına sebep olmuştur.¹⁰⁷ Musa Carullah bunun farkındaydı. O, ‘İlahî Rahmet’ tezi için kendisine verilen tavsiyelere de şöyle cevap vermektedir: “Nasihatları için dostlarıma elbette ki teşekkür ederim. Fakat ben ilmî fikirlerimdeki hürriyetimi insanların hatırı, yahut yıllık maaşım için asla feda edemem. Delilleriyle birlikte gönlümde kökleşen bir hakikati, insanların kaldıramayacağı düşüncesiyle gizleme rezaletine de tenezzül edemem”¹⁰⁸ diyerek toplumdaki yankıları dikkate almamıştır. Çünkü onun için önemli olan gerçeği savunmaktır.

Musa Carullah ‘İlahî Rahmet’ teziyle herkesin kendilerine hasrettikleri cennet garantisi belgesini ortadan kaldırarak “kurtuluş yalnız bana âittir” gibi bencillik üzerine bina edilmiş görüşleri düzeltmeyi, İslamiyet’in gerçek yüzünü ve onun tüm dinler

¹⁰⁴ İmam Azam, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, s.66.

¹⁰⁵ Ebu’l-Hasan Ali b. İsmail Eşarî, *Makalatü’l-İslamiyyîn ve İhtilafu’l-Musallîn*, Kahire-1969, c.2, s.167.

¹⁰⁶ İmam Azam, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, s.82; Yahya b. Hüseyin, *Resailü’l-Adl ve’t-Tevhîd*, Daru’l-Hilal-1971, c.2, s.71.

¹⁰⁷ Musa Carullah’ın görüşlerine reddiye yazarların başında şeyhülislam Mustafa Sabri gelmektedir. O, Musa Carullah ve onun ilahî rahmetin umumîliği tezine karşı ‘*Yeni Müctehidlerimiz Kiymet-i İlmiyesi*’ adlı kitabını yazmıştır.

¹⁰⁸ Mustafa Sabri-Musa Carullah, *İlahî Adalet Rahmet-i İlahiye Burhanları*, s.290.

arasındaki yerini ortaya koymayı amaçlamıştır.¹⁰⁹ Çünkü onun için bu mesele çok ciddi ve çok önemlidir. Zira ona göre Ali mi faziletli Osman mı? gibi ehemmiyeti bulunmayan meselelerle uğraşmaktansa, az çok insana fayda sağlayan işlere kafa yormak daha çok hayırlıdır.¹¹⁰ Dolayısıyla ona göre İlahî rahmet meselesi büyük bir önem taşımaktadır.

İlahî rahmetin tüm insanları kapsayacağı meselesi, İslam düşünce tarihinin en eski problemlerinin biri sayılır. Problemin temel düğüm noktasın ise, günahkar müminler, özellikle kâfirler için azabın ebedî olup olmaması oluşturmaktadır.

1. Âsi müminlerin âhiretteki durumları:

Âsi müminler için azabın ebedî olup olmaması hususunda iki temel görüş bulunmaktadır. Bunların birincisi, Ehl-i Sünnet ve bazı Şia fırkalarının âsi müminler ebedî olarak cehennemde kalmayacak görüşüdür. Zira onlara göre, ister küçük, ister büyük günah işleyen mümin belli bir müddet cehennem alevinde kaldıktan sonra Allah'ın rahmetiyle cennete gireceklerdir.¹¹¹ İkincisi ise, Haricîler, Mutezile, İbn Şabib ve el-Halidî hariç Kaderiye ve bir kısım Şia'nın kendi mezheplerine mensup büyük günah işleyen birisi ile başka mezheplere mensup olanların tamamı için ebedî olarak azap vardır görüşüdür.¹¹² Fakat Mutezile mezhebi büyük günah işleyenlere verilecek azabın kafirlere verilecek azap gibi olmadığını belirtirken Haricîler ise kafirler için de, büyük günah işleyen müminler için de aynı azap söz konusu olduğunu iddia etmişlerdir.¹¹³ Tabii ikinci gruptaki âlimlerin âsi müminler ebedî olarak cehennemde kalacaklardır görüşü mezhep taassubundan kaynaklanan sübjektif bir nitelik taşıyan görüş olduğu şüphesizdir. Fakat her iki gruptaki görüşlerin ortak noktası âsi müminlerin mutlak surette cehennem alevlerin görmeleridir.

2. Kâfirlerin âhiretteki durumları:

Kâfirlerin âhiretteki durumları hakkında İslamiyet'in ilk devirlerinden günümüze kadar farklı görüşler ortaya atılmışsa da, bu görüşleri temel iki noktada toplamak mümkündür:

¹⁰⁹ Mustafa Sabri-Musa Carullah, *İlahî Adalet Rahmet-i İlahiye Burhanları*, s.290.

¹¹⁰ Mustafa Sabri-Musa Carullah, a.g.e, s.347.

¹¹¹ Eşarî, *Makalatu'l-İslamiyyîn*, c. 2, s.167; Ebu Muin en-Neseî, *et-Temhid likavaidi't-Tevhid*, ss. 359-360: Ebu Cafer Muhammet b. Ali ibn Babaveyh el-Kummî, *Risaletu'l-İtikadati'l-İmamiyye*, (çeviren: Ruhi Ethem Fırlalı), AÜİF Yayınları-1978, ss. 90-91; İmamu'l-Ustaz Ebi'l-Mansur Abdülkahir b. Tahir et-Temimî el-Bağdadî, *Usulu'd-Din*, Matbaatu'd-Devle, İstanbul-1928, c.1, s.242.

¹¹² Eşari, *Makallatu'l-İslamiyyîn*, c.2, s. 167, c.1, 204; Ebu Muin en-Neseî, *et-Temhid likavaidi'-Tevhid*, s.356-358. Bağdadî, *Usulu'd-Din*, c.1, s. 242.

¹¹³ Eşari, *Makalatu'l-İslamiyyîn*, c. 1, s.204.

- a) Âhirette kâfirlerin yurdu cehennemdir. Cehennem alevi de ebedîdir. Cumhur-u Ulema bu görüştedir.¹¹⁴
- b) Kâfirler âhirette cehenneme gireceklerdir. Fakat cehennem azabı belli bir müddet devam ettikten sonra bir gün sona erecektir. Dolayısıyla kâfirler için kurtuluş vardır.¹¹⁵

Bu görüşü benimseyenler arasında sahabelerden; Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mesud, Abdullah b. Amr, Ebu Hüreyre, Cabir b. Abdullah, Ebu Said el-Hudrî, tabiînden; Abd b. Hümejd, Şabi, İshak b. Rahiye, selef âlimlerinden; Cehm b. Safvan, Ebu Hüzeyl el-Allaf ve Mevlana Celaledin er-Rumî, İbn Teymiye, İbn Kayyim el-Cevziyye, İbnü'l-Vezir, İsmail hakkı İzmirli vs. bulunmaktadır.¹¹⁶

Bu iki gruptaki İslam âlimleri kendilerinin haklı oldukların ispat etmek için tezlerin çeşitli delillerle süslemişlerdir. Yani onlar azabın ebedî olup olmaması hususunda aklî ve naklî deliller getirerek tezlerini ispatlamaya çalışmışlardır. Örneğin: azabın ebedî olacağını savunanların getirdikleri delillerin bazıları şunlardır:

1. Allah Kuran-ı Kerim'de kâfirlerin ebedî olarak cehennemde azap göreceklere özellikle “hulud” ve “ebed” kelimeleriyle ifade etmiş, onlar için azabın hafifletilmeyeceği, aksine daha arttırılacağı beyan etmiş, azabı tatmaları için vücutları devamlı yenileneceği ve hiçbir surette cennete giremeyeceklerin belirtmiştir. Hz. Peygamber'in hadislerinde de aynı bilgiler mevcuttur. Dolayısıyla kâfirler cehennemde ebedî olarak kalacaklardır.¹¹⁷
2. Birçok hadislerde kalbinde zerre kadar iman bulunan günahkar müminlere şefaate edileceği ve cehennemde belli bir müddet kaldıktan sonra yalnız bunların çıkacakları beyan edilmiştir. Eğer kâfirler de cehennemden çıkıp cennete girecek olsalar hadislerdeki şefaatin yalnız müminlere tahsis edilmesinin hiçbir önemi kalmazdı. Bu bakımdan hadislerde buyurulan şefaate yalnız günahkar müminlere hastır.¹¹⁸

¹¹⁴ Eşari, *Makalatü'l-İslamiyyîn*, c. 2, s.167; el-Kummî, *Risalatü'l-İtikadati'l-İmamiyye*, s. 90.

¹¹⁵ İbrahim b. Hasan, *et-Tefsiru'l-Me'sur en Ömer b. Hattâb*, ed-Dâru'l-Arabiyyatu li'l-Kitab, 1994, s.474

¹¹⁶ İbrahim b. Hasan, a.g.e, s.474

¹¹⁷ Ebu Abdullah İbn Kayyim *el-Cevziyye, Hadi'l-Ervah ile Biladi'l-Efrâh*, ss. 292-293.

¹¹⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye, a.g.e, s. 293.

3. Kâfirlerin âhirette ebedî azap görecekleri Kuran-ı Kerim'in hükmüyle sabit olduğu gibi insan da aklıyla bu konuda aynı hükmü verebilir. Çünkü akıl doğru ve yanlışın, iyi ve kötünün ölçüsü sayılmaktadır.¹¹⁹
4. Kuran-ı Kerim'de geçen "...gökler ve yer durdukça..."¹²⁰ tabiri cehennem azabının zaman tayini ve sınırlandırma şeklinde bir açıklığa değil, aksine cehennemi sonsuzlaştırma anlamında bir açıklığa sahiptir. Çünkü dilciler ve tefsirciler bu gibi vakit tayinlerinin, Arapların örf ve anlayışlarına göre sonsuzluğu ifade etmek için kullanıldığını belirtmişlerdir. Nitekim "yıldızlar ışıdıkça", "güneş parladıkça", "gece ve gündüz birbirini takip ettikçe" gibi tabirlerle Araplar sonsuzluğu kastetmişlerdir. Kuran-ı Kerim'de Arap dili ve anlayışı üzerinde indirildiğine göre "gök ve yer durdukça bu iş böyle olacaktır" sözü, o işin sonsuzluğunu bildirmektedir.¹²¹
5. Yine bir âyette şöyle buyurulmaktadır: "...Allah dilediğine azap eder, dilediğini de bağışlar..."¹²² Bu ve buna benzer âyetlerde Allah'ın iradesine bağlanan şey, azabın bizzat kendisi değil, azaba çarptırılacak olanlardır. Yani bundan çıkan mânâ 'Allah isterse azap eder' değil, 'Allah istediğine azap eder' demektir. Başka bir deyişle Cenab-ı Hak isterse kâfirlere azap eder, isterse bağışlayıp cennetine koyar değil, cehennemi hak eden kullarından dilediğine azap eder, dilediğini de affeder.¹²³ Nitekim bunu destekleyen, cehennem ve azabın ebediliğine delalet eden birçok âyetler bulunmaktadır.¹²⁴

Böylece azabın belli bir müddet devam ettikten sonra bir gün sona ereceğini iddia edenlere karşı cehennemin ebediliğini savunanlar bu ve buna benzer pek çok delil ortaya koymuşlardır.

Fakat cehennem azabının bir gün mutlaka sona ereceğini savunanlar kendi iddialarının haklılığını göstermek için birçok deliller ileri sürmüşlerdir. Onların ortaya koydukları delillerin bazıları şunlardır:

1. Kâfirlerin cehennemde ebedî olarak kalmayacaklarına delalet eden üç âyet bulunmaktadır. Bunların biri Hud süresinin 107. âyetidir. Bu âyet

¹¹⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Hadi'l-Ervah ile Biladi'l-Efrâh*, s. 293.

¹²⁰ Hud, 11/107.

¹²¹ Mustafa Sabri-Musa Carullah, *İlahî Adalet Rahmet-i İlahiye Burhanları*, ss.57-58.

¹²² Maide, 5/18

¹²³ Mustafa Sabri-Musa Carullah, *İlahî Adalet Rahmet-i İlahiye Burhanları*, ss.48-50.

¹²⁴ Bkz. Mustafa Sabri-Musa Carullah, *İlahî Adalet Rahmet-i İlahiye Burhanları*, ss. 209-220.

meâlen şöyledir: “Rabbinin dilediği hâriç, onlar gökler ve yer durdukça o ateşte ebedî olarak kalacaklardır. Çünkü Rabbin, istediğini hakkıyla yapandır.” Bu âyet-i kerimede yer alan “...gökler ve yer...” kelimelerinden kastedilen dünyadaki gökler ve yerdir. Çünkü âyetin devamındaki istisna kaydı buna delalet etmektedir. Âhiretteki gökler ve yer kastedilmiş olamaz. Eğer kastedilmiş olsaydı, âyetteki istisna kaydı aynı zamanda âhiretin de son bulacağını gerektirmiş olur. Halbuki âhiret yurdu ebedîdir. Bu konuda Cehm b. Safvan ve Ebu’l-Hüzeyl el- Allâf dışındaki bütün İslam âlimleri ittifak etmişlerdir.¹²⁵

2. Allah’ın rızasını kazananlar onun rahmetiyle cennete girecekler, isyan edip onu inkar edenleri de Allah gazabıyla cehenneme atacaktır. Fakat Allah’ın merhameti gazabından kat kat üstün olduğu için eninde sonunda Allah sonsuz merhametiyle cehennemde azap görenleri cennete koyacaktır.¹²⁶
3. Meleklerin, bütün peygamberlerin ve Salih kulların şefaathleriyle günahkar müminler cehennem azabından kurtulacaklardır. Sonra merhametlilerin en merhametlisi Allah bütün kullarına şefaatte bulunur ve geride kullarından hiç kimse kalmaz.¹²⁷
4. Azabın ebediliğini kabul etmeyenlerin delillerinden son olarak şu delili getirebiliriz: azabın ebedî olup olmaması konusunda İslam ümmetinin ihtilafı vardır. Cumhura göre azap ebedî olsa da, ta sahabe döneminden itibaren günümüze kadar azabın ebedî olmayacağını ileri sürenler de olagelmıştır. Şu halde bu görüşün gerçeklik bir payı vardır.¹²⁸

Gerçekten sahabe döneminden itibaren hemen hemen her asırda azabın bir gün son bulacağını savunanlar çıkmışlardır. Onlar da iddialarını aklî ve naklî delillerle ispatlamaya çalışmışlar ve “cennet yalnız bana aittir” anlayışın ortadan kaldırarak “cennet hepimizin, hepimiz cennete gireceğiz” anlayışını kurmaya gayret etmişlerdir.

Son çağlarda Türk dünyasında ortaya çıkan aynı zamanda ‘dinî yenilenme’ hareketinin önemli bit temsilcisi olan Musa Carullah Bigiyef ‘İlahî Rahmetin Umumîliği’ meselesini teferruatlı bir şekilde ele almış, tezini ispatlama hususunda aklî ve naklî delillere baş vurmuştur. “Rahmetin tüm insanlığı kapsayacağı” görüşünü kabul

¹²⁵ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Hadi’l-Ervah*, ss. 296-297.

¹²⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye, a.g.e, s. 297.

¹²⁷ Hasan b. İbrahim, *et-Tefsiru’l-Me’sur en Ömer b. Hattâb*, s.474. Bkz: Müslüm, *İman*/81.

¹²⁸ Hasan b. İbrahim, *et-Tefsiru’l-Me’sur en Ömer b. Hattab*, s.474.

etmeyenleri de eleştirerek delillerini çürütme, daha sonra kendi delillerini ortaya koyma yolun tutmuştur.¹²⁹

Aslında kelim kitaplarında âhirette ilahî rahmetin müminlere has olduğu belirtilmiştir. Yani kelimcilerin çoğu, yalnız müminler cennete nail olacakları görüşünü benimsemişlerdir.¹³⁰ Günümüzde de bu görüş belli bir temele oturan ve bütün Müslümanlar tarafından ittifakla kabul edilen bir gerçektir. Fakat Musa Carullah bu görüşe şiddetle karşı çıkmakta, bu anlayışı ortadan kaldırarak yerine ‘bütün insanlar cennete girecektir’ anlayışını yaygın bir hale getirme gayretinde olmuştur. Çünkü ona göre herkesin cennete nail olacakları tezi İslâmiyet’in yüce şanına daha uygundur.¹³¹ Zira Allah-u Teala da A’raf süresinin 156. âyetinde “...rahmetim her şeyi kaplamıştır...” buyurmaktadır. Şu halde bu âyet, ilahî rahmetin herkesi içine aldığına delalet eder ve hiçbir zamana, hiçbir insana mahsus değildir. Rahmet dünya hayatında herkese her an bol bol verildiği gibi âhirette de herkese esirgenmeksizin bolca verilecektir.¹³²

Musa Carullah’a göre bir göz kırpması gibi az bir ömür içinde rahat yüzü görmeyen insanların âhirette de sonsuza dek dehşetli bir azap görmeleri Allah’ın rahmetine uygun düşmez. Eğer böyle olsaydı, Allah’ın gazabı rahmetinden kat kat üstün olmuş olurdu.¹³³ Halbuki Cenab-ı Hakk’ın rahmeti annenin çocuğuna olan sevgi ve merhametinden daha fazladır. Bir anne çocuğunun ateşte yanmasını nasıl istemiyorsa, Allah da onun gibi hatta daha fazla kulunun ebedî olarak azap görmesini istemez.

Tabîî Musa Carullah’a göre inkar ve isyan edenler, şirk koşanlar belli bir müddet azap gördükten sonra kurtulacaklardır. Çünkü azap onların dünyadaki yaptıklarının karşılığıdır. Fakat eninde sonunda Allah af, mağfiret, merhamet ve keremiyle tüm günahları bağışlar. Çünkü Cenabı Hak “...Allah bütün günahları bağışlar...” buyurmaktadır. Zaten onun şanına, hikmet ve izzetine uygun olan da budur.¹³⁴

Musa Carullah, Allah nice defa mağfiret, merhamet sahibi olduğunu ve bütün günahları bağışlayacağını söylüyorsa da, biz müminler onun rahmetin diğerlerinden kıskanarak, bizzat kendimiz başka inançta olanları ebedî cehenneme attık. Halbuki Allah-u Teala’nın son derece geniş mutlak rahmeti herkes için yetecektir, kâfidir. Allah

¹²⁹ Bkz. Mustafa Sabri-Musa Carullah, *İlahî Adalet Rahmet-i İlahiye Burhanları*, ss. 263-313.

¹³⁰ Eşarî, *Makalatü'l-İslamiyyîn*, c.2, s.167.

¹³¹ Mustafa Sabri-Musa Carullah, *İlahî Adalet Rahmet-i İlahiye Burhanları*, s.263.

¹³² Mustafa Sabri-Musa Carullah, a.g.e, s.298.

¹³³ Mustafa Sabri-Musa Carullah, a.g.e, s.277.

¹³⁴ Mustafa Sabri-Musa Carullah, a.g.e, s.304.

rahmetini zerresine varıncaya kadar bütün insanlığa hatta bütün varlık âlemine hesapsız, esirgenmeksizin bolca dağıtır, demektedir.¹³⁵

Fakat burada bir soru akla gelir. Eğer Allah'ın rahmeti tüm insanlığı kapsıyorsa, o zaman müminle kâfir arasında ne fark kalır? Musa Carullah rahmet ve mağfiret kavramları etrafında bu soruya şu şekilde cevap vermeye çalışmaktadır:

1. Şüphesiz rahmetin iki türü vardır. Biri amel karşılığında olmaksızın yalnız merhametlilerin en merhametlisi olan Allah-u Teala'nın lütfuyla tüm insanlara eşit dağıtılan ve hem bu dünyada hem de âhirette hesapsız bolca verilen kapsayıcı rahmettir. Diğeri ise korunma, namaz, zekat, oruç, sadaka, güzel amel gibi imanın rükünleri olan amellere karşılık olmak üzere Allah tarafından va'd edilen yazılı rahmettir. Yani kapsayıcı rahmet herkes için, va'd edilen yazılı rahmet ise gayret edip çalışanlar için¹³⁶ Musa Carullah bu iddiasın Kuarn-ı Kerim'in âyetleriyle temellendirmektedir. Nitekim o, kapsayıcı rahmet "...rahmetim her şeyi kaplamıştır..." âyetine, va'd edilen yazılı rahmet ise, "...rahmetimi korunanlara yazacağım..." âyetine dayandığını söylemektedir.¹³⁷

2. Musa Carullah 'mağfiret' kavramın temel tutmaktadır. O Kuran-ı Kerim'in "...Muhakkak ki Allah bütün günahları bağışlar..." âyetini esas alarak Allah'ın tüm günahları bağışlayacağını söylemektedir. Çünkü ona göre bu âyetin muhkem ifadesi de bunu göstermektedir. Başka bir deyişle âyetteki 'bütün günahlar' deyimini küfür dahil olmak üzere günahların hepsini içermektedir.¹³⁸ Ne var ki Allah Kuran'da 'Rahman hiç kimseye azap etmez' dememiştir. Buna göre Allah günahların her çeşidini bağışlıyorsa da bazı büyük günahlar için azap kaçınılmazdır. Fakat belli bir müddet azap gördükten sonra eninde sonunda herkes cennete nail olacaklardır. Dolayısıyla Musa Carullah'ın bu ifadelerinden bağışlamanın iki çeşit olduğu anlaşılmaktadır:

- a. Hiç azapsız bağışlama; bu tür bağışlama müminlerin yaptıkları bazı küçük, büyük günahları içerir.
- b. Belli bir süre azap ettikten sonra bağışlama; yani inkar ve isyan edenler için şüphesiz bu tür bağışlama söz konusu olur.¹³⁹

Özetle Musa Carullah azabın ebedî olmadığı ve ilahî rahmetin herkesi kapsayacağı görüşündedir. Zira ona göre Allah'ın rahmeti, bütün insanlar hatta varlık âlemine yetecek hatta artacaktır. Biz geniş olan ilahî rahmeti sınırlandırarak belli bir zamana ve insana

¹³⁵ Mustafa Sabri-Musa Carullah, *İlahî Adalet Rahmet-i İlahiye Burhanları*, s.260.

¹³⁶ Mustafa Sabri-Musa Carullah, a.g.e, s.299.

¹³⁷ Mustafa Sabri-Musa Carullah, a.g.e, s.299.

¹³⁸ Mustafa Sabri-Musa Carullah, a.g.e, ss. 303-304.

¹³⁹ Mustafa Sabri-Musa Carullah, a.g.e, s.304.

tahsis edemeyiz. Allah'ın rahmeti her şeyi kapsar.¹⁴⁰ Buna rağmen bazıları için azap da kaçınılmaz bir hadisedir. Fakat azap ebedî olmadığına göre eninde sonunda isyan ve inkar edenlerin, şirk koşanların günahları bağışlanır ve cennete gireceklerdir.¹⁴¹

Şüphesiz insanların hepsi, ancak kendi inançlarının hak olduğunu, dolayısıyla kurtuluşun yalnız kendilerinde bulunduğunu iddia ederler. İslam dini de, Kuran-ı Kerim'in açık beyanına göre "hak din", "dosdoğru din", "Allah katında gerçek ve makbul din"dir.¹⁴² Dolayısıyla ulûhiyet konusunda yalnız İslam akidesi haktır.

Bu konuda ise Musa Carullah Bigiyef'in görüşü şöyledir: İslam dininin başka dinler arasında yüceliği, hakkaniyeti tartışılmaz bir gerçektir.¹⁴³ Zaten bu hakikat Kuran-ı Kerim'in "...İşte dosdoğru din budur..." gibi âyetleriyle teyit edilmektedir. Fakat biz başka bir milleti veya toplumu inanç ve ibadetlerinden dolayı tekfir edemeyiz, dolayısıyla onları düşman saymak doğru değildir. Çünkü bütün dinler, tek bir dinin gelişim halkalarıdır.¹⁴⁴ Başka bir deyişle Allah'tan gelen gerçek dinin bozulmuş şekilleridir.¹⁴⁵

Musa Carullah'a göre Hz. İsa'yı Tanrı edinenler, ruhları Tanrı sayan animistler, ateşe tapan Mecusîler, güneşe secde eden tabiat âbitleri vasıtada ne kadar hata etmişlerse de, kastlarında şüphesiz isabet etmişlerdir. Yani vasıta olarak herhangi bir şeye secde edenler, ibadet yapanlar, secde ve ibadetlerinin arkasından muhakkak ki Allah'ı aramaktadırlar.¹⁴⁶ Dolayısıyla onların hataları belki günahları kastında değil, bilakis şükredebilecek olanı tayin edebilme hususundadır.¹⁴⁷

Musa Carullah'ın rahmetin tüm insanlığı kapsayacağı ve ulûhiyet hususunda bütün inançların haklı olup olmayışı konuları hakkında görüşleri için son olarak şunları söylemek mümkündür:

- İlahî Rahmet bütün insanlığı kapsayacaktır;
- Âhirette tüm insanlık azaptan kurtulacaktır;
- Âhîret azabı muhakkak bir gün son bulacaktır;
- Ulûhiyet konusunda gerçek ve hak din İslam dini ise de, başka din ve mensuplarını inanç ve ibadetlerinden dolayı suçlamayız. Çünkü herkesin inanç ve ibadetlerinin arkasında Allah vardır.

¹⁴⁰ Mustafa Sabri-Musa Carullah, *İlahî Adalet Rahmet-i İlahiye Burhanları*, s.298.

¹⁴¹ Mustafa Sabri-Musa Carullah, a.g.e, s. 304.

¹⁴² Ali İmran, 3/19.

¹⁴³ Mustafa Sabri-Musa Carullah, *İlahî Adalet Rahmet-i İlahiye Burhanları*, s.256.

¹⁴⁴ Mustafa Sabri-Musa Carullah, a.g.e, ss. 257-258.

¹⁴⁵ Tabi Musa Carullah'ın bu ifadelerinden semavî dinleri anlamak gerekir.

¹⁴⁶ Musa Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s.76.

¹⁴⁷ Musa Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s.76.

Görülüyor ki, bu dört nokta Musa Carullah'ın 'İlahî Rahmet' anlayışının temelin oluşturmaktadır.

Şüphesiz herhangi bir konuda bir tez ileri süren kimse, tezinin haklılık payını göstermek için onu delillerle temellendirmeye çalışır. 'İlahî Rahmet'in Umumîliği' tezini benimseyen Musa Carullah da görüşünü Kuran-ı Kerim'in âyetleriyle ve hadislerle temellendirmeye gayret etmiştir.

Musa Carullah'ın ele aldığı delillerden;

1. Azap ve azabın ebediliğini Allah'ın meşietiyile sınırlandırılmasıdır; O bununla ilgili olarak A'raf süresinin 156. ve En'am süresinin 128. âyetlerini zikretmektedir. Söz konusu âyetlerde Allah'ın rahmetinin her şeyi kapsayacağından, azabını dilediğine uğratacağından ve onun dilediği hariç cehennemde ebedî kalacaklarından bahsedilmektedir.¹⁴⁸ Musa Carullah A'raf süresinin 156. âyetinde buyurulan "Rahmetim her şeyi kaplamıştır" tabirinden hareketle Allah'ın bu rahmetinin tüm insanlığı hatta bütün varlık âlemin kapsayacağını ve âyetin devamındaki "rahmetimi korunanlara, zekat verenlere ve âyetlerimize inanlara yazacağım" ibaresinin önceki rahmeti tahsis etmediğini vurgulamaktadır.¹⁴⁹ Zira o, mantık ve usul ilmindeki özelin hükmü, genelin hükmüne uygun olduğunda genelin hükmü sınırlandırılmaz kaidelerini belirterek¹⁵⁰ yukarıdaki âyetin açık beyanına göre iki tür rahmetten söz edebileceğimizi söylemektedir. Birincisi, kapsayıcı rahmettir. Bu tür rahmet tüm insanlığı içine alır. İkincisi ise, korunma, zekat, oruç gibi ameller karşılığında verilen hususî rahmettir.¹⁵¹

Bu âyetlerin yanında Musa Carullah Hud süresinin 107. ve İbrahim süresinin 48. âyetlerine işaret ederek,¹⁵² bu âyetlerde azabın ebediliği "gökler ve yer devam ettikçe" şartıyla kayıtlandığını belirtmektedir.¹⁵³ Bu âyetlere dayanarak Musa Carullah, azap ve azabın sonsuzluğunu Allah'ın meşiyeti ve Kuran'da zikredilen cehennemde ebedî kalışı belirli bir süreyle kayıtlandırmaktadır.

¹⁴⁸ Maraş, *Türk Dünyasında Dinî Yenileşme*, s. 160.

¹⁴⁹ Mustafa Sabri-Musa Carullah, *İlahî Adalet Rahmet-i İlahiye Burhanları*, s.296.

¹⁵⁰ Mustafa Sabri-Musa Carullah, a.g.e, s. 297.

¹⁵¹ Mustafa Sabri-Musa Carullah, a.g.e, ss. 298-299.

¹⁵² Hud-107: "Gökler ve yer durdukça orada sürekli kalacaklardır. Ancak Rabb'in çıkarmayı dilerse o başka. Çünkü Rabb'in istediğini yapandır". İbrahim-48: "O gün yer başka yere gökler de başka göklere değiştirilir. Hepsi tek ve kahredici yüce Allah'ın huzurunda durur".

¹⁵³ Mustafa Sabri-Musa Carullah, *İlahî Adalet Rahmet-i İlahiye Burhanları*, s. 294.

2. Rahman-Rahim ayırımı ve Rahman'ın arş'a istiva etmesidir; Musa Carullah "Bismillahi'r-Rahmani'r-Rahim" âyetindeki Rahman'ın Rahim'den kelime yapısı yönünden daha mübalağalı olduğunu kabul etmekle beraber, bu iki kavramın taşıdığı mananın şöyle olduğunu belirtmektedir: Rahman genel rahmetiyle tüm insanlığa devamlı olarak rahmet eden; Rahim ise, özel rahmetiyle yalnızca amel karşılığında rahmet edendir.¹⁵⁴ Nitekim Musa Carullah, Kuran-ı Kerim'in "O Rahman arşa istiva etmiştir"¹⁵⁵ âyeti de tezini teyit ettiğini söylemektedir. Çünkü ona göre Allah'ın kapsayıcı rahmeti, bütün varlık âleminde büyük olan 'arş'ı kuşattığına göre ilahî rahmet de istisnasız tüm insanlığa esirgenmeksizin bolca verilecektir.¹⁵⁶ Dolayısıyla Musa Carullah'a göre arşı kuşatan rahmet, şüphesiz âhirette de tüm insanlığı içine alacaktır.

3. Şirk dahil olmak üzere bütün günahların bağışlanmasıdır; Musa Carullah, Kuran-Kerim'in Zümer süresinin 53. âyetinde buyurulan "Ey nefislerine karşı aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah bütün günahları bağışlar. Çünkü o, çok bağışlayan ve esirgeyendir" âyetinden hareketle Allah'ın şirk dahil olmak üzere bütün günahları bağışlayacağını söylemektedir. Çünkü ona göre âyetdeki 'Ey... kullarım!' hitabına tüm insanlar dahildir. Aynı zamanda Musa Carullah 'Allah bütün günahları bağışlar' ibaresindeki bütün günahların içinde küfür ve şirkin de bulunduğunu ve bu âyet "Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar..."¹⁵⁷ âyet-i kerimesiyle hiç bir surette çatışmadığını belirtmektedir. Çünkü ona göre âyetdeki "Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz" ibaresi cezaya delalet edip sonsuzluğa delalet etmemektedir.¹⁵⁸

Şu halde Allah küfür ve şirk dahil olmak üzere bütün günahları bağışlar. Fakat küfür edenler ve şirk koşanlar cezaya çarptırılacaklardır. Eninde sonunda ise bütün insanlık için kurtuluş vardır.

4. Allah'a ve âhiret gününe inanıp salih amel işleyenlerin kurtulmasıdır; Musa Carullah Bakara süresinin 62. âyetin¹⁵⁹ delil göstererek Allah'a ve âhiret gününe inanıp salih amel işleyenlerin ebedî mutluluğu elde edeceklerini iddia etmektedir.¹⁶⁰

¹⁵⁴ Mustafa Sabri-Musa Carullah, *İlahî Adalet Rahmet-i İlahiye Burhanları*, s.301.

¹⁵⁵ Ta-Ha,20/5.

¹⁵⁶ Mustafa Sabri-Musa Carullah, *İlahî Adalet Rahmet-i İlahiye Burhanları*, s. 302.

¹⁵⁷ Nisa, 4/48.

¹⁵⁸ Mustafa Sabri-Musa Carullah, *İlahî Adalet Rahmet-i İlahiye Burhanları*, ss. 303-304.

¹⁵⁹ Bakara-62: "Şüphesiz iman edenler; yani Yahudilerden, Hristiyanlardan ve Sabiilerden Allah'a ve âhiret gününe hakkıyla inanıp salih amel işleyenler için Rableri katında mükafatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur. Onlar üzüntü çekmeyeceklerdir".

¹⁶⁰ Mustafa Sabri-Musa Carullah, *İlahî Adalet Rahmet-i İlahiye Burhanları*, s. 357.

5. Hz. İsa'nın Allah-u Teâla'ya "Eğer onları bağışlarsan, şüphesiz sen aziz ve hakimsin" demesidir. Allah-u Teâla Mâide süresinin 118. âyetinde Hz. İsa ve annesi Hz. Meryem'i ilah edinen Hıristiyanlar hakkında Hz.İsa peygamberin diliyle hikaye yoluyla şöyle buyurmaktadır: "Eğer kendilerine azap edersen şüphesiz onlar senin kullarıdır. Eğer onları bağışlarsan şüphesiz sen izzet ve hikmet sahibisin". Musa Carullah bu âyete dayanarak İsa peygamberin şirk ve küfür gibi günahların bağışlanmasını istediğini ifade etmekte ve bu âyetin tefsirinde Zemahşerî'nin "Bağışlama aklen her suçlu için güzeldir. Hatta suç ne kadar büyük olursa, bağışlamak o kadar güzel olur"¹⁶¹ sözünün doğru olduğunu belirterek şirk ve küfür gibi günahların bağışlanmasını mümkün olduğunu dile getirmektedir.¹⁶²

Musa Carullah iddiasını ispat hususunda Kuran-ı Kerim âyetleri yanı sıra Buharî ve Muslim'de geçen iki hadisi de delil olarak getirmektedir.

1. Ömer b. el-Hattab (r.a.) şöyle rivayet eder:

"Resulullah'ın (s.a.v.) huzuruna Hevazin kabilesinden bazı esirler getirilmişti. Bunlar arasında emzikli bir kadın vardı. Bu kadın çocuğunu kaybetmişti ve bu yüzden göğsünde biriken sütü sağarak başka çocuklara veriyordu. Daha sonra esirler arasında kendi çocuğunu buldu. Hemen alıp göğsüne basarak onu derin şefkatle emzirmeye başladı. Bunun üzerine Hz. Muhammet (s.a.v.) çevresindekilere "şu anne kendi öz çocuğunu ateşe atar mı dersiniz?" diye sordu. Ashab-ı Kiram da "hayır, gücü yettiği sürece elbette ki atmaz" karşılığını verdiler. O zaman âlemlere rahmet olarak gönderilen İslam peygamberi Hz. Muhammet (s.a.v) "yemin ederim ki Allah kendi kullarına, bu annenin öz çocuğuna olan merhametinden daha fazla merhametlidir" buyurdu.¹⁶³

2. Hz. Peygamberden şöyle rivayet edilmiştir:

"Kıyamet gününde Allah-u Teâla Hazretleri şöyle buyurur: "melekler, peygamberler ve müminler şefaâtta bulundu ve cehennemde, kalbinde zerre kadar hayır bulunan hiç kimse kalmadı. Geriye merhametlilerin en merhametlisi olan Allah kaldı" ve o: "sıra benim şefaatime geldi" demektedir.¹⁶⁴

Musa Carullah bu iki hadisin oldukça açık beyanına göre azabın ebedî olmadığı ve bu hadisleri açıklamaya ihtiyaç duyulmadığı görüşündedir.

¹⁶¹ İmam Ebu'l-Hasan Carullah Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî el-Hevarizmî, *el-Keşşâf min Hakaiki't-Tenzîl ve U'guni'l-Akavîl*, c.1, s.442.

¹⁶² Mustafa Sabri-Musa Carullah, *İlahî Adalet Rahmet-i İlahiye Burhanları*, ss. 311-314.

¹⁶³ Mustafa Sabri-Musa Carullah, a.g.e, ss.307-308; Bkz. Buharî, *Edep/18*.

¹⁶⁴ Mustafa Sabri-Musa Carullah, *İlahî Adalet Rahmet-i İlahiye Burhanları*, s.309; Bkz. Müslim, *İman/81*

Böylece Musa Carullah, Kuran-ı Kerim âyetlerine ve Hz.Peygamber'in hadislerine dayanarak 'ilâhî rahmetin umumîliği' meselesini ispatlamaya çalışmıştır. O bu konuda dört noktayı vurgulamıştır: a) İlâhî rahmet tüm insanlığı kapsayacaktır. b) Ahirette tüm insanlık kurtulacaklardır. c) Ahiret azabı mutlaka bir son bulacak ve cehennemde olanlar cennete gireceklerdir. d) Ulûhiyet konusunda gerçek ve hak din İslam ise de, başka din mensuplarını inanç ve ibadetlerinden ötürü suçlamayız. Çünkü herkesin inanç ve ibadetlerinin arkasında Allah vardır. Dolayısıyla ahirette herkes cehennemden kurtulacaklardır.

II. BÖLÜM

MUSA CARULLAH'IN DİĞER KELAM SORUNLARI KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ

1. AKIL-VAHİY İLİŞKİSİ

Akıl; zeka, zihin, idrak, anlama ve kavrama gücü gibi anlamlara gelmektedir. Zıttı humktur.¹⁶⁵ Akıl, sadece insana has olan, düşünme tarzı, anlama ve kavrama gücüdür.¹⁶⁶ Başka bir deyişle, düşünme veya duyular aracılığıyla elde edilecek şeyleri bilen ve anlayan, bilgiyi elde eden ve onu hareketlerinden sorumlu kılan bir melekedir.¹⁶⁷ İnsan bu güç sayesinde ilim ve sanatlar elde eder ve hareketlerin güzel ve çirkinini ayırt eder.¹⁶⁸

Vahiy kelimesi de Arapça bir kelimedir ve “v-h-y” fiilinin mastarı olup işaret ve ima etmek, ilham etmek, yazı yazmak, haber göndermek, iletme, gizli konuşmak gibi anlamlara gelmektedir. Aynı zamanda mektup, yazı, mesaj vs. anlamları da içermektedir.¹⁶⁹

Terim olarak vahiy kelimesi, ilahî mesajın peygamberlere ve onların vasıtasıyla da insanlığa bildirilmesi olayıdır.¹⁷⁰ Daha bir genel ifade ile vahiy, Allah'ın bütün yaratıklarının fitratına uygun bir şekilde hareket etme yöntemi ve insanlarla konuşma şeklidir.¹⁷¹ Bu bağlamda vahiy yalnız insanlara mahsus değildir. O bütün yaratıkları içine almaktadır. Ancak insanı, akli sayesinde diğer yaratıklarından ayıran ve onu hareketlerinden sorumlu kılan vahiy de peygamberlere gelen vahiydir.¹⁷²

¹⁶⁵ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, c.11, s.458.

¹⁶⁶ *Türkçe Sözlük*, Komisyon, Türk Dil Kurumları Yayınları, Ankara-1988, c.1, s.34; *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, Komisyon, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara-1995, c.1, s.64; Süleyman Hayri Bolay, *Felsefî Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara-1996, s. 6.

¹⁶⁷ Ahmet Akbulut, “*Musa Carullah'ın Akıl-Vahiy konusundaki Görüşü*”, Ölümünün 50.Yıldönümünde Musa Carullah (I.Uluslararası Musa Carullah Bigiyef Sempozyumu 6-7 Kasım 1999 Ankara), TDV Yayınları, Ankara-2002, s.37.

¹⁶⁸ Necati Öner, *Klasik Mantık*, AÜİF Yayınları, Ankara-1991, s.1.

¹⁶⁹ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, c.15, s.379.

¹⁷⁰ Akbulut, *Musa Carullah'ın Akıl-Vahiy Konusundaki Görüşü*, s.37.

¹⁷¹ Ahmet Nedim Serunsu, *Kuran Nedir?*, Şule Yayınları, İstanbul-1996, s.99.

¹⁷² Akbulut, *Musa Carullah'ın Akıl-Vahiy Konusundaki Görüşü*, s.37.

Musa Carullah'a göre akıl, hakikati gösteren bir nurdur, bir güneştir. İnsan akılı sayesinde karşılaştığı her türlü problemleri çözebilir, her zulmeti keşfedebilir.¹⁷³ Şeriat nasıl insanı mutluluğa götürürse, akıl da onun gibi insana doğru yolu gösterip mutluluğa erişmesinde önemli bir vesile olur.¹⁷⁴ Çünkü Musa Carullah'a göre akıl da bir nebidir.¹⁷⁵ Eğer insan kendisinin farkına varıp bozulmamış fitratı, sağlam aklıyla hareket ederse, her türlü sapıklıktan kurtulup hidayete erebilir.¹⁷⁶ Çünkü hidayet peygamber ve Kuran ile olduğu gibi akılla da olur.¹⁷⁷

Kısacası Musa Carullah'a göre akıl, düşünen, anlayan, her türlü hakikati, müspet ve menfi hükümleri, iyi veya kötü fiilleri kavrayan¹⁷⁸ iman ve vicdanının sayesinde bunların en iyisini seçen Allah tarafından insana bahşedilen bir güç, üstünlük, lütuf ve ilahî bir hüccettir.¹⁷⁹

Musa Carullah, akıl ile vahyin artı-eksi gibi iki kutupta yerleşmiş ve birbiriyle devamlı mücadele eden, çelişen güç olduğu iddiasının bir vehimden ibaret olduğunu ispatlamaya çalışır.¹⁸⁰ Ona göre “akıl ve şeriat can-ciğer dosttur ve akıl şeriattan şeriat da akıldan razıdır”.¹⁸¹ Her ikisi insanın mükemmelliğini sağlayan, her türlü hastalıklardan tedavi eden, onun hidayeti için hizmet eden ilahî güç ve hüccettir. O, Einstein'in “dinsiz ilim topal, ilimsiz din de kördür”¹⁸² sözünün haklı olduğu, zira İslam gibi mükemmel bir dinin kaynağı olan Kuran-ı Kerimin de ilme, akla ters düşen ve onunla zıtlık arz eden tek bir ilkesinin bulunmadığını belirtir.¹⁸³ Çünkü Kur'an'ı gönderen ile insana akıl veren ve tabiatın kanunlarını koyan birdir ve bunların hepsi Allah'ın ayetleridir.¹⁸⁴ Bu ayetler arasında bir çelişki ve zıtlığın olması mümkün değildir.

Din ile ilim, akıl ile vahiy hiçbir zaman birbiriyle mücadele etmemiştir ve etmeyecektir. Çünkü her ikisi aynı gayeyi takip eder.¹⁸⁵ Gerçi insanın hidayete ermesi için sağlam akıl ve bozulmamış fitratı yeterli olduğu gibi sadece peygamber ve kitap gönderilmesi de yeterlidir. Fakat Allah her ikisini birleştirmiş ve insanın kesin sonuca

¹⁷³ Musa Carullah, *Edebiyatı'l-Arabiyya İle Ulûm-i İslamiyye*, Kazan-tarihsiz, s.21.

¹⁷⁴ Musa Carullah, *İslam'ın Elifbası*, s.44.

¹⁷⁵ Musa Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, s.86; Carullah, *Edebiyatı'l-Arabiyya*, s.20; Carullah, *Kitabu's-Sünne*, s.82.

¹⁷⁶ Musa Carullah, *Kitabu's-Sünne*, s.98.

¹⁷⁷ Musa Carullah, *Kitabu's-Sünne*, s.22.

¹⁷⁸ Musa Carullah, *Kitabu's-Sünne*, s.139.

¹⁷⁹ Musa Carullah, *el-Veşiyâ fî Nakdi Akaidi's-Şia*, Kahire-1935, s.8.

¹⁸⁰ Musa Carullah, *Kitabu's-Sünne*, s.93.

¹⁸¹ Mustafa Sabri-Musa Carullah, *İlahî Adalet Rahmet-i İlahiye Burhanları*, s.263.

¹⁸² Keskiöğlu-Demirbaş-Manaz, *Son Çağlarda İslam Dünyasında Fikir Hareketleri*, s.216.

¹⁸³ Musa Carullah, *Kitabu's-Sünne*, s.97.

¹⁸⁴ Akbulut, *Musa Carullah'ın Akıl-Vahiy Konusundaki Görüşü*, s.38.

¹⁸⁵ Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s.72.

varması için hem aklı vermiş, hem de kitap ve peygamber göndermiştir.¹⁸⁶ Bu ise Allah'ın kulları için bir lütfüdür.

Aklın mı daha muteber olduğu veya naklin mi? sorusuna alimlerin bazıları aklın, bazıları naklin, bazıları da her ikisinin muteber olduğunu söylemişlerdir. Musa Carullah da her ikisinin muteber olduğu görüşündedir. Ona göre akıl ve nakil insana hakikati gösterir. Başka bir deyişle hidayet nakille olduğu gibi akıl ile de olur, akıl sayesinde de insan kurtuluşa erebilir.¹⁸⁷ Ona göre insanın aklı eşyanın hakikatini ve doğru yolu bulmada nur ve ışık olduğundan muteberdir. Nakil de aklın ışığını parlatıyor olmasından dolayı muteberdir.¹⁸⁸ Vahiy sınır tanımayan her şeyi kesin bilen ve her şeyden mutlak surette haberdar olan Allah'tan gelir.¹⁸⁹ Allah'ın kuluna gönderdiği haber herkesin anlayabileceği tarzdadır. Başka bir deyişle aklîdir, aklın hükmüne uygundur.¹⁹⁰

Akıl ve nakil arasında çelişki olmaz ve her ikisi de önemlidir. Çünkü ikisinin de kaynağı ve maksadı birdir. Nitekim Allah da vahyi aklın üzerine bina etmiştir. Yani Şâri akla itibar ettiği için Kur'anı Kerimde hüküm koyarken onu aklın üzerine tesis etmiştir.¹⁹¹ Zira Musa Carullah, İslam şeriatının biri aklın, diğeri de göklere, yere ve dağlara teklif edilen emanetin üzerine bina edildiğini söylemektedir.¹⁹² Musa Carullah hem aklın hem de naklin muteber olduğu, zira nakil direkt her şeyi ihata eden Allah'tan geldiği ve onu kendisinin itibar ve itimat ettiği aklın üzerine kurduğu görüşündedir. Çünkü akıl ilim ve hükümde ilk sebep, ilk şahit ve ilk hüccettir.¹⁹³ Nitekim her şeyin sıhhatli olup olmaması akıl eleğinden geçip geçmemesine bağlıdır. Akıl terazisinde eksik olan şey hakikat pazarında muteber olamaz.¹⁹⁴ Zaten aklın üzerindeki görevi de budur. Yani her şeyi kavramak ve hakikat eleğinden geçirmektir.¹⁹⁵ Eğer her şey açıklanmış ve hazır olmuş olsaydı aklın hiçbir önem ve fonksiyonu kalmazdı.¹⁹⁶

Bu yönüyle de akıl Musa Carullah'a göre bilgi kaynaklarının başında gelmektedir. Zira aklın bilgi kaynaklarından sayılması İslam kelimcileri hatta bütün insanlık tarafından ittifakla kabul edilen bir gerçektir.

¹⁸⁶ Musa Carullah, *Kitabu's-Sünne*, s.98.

¹⁸⁷ Musa Carullah, *el-Lüzûmiyyât Tercümesi*, s.56.

¹⁸⁸ Musa Carullah, *Kitabu's-Sünne*, s.103.

¹⁸⁹ Musa Carullah, *Kitabu's-Sünne*, s.90.

¹⁹⁰ Musa Carullah, *Kitabu's-Sünne*, s.103.

¹⁹¹ Musa Carullah, *Kitabu's-Sünne*, s.137; Musa Carullah, *Edebiyatı'l-Arabiyya*, s.29.

¹⁹² Musa Carullah, *Kitabu's-Sünne*, s.137.

¹⁹³ Musa Carullah, *el-Veşîyya*, s.10.

¹⁹⁴ Musa Carullah, *Edebiyatı'l-Arabiyya*, s.9.

¹⁹⁵ Musa Carullah, *Kitabu's-Sünne*, s.140.

¹⁹⁶ Musa Carullah, *İslam Şeriatının Esasları*, s.29.

Zira Ehl-i sünnet kelamcılarına göre, insanın ilme ulaşması üç yoldandır. Onlar: beş duyu, sadık haber ve akıldır.¹⁹⁷ Musa Carullah da bu tezi benimsemekte ve bunların hepsini bir bütünlük içinde ele almaktadır. Başka bir deyişle bilgi kaynaklarının her biri diğeriyle sıkı sıkıya bağlıdır ve bilgiye ulaşmada en önemli yoldur. Ona göre beş duyu, akıl için hamallık görevini yapmaktadır. Yani duyular akla ham maddeleri getirir, akıl da düşünme, anlama ve kavrama gücüyle onu işletir. Başka bir deyişle akıl, eşyanın hakikatine isimler ve sembollerle ulaşır, bunları akıl için temin eden de duyulardır.¹⁹⁸

Ona göre bilgiye ulaşmada insanların en çok ihtiyaç duydukları yol akıldır. Zira akıl olmadan insanların bilgi edinmesi imkansızdır.¹⁹⁹ Fakat aklın verileri ve duyuların elde ettikleri sınırlıdır.²⁰⁰ O bakımdan Şâri, bu ikisini dikkate alarak, insanlar için bir lütufta bulunarak ve aklın bilgisini genişletmek için²⁰¹ gayb dediğimiz sınır ötesinden gelen vahyi bilgilerle insanı donatmıştır. Bu bilgi sınır tanımayan Tanrı'dan geldiği için mutlakdır, en önemli, en doğru bilgi kaynağıdır.²⁰²

Musa Carullah'a göre sünnet vahyin bir parçası, bir koludur.²⁰³ Ona göre Hz. Peygamber'in özel yaşantısında sergilediği hayat tarzı, toplumsal ilişkilerde takip ettiği yol, zarurî ihtiyaçları temin etmede baş vurduğu yöntem sünnettir.²⁰⁴ Buna göre Hz. Peygamber'in bütün hayatı sünnet olmaktadır. Musa Carullah "Kur'an-ı Kerim'in beyanına göre, Kuran'ın ve sünnetin kaynağı aynıdır" demektedir.²⁰⁵ Bu durumda Allah ile Hz. Peygamber arasında iletişim yalnız Kur'an'dan ibaret olmamaktadır. Ona göre sünnet İslam dininin teşriî kaynaklarının başında gelmektedir. Kur'an-ı Kerim de birinci kaynağı te'yid ve tespit etmektedir.²⁰⁶ Yani İslam dinindeki herhangi bir hüküm önce sünnetle ortaya konmuş, daha sonra Kur'an-ı Kerim o hükmü te'yid ve tespit etmiştir.²⁰⁷ Musa Carullah "Hz. Peygamber'in en büyük ve en yüce sünneti... Kur'an-ı Kerim'dir" demekte²⁰⁸ ve Kur'an'ı sünnetin kapsamı içine sokmaktadır. Fakat Musa Carullah'ın bu tür sünnet anlayışı bir takım tutarsızlık ve çelişkileri de beraberinde getirmektedir.

¹⁹⁷ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s.9; Taftazanî, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi*, s.106.

¹⁹⁸ Musa Carullah, *Kitabu's-Sünne*, s.85.

¹⁹⁹ Musa Carullah, *Kitabu's-Sünne*, s.91.

²⁰⁰ Musa Carullah, *Kitabu's-Sünne*, s.89.

²⁰¹ Musa Carullah, *Kitabu's-Sünne*, s.93.

²⁰² Musa Carullah, *Kitabu's-Sünne*, s.93.

²⁰³ Akbulut, *Musa Carullah'ın Akıl-Vahiy Konusundaki Görüşü*, s.39.

²⁰⁴ Musa Carullah, *Kitabu's-Sünne*, s.6.

²⁰⁵ Musa Carullah, *İslam Şeriatının Esasları*, s.81.

²⁰⁶ Musa Carullah, *Kitabu's-Sünne*, s.3.

²⁰⁷ Musa Carullah, *Kitabu's-Sünne*, s.8.

²⁰⁸ Musa Carullah, *Kitabu's-Sünne*, s.6.

Örneğin:

1. Kur'an ile sünnetin kaynağının bir olması; Bu anlayış sünneti sünnet olma konumundan çıkarıp sünnet ötesi bir konuma getirmektedir. Yani sünnet Hz. Peygamber'in Kur'an'ı anlaması ve onu hayata uygulaması²⁰⁹ değil de Allah'tan gelen ilahî bir mesaj ve talimat olmaktadır.
2. Ona göre sünnet, ilahî kaynağa dayalı Hz. Peygamber'in bireysel ve toplumsal yaşamı olduğuna göre, Hz. Peygamber'in hayatta hiçbir hata ve yanlış yapmaması gerekir. Halbuki Muhammet (s.a.v.)'in hayatında hata ve yanlışlık yaptığına dair bilgiler mevcuttur.²¹⁰
3. Musa Carullah "İslam'da her hüküm önce sünnetle ortaya konmuş, Kur'an âyetleri ise daha sonra Hz. Peygamber'in o konudaki söz, fiil ve takrirlerini tespit ve te'yid etmiştir"²¹¹ derken, başka bir yerde ise "Hz. Peygamber bütün sünnetlerini Kur'an'dan çıkarmıştır"²¹² demektedir ki bu iki yaklaşım birbiriyle çelişiklik arz etmektedir.²¹³
4. Ona göre, sünnet de Kuran gibi kesinlik arz eder.²¹⁴ Hadislerde uydurma söz konusu olamaz. Olsa bile, hadis imamları ve fıkıhçılar tarafından sahih hadisler sakiminden ayrılmıştır. Hele hele Hz. Peygamber'in rehberlik ettiği meselelerde, ne onun sahih olduğu tespit edilen sünnetlerinde, ne de onun hayatı konusunda hiçbir uydurma hadis yoktur.²¹⁵ Kelamcıların heva ve heveslerine dikkat çekerek onların düşüncelerinin bir vehimden ibaret olduğunu söyleyen²¹⁶ Musa Carullah hadisçilerin vehim ve hevalarını görmezlikten gelmiştir.²¹⁷ Aynı zamanda İslam'ın temel prensiplerine, Hz. Peygamber'in rehberlik ettiği meselelere ve onun hayatına dair uydurma hadislerin

²⁰⁹ Akbulut, *Musa Carullah'ın Akıl-Vahiy Konusundaki Görüşü*, s.39.

²¹⁰ M. Hayri Kırbaçoğlu, *İslam Düşüncesinde Sünnet*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara-1999, ss.220-221.

²¹¹ Musa Carullah, *Kitabu's-Sünne*, s.8.

²¹² Musa Carullah, *Kitabu's-Sünne*, s.110.

²¹³ Akbulut, *Musa Carullah'ın Akıl-Vahiy Konusundaki Görüşü*, s.40.

²¹⁴ Musa Carullah, *Kitabu's-Sünne*, s.92.

²¹⁵ Musa Carullah, *Kitabu's-Sünne*, s.113.

²¹⁶ Musa Carullah, *Edebiyatü'l-Arabiyye*, s.9.

²¹⁷ Akbulut, *Musa Carullah'ın Akıl-Vahiy İlişkisi Konusundaki Görüşü*, s.40.

olmadığını söylemek de yanlıştır. Çünkü bu konularda uydurma hadislerin bulunabileceğini söyleyenler de vardır.²¹⁸

İşte bunun gibi tutarsızlıklar, Musa Carullah'ın sünnet anlayışının sağlam bir temele oturtulmadığını göstermektedir.

Musa Carullah'ın ilham ve keşf hakkındaki görüşü vahiy anlayışına yakındır. Zira ona göre ilham ve keşf Allah'tan gelir. Bu bakımdan da aklın üstündedir ve kesinlik arz eder.²¹⁹ İlham ve keşf de vahiy gibi gerçeğe en uygun, en kapsamlı, en doğru, en kuvvetlidir²²⁰ ve gaybın bilgisini elde edecek bir yoldur.²²¹ Ancak ilham ve keşfin vahiyden ayrıcalığı onun sadece peygamberlere mahsus olmayışıdır. Bu ifadelerden anlaşıldığına göre Musa Carullah ilham ve keşfi bilgi edinme yolu olarak naklin içinde değerlendirmektedir.

Fakat onun ilham ve keşf hakkındaki görüşü tartışmaya açık bir konudur. Çünkü bunların objektiflik yönü yoktur, tamamen sübjektiftir. Ondan dolayı ilham ve keşfi bilgi kaynaklarından saymak veya bilgi kaynağı olan naklin içinde değerlendirmek belki doğru değildir. Bu hususta onun mutasavvıflardan da etkilenmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Özetle diyebiliriz ki; Musa Carullah Bigiyef akla çok önem vermekte ve onu hemen hemen nakil ile eşit bir halde görmektedir. Ona göre nasıl nakil Allah'tan gelen bir lütuf ise akıl da onun gibi insanlığa verilen üstünlük ve fazilettir. Ona göre naklin amacı insanlığa kurtuluşu göstermek ise, aklın görev ve amacı da insanı mutluluğa götürmektir. Zira akıl bu yükü üstlenebilecek güçtedir. Eğer insan akla itibar ve itimat ederse, akıl onun için bir nebi olur. Nitekim Allah da akla itimat ettiği için onun üzerine şeriatı bina etmiştir.

Akıl ile vahiy arasında çelişki var demek kuru bir laftır. Çünkü her ikisinin kaynağı ve maksadı birdir. Yani akıl veren ile vahiy gönderen birdir, tektir. Allah nakli, akla çelişki olsun diye göndermemiş, bilakis aklın bilgi alanını genişletmek için göndermiştir.

²¹⁸ Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekir es-Suyutî, *Tedribu'r-Ravi*, Mısır, hicrî-1307, s.100; Subhi es-Salih, *Hadis İlimleri ve İstılahları*, (mütercim: M. Yaşar Kandemir), D.İ.B. Yayınları, Ankara-1971, s.219; M.Hayri Kırbaçoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara-1999, s.141.

²¹⁹ Musa Carullah, *Kitabu's-Sünne*, s.92.

²²⁰ Musa Carullah, *Kitabu's-Sünne*, s.92.

²²¹ Musa Carullah, *Kitabu's-Sünne*, s.91.

2. HÜSÜN-KUBUH

Hüsün, mastar olarak “güzel olmak” anlamında, isim olarak da “ güzellik, yakışıklılık, rağbet edilen şey, sevilen şey” anlamında kullanılır.²²² Hüsünün zıttı olan kubuh ise, “çirkin olmak” ve “çirkinlik, nefret edilen şey” manasında mastar ve isimdir.²²³

İslam kaynaklarından hüsün-kubuh meselesinin önemli bir tartışma konusu olduğunu görmek mümkündür ve İslam âlimlerinin bu husustaki görüşlerini özetle üç ana grupta toplayabiliriz:

1. Hüsün ve Kubuhun şer’iliğini kabul eden Eşarîler, Selefiyye ile Malikî, Şafî, Hanbelîlerin çoğunluğu ve bir kısım Hanefî usulcüleridir. Onlara göre bir şeyin güzel ve çirkinliği, iyi ve kötülüğü ancak Şâri’nin tespit ve tayininden sonra belli olur. Çünkü fiillerin aslı güzel ve çirkin, iyi ve kötü değildir. İyi Allah emrettiği için iyi, kötü Allah yasakladığı için kötüdür.²²⁴ Şu halde şeriat gelmeden insan aklıyla eşya ve fiillerin güzel ve çirkinliğini bilemez. Çünkü güzellik ve çirkinlik bir şeyin mahiyetine ait bir nitelik değildir.²²⁵ Kısaca bunlara göre eşya ve fiili nitelemede ölçü nakildir.

2. Hüsün ve kubuhun aklîliğini kabul eden Mutezile, Şia, Kerramiyye, bir kısım Maturidî ve Hanefîlerdir. Onlara göre güzellik ve çirkinlik, iyilik ve kötülük gibi değerler bir şeyin aslında bulunduğu için insan akıl yürütmekle onlara ulaşabilir. Buna göre ilahî haber gelmeden de insan iyinin iyi, kötünün kötü olduğunu bilir. Çünkü iyi ve kötü şeriatın talimatıyla değil, kendi iç yapısı gereğidir. Aklın vazifesi de, iyi ve kötü, güzel ve çirkin kavramaktır.²²⁶ Yani onlara göre değerleri nitelemede ölçü akıldır.

3. Değerlerin akılla ilişkisi konusunda, ikinci gruptaki İslam âlimlerinin görüşlerine yakın olan bir tez bulunmaktadır. O da hüsün ve kubuhun kısmen aklî kısmen şer’iliğidir. Bu görüşü benimseyenler Maturidîlerin çoğunluğu ve Selefiyye’ye mensup bir kısım İslam âlimleridir. Onlara göre hüsün ve kubuh fiillerin zatî niteliği olup aklın idrak edilebildiği²²⁷ gibi bazı özel hususlarda akıl tereddüde düşebilir. Başka bir deyişle

²²² İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, c.13, s.114.

²²³ İbn Manzur, a.g.e, c.2, s.552.

²²⁴ İmamü’l-Hameyn el-Cüveynî, *el-İrşad ile Kavati’i’l-Edille fî Usûli’l-İtikad*, Mısır Saadet Matbaası-1950, ss. 258-259.

²²⁵ el-Cüveynî, a.g.e, s.258; Abdürrahim İbn Ali eş-Şehir Şeyhzade, *Nazmu’l-Feraid ve Cemiu’l-Fevaid*, Mısır, hicrî-1317, s.31.

²²⁶ Kadı Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, Mektabatı’l-Vehab-1988, ss. 564-566; el-Cüveynî, *el-İrşad*, s.259.

²²⁷ Şeyhzade, *Nazmu’l-Feraid*, s.31.

değerler konusunda insanın bilgi kapasitesi sınırlıdır. Dolayısıyla insan, fiillerin ayrıntılarını, bireysel ve toplumsal ilişkilerin karmaşık yönlerini kavramada her zaman olumlu ve kesin sonuçlara ulaşamaz. Yani insan tefekkür ederek bir şeyin iyiliğini ve kötülüğünü, güzelliğini ve çirkinliğini hükmetmesinde her zaman isabetli olmayabilir, gerçek her zaman anlaşılamaz, bazen gizli de kalabilir²²⁸

Kısaca üçüncü gruptaki İslam âlimlerine göre, değerler hususunda ölçü hem akıl hem de nakildir. Akıl iyilik ve kötülüğü kavrar, fakat bazı özel nedenler, aklın kesin sonuca ulaşmasına engel olur. Bundan dolayı da nakle ihtiyaç vardır.

Musa Carullah hüsün-kubuh konusundaki görüşünü Ziya Kemalî'nin “Dinî Tedbirler” adlı eserine reddiye mahiyetinde yazdığı “Büyük Mevzularda Ufak Fikirler” adlı eserinde beyan etmiştir. O hüsün ve kubuhun şer’îliği kabul eden Eşarîlerin, aklı ön plana tutan ve hüsün-kubuhun aklîliğini benimseyen Mutezile’nin görüşünü yazdıktan sonra hüsün ve kubuhun aklîliğini, fakat aklın hüküm koyma yetkisinin bulunmadığı²²⁹ görüşü yazarak bunun Hanefîlere âit olduğunu belirtmiştir.²³⁰ Musa Carullah’a göre bu üç görüş de güzel ve sağlamdır.²³¹ Fakat daha sonra cahil insan, saldırgan düşmanların kalemiyle bu güzel görüşler tahrif edilmiştir.²³² Buna rağmen Musa Carullah üçüncü görüşün akla daha uydun olduğunu kabul etmektedir.²³³ Zira insan aklıyla içtihat ve tefekkür ederek hakikati elde edebildiği gibi bazen amelî ve içtimaî konularda akıl tereddüde düşebilir. Yani kesin sonuca ulaşmak zorlaşır. Nitekim Musa Carullah bu noktayı dikkate alarak insanın aklına her zaman hakim olmadığını belirtmekte ve siyasî, sosyal, ekonomik vs. meselelerde insanın akıl ve iradeleri az çok heva ve büyük küçük hissiyatlarına mağlup olabildiğini söylemektedir.²³⁴ Bu bakımdan Musa Carullah Hanefîlere has olduğunu söyleyen üçüncü görüşün daha sağlam zemine koyulduğunu kabul eder. Başka bir deyişle akıl iyilik ve kötülük, güzellik ve çirkinliği kavrar.

Bu anlayışıyla Musa Carullah Eşarî ve Mutezile’nin olaya tek taraflı baktığı sonucuna varmaktadır. Nitekim ona göre Eşarîler, şer’î hükümleri ulûhiyet cihetine yöneltmiş, birey ve toplum yönüne asla iltifat etmemiştir.²³⁵ Mutezile ise, aklın bilgi

²²⁸ el-Maturidî, *Kitabu’t-Tevhîd Tercemesi*, ss. 277-278.

²²⁹ Maturidîlerin de bu görüşü benimsediğini yukarıda beyan ettik.

²³⁰ Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, ss. 30-33

²³¹ Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, ss. 30-33

²³² Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, ss. 30-31

²³³ Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s.33

²³⁴ Musa Carullah, *Hatun*, s.18.

²³⁵ Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s.30

kapasitesine riayet etmemiştir. Çünkü akıl bazı konularda kesin sonuçlara varamaz.²³⁶ Bu bakımdan ona göre orta yolu tutan Hanefîlerin ve Maturidîlerin görüşü daha mantıklıdır.

Musa Carullah hüsün-kubuh konusunda detaylı inceleme yapmamış, bilakis o reddiyye mahiyetinde yazdığı “Büyük Mevzularda Ufak Fikirler” adlı eserinde yer verdiği küçük bir başlıkla yetinmiştir. Bu bakımdan o bazı noktalarda isabetli olamamıştır. Örneğin: Eşarî ve Mutezile’nin hüsün-kubuh hakkında görüşlerinin doğru ve sağlam olduğunu, fakat daha sonra bazı insanlar tarafından bu görüşler tahrif edilerek orijinal halini yitirdiğini söyler.²³⁷ Ancak ne zaman, ne şekilde ve kimler tarafından tahrif edildiği üzerinde durmuyor. Yine o, hüsün-kubuhun aklîliliği, fakat aklın hüküm koyma yetkisinin bulunmadığı tezinin Hanefîlere âit olduğunu belirtmektedir.²³⁸ Bununla Musa Carullah bu noktada da isabetli olamamıştır. Çünkü Hanefîlerin bir kısmı hüsün ve kubuhun aklîliliğini kabul ediyor, bir kısmı da naklîliliğini benimsemektedirler.²³⁹ Onun Hanefîlere has kıldığı görüşü ise, Maturidîlerin çoğu ve bir kısım Selefiyye kabul etmektedirler.²⁴⁰ Bir de hüsün-kubuhun itikadî bir konu olmadığını, bilakis usul konusu olduğunu söylemektedir.²⁴¹ Halbuki hüsün ve kubuh, yalnız usul-i fıkıh veya ahlak felsefesinin konusu değil, bilakis kelamın da önemli tartışma konularındandır.

²³⁶ Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s.32

²³⁷ Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, ss. 30-31

²³⁸ Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s.32

²³⁹ İlyas Çelebî, “*Hüsün ve Kubuh*”, DİA, c.19, ss.60-61.

²⁴⁰ Şeyhzade, *Nazmu'l-Feraid*, ss.31-33; Çelebî, “*Hüsün, Kubuh*”, c.9, s.62.

²⁴¹ Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s.33

5. RIZK

Rızk, lügatte faydalanılan şey anlamına gelmektedir. Çoğulu ‘erzak’tır.²⁴² Onun terim anlamına gelince, bu konuda kelamcılar arasında ihtilaf vardır. Ama şunu söylemek gerekir ki, İslam kelamcılarının ittifakla kabul ettikleri husus, yeryüzünde yaşayan bütün hayvanların ve insanların rızklarını temin eden Allah’tır.²⁴³ Buraya kadar bir problem hasıl olmamıştır. Esas problemin kaynağı haram olan şeylerin rızk olup olmamasından gelmektedir. Nitekim Mutezile âlimlerine göre haram olan şeyler rızk değildir. Zira onlara göre rızk, “istifade edilmesi men edilmemiş olan şeydir” veya “malik olan kişinin mülkü olan şeyi yemesidir.”²⁴⁴ Bu tariflerden çıkan sonuca göre istifadesi yasaklanmış olan şey haramdır, haram olan da rızk değildir. Veyahut rızk bir kimsenin malıdır ki, o malı yalnız sahibi kullanır.

Mutezile’nin bu görüşüne tepki gösteren Ehl-i Sünnet âlimlerine göre rızk, “Allah Teala tarafından canlılara sevk edilen ve canlılar tarafından yenilen şeyin ismidir.” Yenilen şey ister helal olsun, ister haram olsun o rızktır. Çünkü rızk insan ve hayvanın yediği gıdadan ibarettir.²⁴⁵

Bu anlayışıyla Ehl-i Sünnet âlimleri Mutezile’nin rızk konusundaki görüşünü eleştirmektedir. Zira onlara göre, eğer rızk mâlik olan kimsenin mülkü ise, o zaman hayvanların yedikleri şeylerin rızk olmadığı; yenilmesi ve kullanılması yasaklanmayan şey rızk olursa, haram yiyen kimseyi haramla rızıklandıran Allah’tan başka birisinin bulunduğu anlaşılır, demektedirler.²⁴⁶

Rızk konusunda Musa Carullah Bigiyef Mutezile ve Ehl-i Sünnet’in görüşlerini uzlaştırmaya çalışmaktadır. Zira ona göre her Müslüman ister Mutezile’nin, ister Ehl-i Sünnet’in görüşünü tercih edebilir. Bunda hiçbir sakınca yoktur.²⁴⁷ Çünkü her ikisi haklıdır. Zira Mutezilenin “haram rızk değildir” anlayışı ahlakî açıdan doğrudur.²⁴⁸ Yani, rızk Allah’ın insanlara bir lütfüdür. Haramları Allah’a isnat etmekten haya eden birisi

²⁴² İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, c.10, s.115.

²⁴³ el-Maturidî, *Kitabu’t-Tevhid Tercümesi*, s.364

²⁴⁴ Taftazanî, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi*, s.226; Ebu Muin en-Nesefî, *et-Temhid likavaidi’t-Tevhid*, s. 310.

²⁴⁵ Taftazanî, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi*, s.226; Ebu Muin en-Nesefî, *et-Temhid likavaidi’t-Tevhid*, ss. 310-311.

²⁴⁶ Taftazanî, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi*, s. 226.

²⁴⁷ Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s.35

²⁴⁸ Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s.34

“haram rızık değildir” diyebilir. Bununla o Allah’ın ihsanları karşısında edepi tavrı takınmıştır.²⁴⁹ Fakat dilin yanlış kullanımı veya işitenin anlayışı bazı olumsuz sonuçları doğurabilir.²⁵⁰ Nitekim öyle de olmuştur.

Musa Carullah’a göre Ehl-i Sünnet âlimleri de haklıdır. Çünkü her şeyin aslı mubahtır. Tabiatıta bulunan hiçbir şey kendi başına haram veya helal, temiz veya necis değildir.²⁵¹ Tabiat sofrasına saçılan şeyler bize ve fiillerimize nispetle öyle bir kategori almaktadır. Yani haram veya helal, şeylerin bizzat kendisinde değil, insan ve onun fiillerine nispetlidir. Başka bir deyişle insanın yiyip-içmesi, kullanması bakımından rızık ya helal veya haram olur.²⁵² Çünkü rızık gıdadan ibarettir.

Maturidîler’in akıl fiillerin eşya ile olan münasebetinde güzelliği ve çirkinliği idrak eder²⁵³ görüşünün haram ve helal için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü haram-helal insanın kazancına bağlıdır. Buna göre aklın bu şeyleri kavraması da kesindir. Yani insanın aklı, fiillerin güzel ve çirkinliklerini kavraması helal-haram için de söz konusudur. Çünkü haram ve helal da fiillere nispetle öyle bir kategori almaktadır. Eşarîlere göre ise, aklın hiçbir etkisi yoktur. Zira iyilik, kötülük, güzellik, çirkinlik Allah öyle dediği için iyi-kötü, güzel-çirkin olduğuna²⁵⁴ göre, helal-haram da Allah öyle bildirmesi gereği olmalıdır. Şu halde akıl, fiillerin güzel ve çirkinliğini kavrayamadığı gibi helal-haramı da kavrayamaz.

Özetle, Musa Carullah’ın rızık konusundaki görüşü uzlaştırmacı bir nitelik taşımaktadır. Yani Musa Carullah, Mutezile ve Ehl-i Sünnet’in rızık hakkındaki görüşlerinin çelişiklik arz etmediğini, zira her görüşün de doğru olduğunu belirtmektedir. O Ehl-i Sünnet’in “rızık bir gıdadır” sözünü ele alarak, her şeyin aslının mubah olduğunu, helal ve haram yalnız insanın münasebetine bağlı bulunduğunu; Mutezilenin de “haram rızık değildir” sözünün ahlakî açıdan doğru olduğunu, bunu söyleyen kimse Allah’ın nimetleri karşısında edepi bir tavır sergilediğini söyleyerek terazi kefesini denkleştirmektedir.

Fakat asıl doğru nedir? Bu soruya Musa Carullah cevap vermemektedir. Ancak bir maddenin kimyevî unsur olma bakımından necis olmadığını, genel bir ifadeyle tabiatıta bulunan her şeyin aslının mübah olduğunu söyleyen kişinin artık “haram rızık değildir” tabirini kullanmasının bile gereksiz olduğu açıktır. Çünkü Allah, tabiatı başlı başına temiz

²⁴⁹ Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s.33.

²⁵⁰ Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s.34.

²⁵¹ Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s.34.

²⁵² Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s.34.

²⁵³ Şeyhzade, *Nazmu'l-Feraid*, s.31.

²⁵⁴ el-Cüveynî, *el-İrşad*, s.258-259.

olarak yaratmıştır.²⁵⁵ Konunun önemi, insanın eşya ile münasebeti sonucunda ortaya çıkmaktadır ki, Musa Carullah da bunun farkındadır. Nitekim o “varlık âleminin kendisine ve mevcudatın hikmetine nispetle kötülük yoktur. Şer yalnız bize nispetle şerdir” diyerek²⁵⁶ kötülük ve iyilik, haram ve helalin insanın kazancına bağlı bulunduğunu söylemekte²⁵⁷ ve doğrunun da, ancak bu olması gerekmektedir. Fakat buna rağmen Musa Carullah, Ehl-i Sünnet’in “ister helal, ister haram olsun, o rızktır. Çünkü rızık insan ve hayvanın yediği gıdadan ibarettir” görüşünün ontolojik açıdan, Mutezile’nin “haram rızık değildir” görüşünün ise ahlakî açıdan doğru olduğunu belirtmektedir.

²⁵⁵ Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s.35.

²⁵⁶ Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s.35.

²⁵⁷ Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s.34.

3. MUCİZE

Mucize kelimesi Arapça bir kelime olup “aciz bırakmak, kudretsiz kılmak” anlamlarına gelir.²⁵⁸ Mucizenin çoğulu ise ‘mucizât’ tır.²⁵⁹ Kuran-ı Kerim’de bu kelimenin yerine daha çok delil ve delaail kelimeleri kullanılmıştır.²⁶⁰

Terim olarak mucize, inkar edenlerin benzerini getirmekten aciz kalacakları şekilde²⁶¹ peygamberlerin peygamberliklerini isbat için²⁶² Allah’ın kendilerine verdiği güçle ve onun yaratmasıyla peygamberlerin ellerinden ortaya çıkan²⁶³ ve alışlagelmiş adetlere, kanunlara muhalif olan olağanüstü olaydır.²⁶⁴

Demek ki;

- İnsanlar mucizenin benzerini getirmekten acizdirler.
- Mucize bir peygamberin elinde meydana gelir ve onun peygamberliğini ispat eder.
- Mucize Allah’ın fiilidir. Yani peygamberlerin ellerinden zuhur eden mucize aslında peygamberlerin eseri değil, bilakis Allah, o olağanüstü olayı, peygamberini tasdik için, peygamberinin elinde göstermiştir.
- Mucize olağanüstü olaydır. O yönüyle de insanları kendisine cezb eder.

İşte bu tanım, klasik İslam kelimcilerinin tarif ettikleri ve günümüzde de Müslümanlar tarafından kabul edilen tanımdır.

Musa Carullah, mucizenin bu tanımın kabul etmesine karşın, bazı hususlarda itiraz etmektedir.

Ona göre mucize, istenilen, güzel bir maksadı bulunan; vasıtasız olarak Allah’ın kudretiyle meydana gelen, tabiat kanunlarına aykırı olmamak şartıyla duyuların birisiyle müşahade edilen olağanüstü olaydır.²⁶⁵

²⁵⁸ Ömer Neseî, *İslam İnancının Temelleri Akaid*, s.167.

²⁵⁹ Taftazanî, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi*, s.295.

²⁶⁰ Taftazanî, a.g.e, s.295.

²⁶¹ Ebi Muin en-Neseî, *et-Temhîd Likavaidi’t-Tevhîd*, s.236; Taftazanî, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi*, s.295.

²⁶² İmam Azam, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, s.78; Ömer Neseî, *İslam İnancının Temelleri Akaid*, s.167; Fehreddin Razi, *Kelam’a Giriş*, s.207; Taftazanî, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi*, s.295.

²⁶³ İmam Azam, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 78.

²⁶⁴ İmam Azam, a.g.e, s.78; Ebu Muin en-Neseî, *et-Temhîd Likavaidi’t-Tevhîd*, s.236; Ömer Neseî, *İslam İnancının Temelleri Akaid*, s.167; Fehreddin Razi, *Kelam’a Giriş*, s.207; Taftazanî, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi*, s.295.

²⁶⁵ Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, ss. 68-70.

- Başka bir deyişle Musa Carullah'a göre her mucizenin istenilen bir maksadı bulunur. Örneğin: insanların doğru yolu bulmalarını, bireyin ruhunu ve aklını terbiye ederek toplumun huzur içinde yaşamasını sağlamak, zararı def etmek vs.²⁶⁶ Bu bakımdan mucize sadece nübüvvet delili olmak açısından muteber değildir.²⁶⁷ Zira ondan başka ve önemli olan birçok maksatlar da güdölmektedir.
- Ona göre mucize, vasıtasız olarak Allah'ın irade ve kudretiyle meydana gelir. Fakat insan mucizeyi duyularının birisiyle müşahade ettiği için, müşahade edilen tabii kuvvetler, insan, hayvan ve bitkiler mucizenin vuku bulmasında sadece alet ve malzeme olur. Asıl tesir ise, ilahî kuvvet vasıtasıyla gerçekleşir.²⁶⁸
- Musa Carullah, mucizenin tabiat kanunlarına aykırı olmadığını söylemektedir.²⁶⁹ Ona göre, tabiatta bulunan her şey belli bir kanuna tabidir. Fakat vuku bulunan mucize, tabiat kanunların iptal etmez ve etmemiştir.²⁷⁰ Örneğin: İsa'nın ölüleri diriltmesi mucizesi. Şüphesiz çürümüş bedende hayatın bulunması, tabiat kanunlarına aykırıdır. Bundan dolayı Cenabı-i Hak diriltilecek insanı önce sağlam beden şekline dönüştürmüş, daha sonra ona ruh vermiştir.²⁷¹
- Musa Carullah'a göre mucize duyuların birisiyle müşahade edilmelidir. Zira müşahade edilmemiş olay, ne kadar büyük olsa da, hiçbir surette mucize olamaz.²⁷² Belki insanlar öyle olayları mit ve efsane olarak sayarlar.
- Ona göre mucize harikulade olur. Harikulade demek, tabiat kanunlarına tabi olmamak demektir, ona aykırı olmak anlamına gelmez.²⁷³ Belki tabiat kuvvetlerin eserleri daha güçlü ve büyük kanunların tesirleri karşısında kaybolur demek doğrudur. Tabii kuvvetler kanun olarak süreklilik arz eder. İlahî kudret eliyle meydana

²⁶⁶ Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s.70.

²⁶⁷ Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, ss. 73-74.

²⁶⁸ Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s.70.

²⁶⁹ Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s.69.

²⁷⁰ Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s. 69.

²⁷¹ Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s.69.

²⁷² Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s.68.

²⁷³ Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s.68.

gelen mucize ise, geçicidir ve sadece belli bir müddet tabii kuvvetlere galip gelir.²⁷⁴

Görüldüğü gibi klasik İslam kelimcilerinin tarif ettikleri tanımla Musa Carullah'ın tanımının birbirine benzeyen noktaları çoktur. Örneğin: Mucizenin Allah'ın fiili olması, insanların böyle bir olay karşısında aciz kalmaları vs. fakat Musa Carullah'ın önemle üzerinde durduğu nokta şudur: Mucizenin tabiat kanunlarına aykırı olmamasıdır. Birçok klasik İslam kelimcilerinin eserlerinde mucizenin tabiat kanunlarına muhalif olduğu belirtilmiştir. Fakat Musa Carullah bu tezi benimsememekte, bilakis o, mucizenin tabiat kanunlarını iptal etmediğini, belki tabii kuvvetlerin eserleri daha büyük ve kuvvetli kanunların tesirleri karşısında kaybolduğunu kabul etmektedir. Ancak Musa Carullah bu hususta isabetli olamamıştır. Çünkü olağanüstülük demek, tabiat kanunlarına aykırılık demektir. Örneğin: Hz İsa'nın ölülerini diriltmesi mucizesi tabiat kanunlarına aykırıdır. Çünkü insan fitratı gereği bir kere doğar ve ölür. Onun ikinci kez doğması veya bu dünyada dirilmesi yürürlükte olan kanunlara aykırıdır. Bunun gibi Hz. İbrahim'in ateşte yanmaması mucizesi²⁷⁵ de kanunlara aykırıdır. Çünkü ateş yakıcıdır. İnsanın bedeni ateşte yanar.

²⁷⁴ Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, ss. 68-69.

²⁷⁵ Enbiya, 21/69: "Ey ateş! İbrahim için serinlik ve esinlik ol! dedik."

4. İSRA ve MİRAC HADİSESİ

İsra: lügatte “geceleyin yürümek”²⁷⁶ anlamını taşıırken, miraç ise, “merdiven, yukarı çıkmak, yükselmek” gibi anlamları içerir.²⁷⁷

Terim olarak İsra, Hz. Peygamber’in Miraç hadisesi gecesi mescid-i Haram’dan mescid-i Aksa’ya kadarki yolculuğudur.²⁷⁸ Miraç ise, Hz. Muhammet peygamberin Rabbini görmek için semalara çıkması ve yükselmesidir.²⁷⁹

İslam kelamcılarına göre, Hz. Peygamber’in en önemli hissî mucizelerinden sayılan ‘İsra ve Miraç’ haktır, olmuştur²⁸⁰ ki, onun mescidi Haram’dan mescidi Aksa’ya kadarki olan kısmı Kuran-ı Kerimle sabittir. Mescidi Aksa’dan semaya kadarlı kısmı ise meşhur haberlerle, semadan cennete, Arş’a vs. kadarki kısmı da ahad haberlerle sabittir.²⁸¹

Hiz. Peygamber’in ‘İsra ve Miraç’ hadisesini anlatan birçok rivayetler mevcuttur. Fakat bizi ilgilendiren husus miracın ne şekilde değil nasıl vuku bulduğudur. Yani İsra ve Mirac’ın ruhla mı yoksa bedenle mi gerçekleştiğidir.

Birçok İslam âlimi hatta sahabeden Muaviye ve Hz. Aişe miracın ruhanî olduğuna kail olmuşlardır. Nitekim Muaviye’ye mirac hakkında sorulunca, o “sahih bir rüyadır” diye cevap vermiştir. Hz. Aişe de “Muhammet’in (s.a.v.) bedeni, miraç gecesi yataktan ayrılmadı” demiştir.²⁸² Allah-u Teala da miraç hadisesine işaretle “sana gösterdiğimiz o görüntüleri ve Kuranda lanetlenen ağacı, ancak insanları sınamak için meydana getirdik” buyurduğu²⁸³ âyetini de delil olarak getirmişlerdir.

Fakat Cumhur-u Ulema miracın hem ruh, hem de bedenle olduğu görüşündedir²⁸⁴ ve bu tezini kuvvetli delillerle süslemişlerdir. Hatta Hz. Aişe’nin sözünü “beden ruhtan ayrılmadı, beraber miraç etti”, Muaviye’nin sözünde ve ayette geçen ‘rüya’yı da “gözle görmek” diye tevil etmişlerdir.²⁸⁵

²⁷⁶ Ömer Neseî, *İslam İnancının Temelleri Akaid*, s.213.

²⁷⁷ Taftazanî, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi*, s.307; Ömer Neseî, *İslam İnancının Temelleri Akaid*, s.213.

²⁷⁸ Kâmil Yaşaroğlu, “İsra”, DİA, c.23, s.177.

²⁷⁹ Taftazanî, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi*, s.307.

²⁸⁰ İmam Azam, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, s.95; Ömer Neseî, *İslam İnancının Temelleri Akaid*, s.213; Taftazanî, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi*, s.307.

²⁸¹ Ömer Neseî, *İslam İnancının Temelleri Akaid*, s.228; Taftazanî, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi*, ss. 312-313.

²⁸² Ömer Neseî, *İslam İnancının Temelleri Akadi*, s.226; Taftazanî, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi*, s. 312.

²⁸³ İsra, 17/60.

²⁸⁴ İmam Azam, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, s.96; Ömer Neseî, *İslam İnancının Temelleri Akaid*, s. 226.

²⁸⁵ Ömer Neseî, *İslam İnancının Temelleri Akaid*, s. 227; Taftazanî, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi*, s. 312.

Musa Carullah'ın bu konudaki görüşü biraz farklılık arz etmektedir. Zira ona göre İsrâ, uyanırken cismanî olarak vuku bulmuşsa, miraç da uyanırken ruhanî olarak gerçekleşmiştir.²⁸⁶ “Bir gece, kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu Mescid-i Haram’dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa’ya götüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir; O gerçekten işitendir, görendir.”²⁸⁷ Musa Carullah’a göre İsrâ olayının cismanî ve uyanırken vuku bulduğu yukarıdaki ayetin muhkem ifadelerine göre sabit olduğu anlaşılmaktadır. Zira ona göre “geceleyin Zeyde Mekke’den Medine’ye doğru yürüdüm” cümlesi nasıl bir açıklık arz ediyorsa, bu ayet de onun gibi hatta daha fazla açıklık ifade etmektedir. Delaleti o kadar açıktır ki, Musa Carullah iddiasını ispat hususunda başka deliller aramanın bile boş bir iş olduğunu söylemektedir.²⁸⁸

Miraç hadisesine gelince, Musa Carullah onun ruhanî vuku bulduğunu, fakat cismanî olarak da gerçekleşebileceği görüşündedir.²⁸⁹ Nitekim o, “eğer ruhanî miraç daha faziletli olmasaydı, ben miraç olayı da cismanî derdim” diyerek her iki hususun muhtemel olabileceğini vurgulamaktadır. Ancak ona göre ruhanî miraç cismanî miraca nispetle daha büyük, daha harika ve peygamberin yüce şanına daha uygundur. Çünkü ruhanî haller, bir maddenin göklere yükselişi gibi normal vakalardan daha büyük ve önemlidir.²⁹⁰ Bu bakımdan miracın ruhanîliği gerçeğe daha yakındır. Fakat Musa Carullah’a göre ruhanî miraçtan kasıt rüya değil, aksine uyanıklık halinde vuku bulan olaydır.²⁹¹

Bu teziyle o, ‘İsrâ ve Miraç’ olayının rüya olduğunu söyleyenlere karşı çıkmaktadır ve bu hususta deliller getirmektedir. Onun getirdiği delillerin bazıları şunlardır:

- Rüyada zamanın hiçbir önemi yoktur. Rüya ister gündüz, ister gece olsun, birdir. Bu yüzden Kuran-ı Kerim’de nakledilen rüyaların vakitleri tayin edilmemiştir. Ancak “İsrâ” süresinin birinci âyetinde “Bir gece, kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye.....” buyurularak söz konusu olayın belli bir gecede vuku bulduğunu göstermektedir. Bu bakımdan ‘İsrâ ve Miraç’ olayı rüya olamaz.

²⁸⁶ Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s.84.

²⁸⁷ İsrâ, 17/1

²⁸⁸ Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s.83.

²⁸⁹ Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s.80.

²⁹⁰ Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s.78.

²⁹¹ Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s.79.

- Mübarek yerleri düşte görmenin fazla önemi ve değeri yoktur. Olsa bile, böyle küçük değerleri Hz. Peygamber'e isnat ederek onun şanına şan katamayız...²⁹²

Kısaca; Musa Carullah'a göre İsrâ uyanıkken cismanî olarak vuku bulmuştur. Miraç da uyanıkken ruhanî olarak gerçekleşebileceği gibi cismanî olarak da vuku bulabilir. Fakat ruhanî miraç, cismanî miraca nispetle daha büyük, daha önemli, peygamberin şanına daha uygun ve gerçeğe daha yakındır. İsrâ ve miracın ebedî faydası, Hz. Peygamber'in nübüvvet delili olduğu gibi gelecekte ilim, kültür ve sanatın ulaşacakları başarıyı örnekleriyle göstermek, insanların ilgi ve gayretlerini uyandırmak, dikkatlerini çekmektir.²⁹³

Musa Carullah'a göre yer küresi, sonu olmayan varlık alemine nispetle küçük bir zerre gibidir. Fakat Allah-u Teâlâ bu küçük zerreyi bildiğimiz veya bilmediğimiz bir takım tabiî kuvvetlerle donatmıştır. İnsanlar çalışma ve gayretleriyle bu tabiî kuvvetleri keşfedip kendilerinin emirleri altına alabilirlerse, birkaç yüz veya bin kilometrelik mesafeyi bir veya birkaç saniyede alabilme kudretine sahip olabilirler. Kuşkusuz insanlar bu tür başarıyı elde edeceklerdir ve başarıya ulaşmalarında Hz. Peygamber'in İsrâ ve Miraç olayı bir örnektir, insanların dikkatlerini çeken, ilgilerini uyandıran bir hadisedir.²⁹⁴

Fakat Musa Carullah'ın İsrâ ve Miraç hakkındaki görüşünde tutarsızlık bulunmaktadır. O da, İsrâ olayının cismanî, miracın da ruhanî olmasıdır. Çünkü İsrâ ve miracın bir gecede vuku bulması ve biri birini takip etmesi onların her ikisinin ya ruhanî veyahut cismanî olmasını gerektirir. Birisinin ruhanî, diğerinin cismanî olması için aralarında bir sekte bulunmalı, başka bir deyişle biri diğerini takip etmemelidir. Halbuki miraç İsrâ'yı takip etmektedir. O zaman Musa Carullah'ın bu görüşü, yani Hz. Peygamber'in bedeni Mescid-i Aksa'da kalıp ruhunun semaya yükselmesi, olayın akışına aykırı gelmektedir.

Ayrıca Musa Carullah'ın, İsrâ ve miraç olayının, insanların ilim ve teknolojiler geliştirmede örnek olması, ilgi uyandırması ve dikkat çekmesi görüşünün doğru olduğunu söylemek yanlıştır. Çünkü ne Kur'an'ın insanlara indirilmesi, ne Hz. Peygamber'in gönderilmesi ve ne de onun mucizeler göstermesi bu amacı gütmektedir. Zira onların amacı insanların doğru yolu bulmalarını sağlamaktır. Kur'an'ın her âyetinden, Hz. Peygamber'in sünnet ve mucizelerinden ilim ve teknolojilerin gelişmeleri için örnek

²⁹² Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, ss. 83-84.

²⁹³ Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s. 74.

²⁹⁴ Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, ss. 74-75.

aramak, insanların ilgilerini uyandırdığını söylemek doğru olmadığı gibi Kur'an ve Hz. Peygamber'in sünnetinin amacına da aykırıdır.

6. KIYAMET ALÂMETLERİ

Kıyamet bir gün mutlaka gerçekleşecektir. Bu katî surette nassın hükmüyle sabittir, hatta son çağlardaki pozitif ilimle uğraşan bilim adamları da, kıyametin kaçınılmaz bir hadise olduğunu belirtmektedirler. Fakat kıyametin ne zaman kopacağını ancak Allah bilir. Bununla beraber Hz. Peygamber'e atfedilen ve kıyametin yaklaştığını bildiren bir takım belirti ve alâmetler bulunmaktadır. Onların bazıları şunlardır:

- Deccal
- Dabbe-i Arz
- Ye'cuc ve Me'cuc
- Hz. İsa'nın gökten inmesi
- Güneşin batıdan doğması vs.

Kıyametin bu ve başka alâmetlerini Ebu Hanife başta olmak üzere Ehl-i Sünnet âlimleri ile Şia ve Mutezile'nin çoğunluğu kabul etmektedirler.²⁹⁵ Fakat tarih seyri içinde genel olarak kabul edilen görüşe aykırı olan fikirler de ortaya atılmıştır. Bu aykırı düşünenlerin biri de Musa Carullah Bigiyefir. O özellikle Hz. İsa'nın gökten inişine karşı çıkmakta, aynı zamanda Ye'cuc-Me'cuc, Hızır meselelerini de eleştirmektedir.

6.1. Nüzûl-ü İsa

Hz. İsa'nın nüzulü konusunda kabul edilen genel anlayışı²⁹⁶ Musa Carullah eleştirmektedir. O öncelikle Nüzul-ü İsa'yı kabul edenlerin delillerini çürütmeye daha sonra Hz. İsa'nın öldüğü ve kıyamet yaklaştığında onun ne gökten ineceğini ne de yerden kalkacağı hakkında kendi delillerini ortaya koymaya çalışmaktadır.

²⁹⁵ Ebu Hanife, *Fıkh-ı Ekber*, (Şerheden: Allame Aliyyu'l-Kari, Tercüme eden: Hüseyin S. Erdoğan), Hisar Yayınevi, İstanbul-tarihsiz, s.304; Ömer Neseî, *İslam İnancının Temelleri Akaid*, s.127; Zeki Sarıtoprak, "Deccal" DİA, c. 9, s. 70.

²⁹⁶ Genel kabul edilen anlayışa göre, cesediyle beraber gökte bulunan, yani Allah'ın dergahına yükselmiş olan Hz. İsa Rablık iddiasında bulunan Deccal ortaya çıktığında gökten iner, adaletle hükmedip İslam şeriatını uygular, Deccal'ı öldürüp Allah'ın takdir ettiği bir süre yaşayacaktır. Sonra Şam tarafından soğuk bir rüzgar esip inananların ruhu alınır, geriye insanların kötüler kalır ve kıyamet de bunlar üzerine kopacaktır. Bkz. A. Saim Kılavuz, *İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş*, s.211; Şerafeddin Gölcük-Süleyman Toprak, *Kelam*, s.411.

O nüzul-ü İsa'yı kıyamet alâmeti olarak kabul edenlerin Kuran-ı Kerim'in iki âyetini tahrif ederek delil olarak kullanmaya çalıştıklarını belirtmektedir.²⁹⁷ Bu âyetlerin birincisi Zuhruf süresinin 61. âyetidir. Söz konusu âyette Cenab-ı Hak şöyle buyurmaktadır: “Şüphesiz ki o, kıyametin ne zaman kopacağına bilgisidir. Ondan hiç şüphe etmeyin ve bana uyun, çünkü bu, dosdoğru yoldur”. Nüzul-ü İsa'yı iddia edenlerin âyetteki zamirin ‘nüzule’ işaret ettiğini kabul ettiklerini belirterek böyle bir tevilin üç yönden batıl olduğunu vurgulamaktadır: 1. Müfessirler ‘innahü’ zamirini ya Kuran’a ya da İsa’ya işaret ettiğini söylemişlerdir. Hiçbir müfessir nüzulden bahsetmemiştir. 2. Nüzul, ne kıssada, ne sürede, ne de genel olarak Kuran’da bulunmaktadır. 3. Eğer zamir nüzule işaret etseydi, o zaman ‘fala tamtarunna biha’ yani ondan hiç şüphe etmeyin ibaresi batıl olurdu. Çünkü gelecekteki olacak şey hiçbir surette şüpheyi ortadan kaldırmaz. Âyetteki ‘innahü’ zamiri Kuran’a veya Hz. İsa’ya delalet ederse, o kadar problem hasıl olmaz. Bilakis Hz. İsa gelecekte değil, geçmişte yaşamış, Kuran da geçmişte Muhammet peygambere inmiştir.²⁹⁸

İkinci âyet Nisa süresinin 159. âyetidir. Âyette şöyle buyurulmaktadır: “And olsun, kendilerine kitap verilenlerden ölümünden önce ona iman etmeyecek hiçbir kimse yoktur. Kıyamet gününde de aleyhlerine şahit olacaktır”. Musa Carullah’a göre Hz İsa’nın gökten inişini kabul edenler bu âyeti de tahrif ederek âyetteki ‘kabla mevtihi’ zamirinin İsa’ya delalet ettiğini iddia etmiş ve “Ehl-i Kitap Hz. İsa’nın nüzulünden sonra ölümünden önce inanacaklardır” şeklinde anlamışlardır. Musa Carullah âyete böyle anlam vermenin birkaç yönden batıl olacağını söylemektedir: 1. Eğer zamir Hz. İsa’ya delalet edecekse, o zaman Ehl-i Kitab’ın imanında ‘önce’, ‘önceliklik’ kaydı kalmaz. Halbuki Ehl-i Kitap kendileri ölmeden önce İsa’ya inanacaklardır. 2. Her zarfın belli bir sınırı vardır. Zamir Hz. İsa’ya delalet edecek olursa, ‘kabla mevtihi’ zarfının sınırı belli olmaz hale gelir. Çünkü Hz. İsa’nın ne zaman öleceği belli olmaz. Eğer zamir Ehl-i Kitab’a kinaye ise, o zaman zarfın sınırı belli olmuş olur. 3. Âyeti “Hz. İsa’nın ölümünden önce Ehl-i Kitaptan ona inanmayacak kimse kalmaz” olarak anlayarak Hz. İsa’yı gökten indirsek bile, gerçek hayatta milyardan biri ona inanacaktır.²⁹⁹

Aynı zamanda İsa’nın kıyamete yakın ineceğini kabul edenlerin getirdikleri delillerin biri Nisa süresinin 158. âyetinde buyurulan “Bilakis Allah İsa’yı kendi katına kaldırmıştır...” ibaresidir.

²⁹⁷ Musa Carullah, *Edebiyyatu'l-Arabiyya*, s.51.

²⁹⁸ Musa Carullah, *Edebiyyatu'l-Arabiyya*, s.51.

²⁹⁹ Musa Carullah, *Edebiyyatu'l-Arabiyya*, ss.51-52.

Musa Carullah âyetteki ‘bal rafa’ullah’ yani Allah onu kendi katına kaldırmıştır tabirinin cesetle beraber yükselmek, kaldırılmak anlamına gelmediğini söylemekte ve yükselmenin yalnız İsa için değil, şehitler ve genel olarak cennetlikler için geçerli olduğunu belirtmektedir. Fakat onlar için de kaldırılmak cesetle beraber değildir. Özellikle Musa Carullah Kuran’daki ‘su’ud ilallah’, ‘rucu’ ilallah’ gibi tabirlerinin ‘bedenle birlikte yukarıya doğru yükselmek’ anlamına gelmediğini vurgulamaktadır.³⁰⁰

Musa Carullah Hz. Peygamber’in hadislerinde Hz. İsa’nın gökte mevcudiyetine delalet eden haberler varsa da, böyle bir haberler yalnız Hz. İsa hakkında değil, mezarları yerde bulunan Adem, İdris, Yusuf, Musa gibi peygamberler hakkında da varit olduğunu belirtmektedir.³⁰¹ Bununla beraber o, Ebu Hüreyre’den rivayet edilen “İmamınız kendinizden olduğu halde Meryem oğlu İsa sizin içinize indiği zaman acaba sizler nasıl olursunuz?”³⁰² hadisini ele alarak bu hadisin Buharî’nin sahihinde bulunduğunu söylemekte ve üstü kapalı olarak hadisi inkar etmektedir. Fakat inkarın küfrü gerektirmediğini de söylemektedir.³⁰³

Musa Carullah, daha sonra kendi delillerini ortaya koymaktadır. Onun getirdiği delillerin ilki Kuran-ı kerim’in Maide süresinin 110.âyetidir. Âyet mealen şöyledir: “Allah o zaman şöyle diyecek: “Ey Meryem oğlu İsa! Sana ve annene verdiğim nimeti hatırla! Hani seni mukaddes ruh yani Cebrail ile desteklemiştim, sen beşikte iken de yetişkin çağında da insanlarla konuşuyordun. Sana kitabı, hikmeti, Tevrat ve İncili öğretmiştim. Benim iznimle çamurdan kuş şeklinde bir şey yapıyordun da ona üflüyordun, hemen benim iznimle o bir kuş oluyordu. Yine benim iznimle anadan doğma körü ve alacayı iyileştiriordun. Ölülerini benim iznimle hayata çıkarıyordun. Hani İsrailoğullarını seni öldürmekten engellemiştim, kendilerine apaçık deliller getirdiğin zaman içlerinden inkar edenler “Bu apaçık bir sihirden başka bir şey değildir” demişlerdi”.

Bu âyette Allah, Hz. İsa ve annesine verdiği en büyük nimetleri hatırlatmaktadır. Fakat Musa Carullah bu âyette en büyük nimet olarak âlemi ıslah etmek, yeryüzünde adaleti yerleştirip her türlü düşmanlıkları yok etmek için Hz. İsa’nın gökten inişin zikretmediğini söyleyerek bu tür nimetin başka nimetlere kıyasla daha büyük olduğunu

³⁰⁰ Musa Carullah, *Edebiyatı’l-Arabiyya*, s. 50.

³⁰¹ Musa Carullah, *Edebiyatı’l-Arabiyya*, s. 50.

³⁰² Buharî, *Enbiya*/ 49; Muslim, *İman*/244-246.

³⁰³ Musa Carullah, *Edebiyatı’l-Arabiyya*, s. 53.

vurgulamaktadır. O Hz. İsa'nın gökten inmesi gerçek olarak olsaydı, şüphesiz o bu âyette bulunacaktı, demektir.³⁰⁴

İkinci delil ise Meryem süresinin 15.âyetidir. Bu âyette Allah-u Teâla şöyle buyurmaktadır: “doğduğu gün, öleceği gün ve dirileceği gün ona selam olsun!” Musa Carullah’a göre, eğer İsa âlemi ıslah etmek için gökten inecekse, şüphesiz “ve yevme yenzilu hayyan” gibi ibaresi zikredilecekti. Çünkü cesediyle göğe yükselmek, âlemi ıslah etmek ve yeryüzüne adaleti getirmek gibi mucizevî olay, çocuk iken konuşmak gibi mucizeden daha da üstündür.³⁰⁵

Böylece Musa Carullah Hz. İsa'nın cesediyle beraber göklere kaldırıldığını ve kıyamete yakın günlerde yeryüzünde adaleti yerleştirmek, âlemi ıslah etmek için ineceğini kabul etmemektedir. O Hz. İsa'nın nüzulünü iddia edenleri eleştirmekte ve onlar görüşlerini ispat etmek için Kuran'ın âyetlerini tahrif ettiklerini söylemektedir.

Kısaca Musa Carullah Hz. İsa'nın cesediyle beraber göklere yükselmesine ve kıyamete yakın ineceğine delalet eden ne bir âyetin ne de bir hadisin bulunduğunu, aksine onun diğer insanlar ve peygamberler gibi öldüğüne delalet eden delillerin bulunduğunu söylemektedir.

6.2. Ye’cuc Me’cuc ve Türk Milleti

Ye’cuc Me’cuc kıyamet alâmetlerinin büyüklerinden biri olup Kur’an-ı Kerim’in iki âyetinde geçmektedir. Biri Kehf süresinin 94. âyetidir. Söz konusu âyette şöyle buyurulmaktadır: “Ey Zülkarneyn! Yeryüzünde bozgunculuk çıkaran Ye’cuc ve Me’cucle aramızda bir set çeksen de vergi versek, dediler”. Diğeri de Enbiya süresinin 96. âyetidir. Bu âyette Cenab-ı Hak “Nihayet Ye’cuc ve Me’cuc’un önü açıldığı zaman onlar her tepeden boşanırlar” buyurmaktadır. Bununla beraber Ye’cuc Me’cuc konusunda birçok hadisler de bulunmaktadır.

Ye’cuc ve Me’cuc’un kelâmdaki yerine gelirse, o kıyamet alâmetlerinin büyüklerinden biri sayılmakta ve belli bir zamanda Zülkarneyn’in kurduğu seddi aşarak yerde yürüyen, gökte uçan her şeyi öldüren, yani dünyayı harap eden bir felaket olarak kabul edilmektedir.³⁰⁶ Beyzavî yeryüzün alt-üst eden Ye’cuc ve Me’cuc’un de Adem

³⁰⁴ Musa Carullah, *Edebiyatü'l-Arabiyya*, s.52.

³⁰⁵ Musa Carullah, *Edebiyatü'l-Arabiyya*, ss. 52-53.

³⁰⁶ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmaü'l-Beyan en Tevili'l-Kur'an*, c.17, s.87; Kadı Nasiruddin Ebi'l-Hayr Abdullah b. Ömer Muhammed eş-Şirâzî el-Beyzavî, *et-Tefsiru'l-Musamma Envari't-Tenzil ve Esrari't-Te'vil*, c.4, ss.137-139.

(a.s.)'in oğlu Yafes'in soyundan geldiğini söylemektedir.³⁰⁷ Fakat Ye'cuc ve Me'cuc'un kimler olduğu hakkında net bir cevap bulunmamaktadır. Bundan dolayı onların kimler olduğu hususunda çeşitli görüşler ortaya atılmış ve bazı kaynaklarda Ye'cuc Me'cuc deyimini bozgunculuk yaparak insanlığa büyük felâket getiren bir millet, ve bu milletin de Türkler olduğu belirtilmiştir. Nitekim İbn Haldun Mukaddime adlı eserinde Çin memleketi etrafında yaşayan milletin Türkler olduğu, onların da Ye'cuc Me'cuc oldukları hakkında rivayetlerin bulunduğunu, dolayısıyla Ye'cuc Me'cuc'un bir Türk kavmi olduğuna işaret eder.³⁰⁸

Ayrıca, meşhur tefsircilerden Taberî Câmîu'l-Beyan adlı Tefsirinde kıyamete yakın doğu taraftan başlayarak insanların üzerine akın edip büyük felaket getiren Ye'cuc ve Me'cuc'un Türkler olduğunu belirtir.³⁰⁹ Tefsircilerden Beyzavî de aynı görüşü paylaşmaktadır.³¹⁰

Gerçi Ye'cuc Me'cuc deyimlerinin Türkler şeklindeki tanımı doğrudan doğruya Hz. Peygamber'in hadislerinde geçmektedir.³¹¹ Örneğin: Ebu Hüreyre'den rivayet edilen bir hadise göre Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “küçük gözlü, kırmızı yüzlü, basık burunlu ve suretleri kalın deriden yapılmış kalkanlara benzeyen Türklere karşı savaşmadıkça hüküm günü gelmeyecektir. Ve hüküm günü gelmeyecektir ki tâ sizler kıvrık kıldan yapılmış sandal giyen bir millete karşı savaşına kadar”.³¹² İşte bu ve buna benzer hadisleri temel alarak bazı İslam âlimleri Ye'cuc Me'cuc'un Türkler olduğu hükmüne varmışlardır.

Fakat bu konuda ciddî eleştiride bulunan Musa Carullah Ye'cuc Me'cuc adıyla yeryüzünde hiçbir zaman hiçbir halk, hiçbir millet ve hiçbir devlet yaşamadığını ve bu gerçek tarihin verileriyle sabit olduğunu belirtmektedir.³¹³ O İslam âlimleri ve eserlerindeki Ye'cuc Me'cuc ve onların Türkler olduğu görüşünün Yahudilerin mukaddes kitaplarından kaynaklandığını söylemektedir.³¹⁴ Musa Carullah Kuran'da beyan edilen Ye'cuc Me'cuc âyetlerine bakarak Ye'cuc Me'cuc'un bir milletin ismi değil de sıfatı olduğu sonucuna varmaktadır. Çünkü ona göre bu sıfat Kuran'ın sadece iki âyetinde geçmektedir. Biri, İslam'dan binlerce seneler önce büyük İskender zamanında gerçekleşen

³⁰⁷ Beyzavî, *Tefsiru'l-Musamma*, c. 4, s. 137.

³⁰⁸ İbn Haldun, *Mukaddime*, c.5, s.3.

³⁰⁹ Taberî, *Câmîu'l-Beyan*, c.16, ss. 16-23.

³¹⁰ Beyzavî, *Tefsiru'l-Musamma*, c.4, ss. 137-139.

³¹¹ Bu hadislerin sahilîliği ayrıca bir tartışma konusudur.

³¹² Buharî, *Cihad*, 95-96; Müslim, *Fiten*, 63-66.

³¹³ Musa Carullah, *Kur'an-ı Kerim Âyet-i Kerimelerinin Mu'ciz İfadelerine Göre Ye'cuc Me'cuc*, Berlin-1933, s.4.

³¹⁴ Musa Carullah, *Ye'cuc Me'cuc*, ss. 4 -18.

hadise ise, diğeri İslam'dan binlerce sene sonra ortaya çıkacak olaydır. Buna göre, aralarında birkaç yüz veya bin asır fark bulunan halk elbette bir halk olamaz.³¹⁵ Diğer taraftan o, ahdi atık hayalleri hariç, tarihte hatta mitolojilerde bile Ye'cuc Me'cuc ismindeki bir millete hiç rastlanmadığını söylemektedir.³¹⁶

Dolayısıyla Musa Carullah'a göre isim olarak Ye'cuc Me'cuc tarihte hiç olmamıştır. Vasıf olarak ise her zaman her yerde bulunur. Bundan ötürü Kuran-ı Kerim'de de Ye'cuc Me'cuc'un cinsiyetleri, zaman ve mekanları açıklanmamıştır.³¹⁷ Çünkü vasıf olarak Ye'cuc Me'cuc dün ve bugün olduğu gibi yarın da mutlaka olacaktır. Örneğin büyük İskender'in zamanında Ye'cuc ve onun kuvvetli askeri Me'cuc vardı. Bunun gibi Yahudilere nispetle Babil hükümeti Ye'cuc ise, Türklere ve Müslümanlara nispetle Ye'cuc Me'cuc Cengiz ve onun askeri idi.³¹⁸

Kısaca şunu diyebiliriz: Musa Carullah'a göre Ye'cuc Me'cuc geçmişte olduğu gibi gelecekte de olacaktır. Zira bu gerçek Kuran'ın hükmüyle sabittir. Fakat Ye'cuc Me'cuc bir milletin veya devletin ismi değil, bilakis herhangi bir milletin vasfı olabilir. Dolayısıyla geçmişte olduğu gibi günümüzde de İslam dini uğrunda nice hizmetlerde bulunan Türk milletin Ye'cuc Me'cuc olması kuru bir laftır. Müslüman âlimlerinin arasında Türklerin Ye'cuc Me'cuc olduğunu söyleyenler Yahudilikten etkilenmiş ve Kuran'ın âyetlerini de o doğrultuda yorumlamaya çalışmışlardır.

6.3. Hızır Meselesi

Kuran-ı Kerim'de Hızır'ın adı geçmemektedir. Fakat müfessirlerin çoğu, Kehf süresinin 65. âyetinde buyurulan "...ona katımızdan bir rahmet vermiş, yine ona tarafımızdan bir ilim öğretmiştik" ibaresinden kasıt Hızır derler.³¹⁹ Fakat adıyla beraber Hızır konusu, Buharî, Muslim, İbn Mace, Tirmizî, Ahmet b. Hanbel başta olmak üzere birçok hadis kitaplarında geçmekte ve Kehf süresindeki bilgiler tekrar edildiği gibi başka bilgiler de verilmektedir.³²⁰

³¹⁵ Musa Carullah, *Ye'cuc Me'cuc*, ss. 18-19.

³¹⁶ Musa Carullah, *Ye'cuc Me'cuc*, ss. 18-19.

³¹⁷ Musa Carullah, *Ye'cuc Me'cuc*, s. 32.

³¹⁸ Musa Carullah, *Ye'cuc Me'cuc*, ss. 32-34.

³¹⁹ Taberî, *Camîu'l-Beyan*, c.15, ss. 277-282; İmam Muhammet Razî Fahreddin İbn Ellame Ziyaeddin Ömer Müştehir, *Mefatihü'l-Gaybi'l-Müştehir bi't-Tefsiri'l-Kebir*, c. 5, s. 728.

³²⁰ Hızır hakkında Hz. Peygamber'den rivayet olunmuş bir çok hadis bulunmaktadır. Fakat en teferruatlı bilgileri içeren hadis, Musa (a.s.)'nın Hızır'la yol arkadaşlık ettiği ve bir takım olaylara katlandığını beyan eden hadistir. Bu hadis için bkz: Buharî, İlim/44; Müslim, Fazail/162, Tirmizî, Tefsir, 19/1.

Kıyamet alâmetleriyle doğrudan ilişkisi olmazsa da, dolaylı olarak münasebeti bulunan³²¹ Hızır meselesi kültürümüzde derin izler bırakmıştır. Yani Hızır denilince, insanların çoğu, kıyamete kadar yaşayan ve insanlar tarafından nadir görülen birisi olduğunu belirtirler. Aslında Hızır, Hz. Musa peygamberin döneminde yaşayan, kendisine ilâhî hikmet ve bilgi verilen kişidir.³²²

Hızır'ın hayatına gelince, onun henüz hayatta olduğunu, fakat zamanı gelince öleceği ve bu durumun Kuran-ı Kerim ve Sünnete aykırı olmadığını kabul edenler olduğu gibi Hızır'ın hayatta olmadığını belirtenler de olmuştur. Onlar konuyu ispat hususunda birtakım delillere baş vurmuşlardır. Söz konusu delillerin başında Kuran-ı Kerim'in Enbiya süresinin “her nefis ölümü tadacaktır”³²³ âyeti ve peygamber vefatı yaklaştığında buyurduğu “yüz sene sonra bugün yeryüzünde yaşayanlardan hiç kimse kalmaz” hadisi gelmektedir.³²⁴

Bu konuda Musa Carullah'ın görüşü özetle şöyledir: ölmek insanlar, hayvan hatta bütün bitkileri içine alan Allah tarafından konulan tabii bir hüküm ve kanundur. Günümüze kadar bu tabii kanundan kurtulan hiçbir kimse ve hiçbir şey yoktur. Kanunların gereği olarak Hızır da diğer insanlar gibi yaşamış sonra elbette ölmüştür.³²⁵

Böylece Musa Carullah Hızır'ın öldüğünü Allah tarafından konulan tabii kanunlara bağlayarak onun ispatı hususunda aklî ve naklî delillere baş vurmuştur.

A) Naklî delillerin başında Kuran-ı Kerimin şu âyetleri gelmektedir:

- 1.“Her nefis ölümü tadacaktır”. (Enbiya:35)
- 2.“Sizi ondan, yani topraktan yarattık; yine sizi oraya döndüreceğiz ve bir kez daha sizi ondan çıkaracağız”. (Ta-Ha:55)
- 3.“Kime uzun ömür verirse biz onun gelişmesini tersine çeviririz. Hiç düşünüyorlar mı?” (Yasin:68)
- 4.“...İçinizden kimi de ömrün en verimsiz çağına kadar götürülebilir, ta ki bilen bir kimse olduktan sonra bir şey bilmez hale gelsin”. (Hac:5)
- 5.“Biz onları, yemek yemez birer ceset olarak yaratmadık. Onlar ebedî de değildirler”. (Enbiya:8)

³²¹ Bazı kaynaklarda kıyamet alâmetlerinden olan Deccal'ı yalanlaması için Hızır'ın ömrü uzatıldığı ve Deccal'ın karşısına çıkacak kişinin Hızır olacağı belirtilmiştir. Bkz. İlyas Çelebi, ‘Hızır’, DİA, c.17, s.407.

³²² Çelebi, “Hızır”, DİA, c.17, s.407.

³²³ Enbiya, 21/35.

³²⁴ Buharî, *İlim*/41.

³²⁵ Musa Carullah, *Edebiyyatu'l-Arabiyya*, ss.47-50

6.“Biz senden önce de hiçbir beşere ebedilik vermedik. Şimdi sen ölürsen, sanki onlar ebedî mi kalacaklar?” (Enbiya:34)³²⁶

Musa Carullah’a göre son iki âyette geçen “hulud” kelimesi hatta Kur’an’ın diğer âyetlerinde geçen “hulud” ve “ebed” kelimeleri genel olarak anlaşılan ebediliği değil, uzun ömürlüğü ifade eder.³²⁷ Dolayısıyla âyetlerin beyanına göre hiçbir insan hatta peygamberler uzun ömürlü değildir.

Musa Carullah aynı zamanda Hz. Peygamber’den rivayet edilen “...yüz sene sonra bugün yeryüzünde yaşayanlardan hiç kimse kalmaz” hadisini de delil olarak getirmektedir.³²⁸

B) Aklî delil:

Musa Carullah’ın Hızır konusunda getirdiği aklî delil özetle şöyledir: ölmek bütün canlılar için geçerli olan genel kanundur. Şu güne kadar bu tabiat kanunundan yaka kurtaran olmamıştır ve olmayacaktır. Nitekim Kur’an-ı Kerim’de de Allah-u Teâlâ “her nefis ölümü tadacaktır” buyurmaktadır. Bu umumî ve katî esasa göre Hızır da belli bir müddet yaşamış, sonra elbette ölmüştür.³²⁹

Kısaca söylemek gerekirse, Musa Carullah Hızır’ın tüm insanlar gibi öldüğüne ve bu hususta aklî-naklî deliller getirerek görüşünü ispatlamaya çalışmaktadır. Fakat ona göre bu mesele inanç konusu olmadığı için herkes istediği görüşü benimseyebilir. Bundan dolayı da hiç kimse görüşünden ötürü tekfir edilemez, zındık olamaz.³³⁰

³²⁶ Musa Carullah, *Edebiyatı'l-Arabiyya*, s.48.

³²⁷ Mustafa Sabri-Musa Carullah, *İlahî Adalet Rahmet-i İlahiye Burhanları*, s.294.

³²⁸ Musa Carullah, *Edebiyatı'l-Arabiyya*, s.48.

³²⁹ Musa Carullah, *Edebiyatı'l-Arabiyya*, s. 47.

³³⁰ Musa Carullah, *Edebiyatı'l-Arabiyye*, s.50.

7. HİLÂFET

Siyasî ve itikadî meselelerin en problemlisi sayılan hilafet/imamet, Müslümanların ilk ihtilafa düştükleri konuların başında gelmektedir.³³¹ Esasen hilafet, itikadî ve kelamî bir mesele değildir.³³² Fakat, bir bakımdan Acemlerin iktidara geldiği Abbasîler döneminde bu mesele Şîîlerin gayretleriyle toplumda konuşulmaya başlamış ve zamanla Şîîliğin iman ve itikadının temel unsuru olarak şekil almıştır. Fakat bu anlayışa karşı Sünnîler ret maksadıyla eserler telif etmiş ve böylece de Kelam İlmi'nin önemli tartışma konularının içine girmiştir. Dördüncü asırdan sonra da kelam kitaplarının en önemli tartışma konularının içinde yer almıştır.³³³

Musa Carullah'ın Şîîlerin imamet anlayışına reddiye mahiyetinde yazdığı “el-Veşîyya” adlı eserinde kullandığı ‘imam’ kavramı, “emme” kökünden gelir,³³⁴ mastarları “imamet”, “imamen”dir.³³⁵ Çoğulu ise “eimme”dir.³³⁶ Sözlükte imam kelimesi, “kendisine uyulan kimsedir.”³³⁷ İmam, toplumun başında bulunup, insanlara yol gösteren, fert ve toplumu yönlendiren kimsedir.³³⁸ Başka bir deyişle Müslümanları yöneten başkandır. İmamet de imamın üzerine aldığı görev ve başkanlıktır. Yani, imamet, Hz. Peygamber'den sonra İslam toplumunun idaresini üstlenen kişinin görev ve makamını ifade eder.³³⁹ Bu anlayışa göre imamet, bazen hilafet kavramının yerine kullanılmaktadır. Fakat bu iki kavram arasında umum ve husus fark vardır. İmamet daha genel, hilafet ise daha özel manayı ifade etmektedir. Bu bakımdan her halife imamdır, fakat her imam halife değildir.³⁴⁰ Ancak Taftazanî ve bir kısım Şîîlere göre halifelik imamlıktan daha genel anlam içermektedir.³⁴¹ Yine imamet kavramı teorik planda devlet başkanlığı, hilafet ise pratik bir otoriteyi ifade eder.³⁴²

³³¹ Eşari, *Makalatü'l-İslamiyyîn*, c.I s 47.

³³² Taftazanî, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi*, s. 323.

³³³ Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s.46.

³³⁴ Ahmet Akbulut, *Sahabe Devri Siyasî Hadiselerinin Kelamî Problemlere Etkileri*, Birleşik Yayınları, İstanbul, tarihsiz, s.91.

³³⁵ Mevlût Sarı, *el-Mevârid Arapça-Türkçe Lûgat*, Bahar Yayınları, İstanbul-tarihsiz, s.48.

³³⁶ Sarı, a.g.e, s.48.

³³⁷ Mustafa Öz-Avni İlhan, “imamet”, DİA, c.22, s.201.

³³⁸ Öz-İlhan, a.g.m,DİA,c.22,s.201.

³³⁹ Öz-İlhan, a.g.m, DİA, c.22,s.201.,

³⁴⁰ Akbulut, *Sahabe Dveri Siyasî Hadiselerinin Kelamî Problemlere Etkileri*, s.92.

³⁴¹ Taftazani, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi*, s. 327.

³⁴² Öz-İlhan, “İmamet”, DİA, c.22,s.201.

Hilafet kavramının yerine kullanılan imamet kavramı hakkındaki bu kısa izahtan sonra Musa Carullah'ın bu konudaki görüşü üzerinde durabiliriz.

Ona göre hilafet, bütün İslam dünyasında siyasî en büyük bir başkanlıktır.³⁴³ Halife, devletin yararına, şeriatın ve kanunların bütün hükümlerini yerine getirmek suretiyle toplumun maslahatına ve adaletin devamına, toplumsal nizam ve düzenin sağlanmasına hizmet eder, vatanın ve memleketin bütünlüğünü korumaya çalışır.³⁴⁴ Bu bakımdan halifelik meselesi Allah'ın tamamen insanlara bıraktığı bir müessesedir. Hz. Peygamberin vefatından sonra kurulmuş olan halifelik gibi idare şekli de İslam'la değil, tamamen Müslümanlarla ilgilidir.³⁴⁵ Zira Allah siyasî konularda hükmü insana havale etmiştir. Başka bir deyişle Kuran-ı Kerim siyasî işleri düzenlemediği gibi onu inkar edip yasaklamamıştır. Bunları aklın hükmüne bırakmıştır.³⁴⁶ Fakat siyasî konulardaki herhangi bir hükümde kayıtsız şartsız toplumun maslahatı ve adâlet gözetilmesi gerekir. Ancak bu standartlar dahilinde olan hüküm, belki Allah'ın istediği hüküm olabilir. Nitekim Allah'ın istediği de bireysel mutluluk, toplumsal düzen ve adalettir. Yani bireysel ve toplumsal maslahattır.³⁴⁷

Yine Ona göre hilafet; ferdin başkanlığı, saltanatı değil aksine ümmetin başkanlığı ve bağımsızlığıdır.³⁴⁸ Herkesin özgürce görüş belirtebilmesidir. Ancak herkesin herhangi bir konudaki ehliyetliği aynı düzeyde değildir. Bu bakımdan halifelik ehliyetli birisinin veya bir kaçının adalet prensibinin dahilinde devleti yönetmesi, siyasî konuda bir merkeze bağlanmasıdır.³⁴⁹

Musa Carullah'a göre bir toplumun bağımsız olabilmesi için şu beş özelliğin bulunması şarttır:

1. Kendi ihtiyar ve iradesiyle yaşamalı,
2. Anayasa ve kanunları olmalı,
3. Üzerinde yaşadığı toprağı bulunmalı,
4. Toplumsal düzeni koruyan kuvvetleri olmalı,
5. Vatanı ve devleti her türlü düşmanlardan savunan ordusu olmalıdır.

³⁴³ Musa Carullah, *İslam'ın Elifbası*, s50.

³⁴⁴ Musa Carullah, *İslam'ın Elifbası*, s.50

³⁴⁵ Akbulut, *Sahabe Devri Siyasî Hadiselerinin Kelamî Problemlere Etkileri*, s.88

³⁴⁶ Akbulut, a.g.e, s.88-89

³⁴⁷ Musa Carullah, *el-Veşîyya*, s.3

³⁴⁸ Musa Carullah, *İslam'ın Elifbası*, s50

³⁴⁹ Musa Carullah, *İslam'ın Elifbası*, s52

İşte bu beş özelliği bulunan toplum, fertleri ister az olsun, ister çok olsun o bağımsız bir devlettir.³⁵⁰ Fakat devletin bağımsızlığı, üzerine birçok hak ve vazifeleri de beraberinde getirir. Devlet ümmet için, devletin bütün fertleri için hizmet etmelidir, yani bireysel ve toplumsal maslahatı ve adaleti gözeterek devletin gelişmesi, ilerlemesi, toplumsal refahın yükselmesi, insanların emniyetinin sağlanması, hayat bolluğunun temin edilmesi vs. için devlet uğrunda gücü yettiği kadar gayret etmek durumundadır. Bunu yapabilen idareci veya idareciler hak ve vazifelerini yerine getirmiş olur. Böyle bir devlet ister monarşi, ister aristokrasi, ister demokrasi olsun, Musa Carullah Bigiyef'e göre o, imanlı idare, nebevî devlet, semavî siyaset ve dinî hükümettir.³⁵¹

Musa Carullah, şayet hükümet kendi hevâsına uyarak devleti önyargıyla, zorla idare ederse, ülkenin zenginliklerini, kuvvetlerini kendilerinin menfaati için sarf ederse, toplumsal refahı, bireysel mutluluğu ortadan kaldırıp, devletin ilerlemesi için gayret etmezse böyle bir devlet ister demokrasi, ister cumhuriyet olsun o saltanat, beşerî hükümet, nefsanî idare ve yersel siyaset olur, demektir.³⁵²

Musa Carullah'a göre önemli olan devletin şekli, idarenin niteliği değil, bilakis önemli olan gaye, prensip ve maksattır.³⁵³ Nitekim tarih sayfelerine baktığımızda hiçbir devlet ve hilafet idare prensiplerine, amaca önem vermemiştir. Ancak, Hz. Peygamberin dönemi, Sıddık ve Ömer'in hilafeti müstesnadır.³⁵⁴ Zira Hz. Peygamber Allah'tan gelen vahiyden ilham alarak siyasî konularda hak ve adaletle hüküm etmiş ise, Sıddık ve Ömer de Kuran'dan ve Hz. Peygamberin sünnetinden ilham alarak ve reşit, salim aklıyla İslam devletini hak ve adil bir şekilde yönetmişlerdir.

Musa Carullah hilafet seçimi konusunda bir taraftan imameti nassa dayandıran Şiîlere karşı çıkarken diğer taraftan onun ifadelerinden halife seçmenin gerekli olduğu anlaşılmaktadır. Zira o emaneti ehline teslim etmenin gerekli olduğunu belirterek³⁵⁵ halifeliği; kuvvetin yüceliğine, ehliyetin varlığına ve hilafeti hak edene bağlamaktadır.³⁵⁶ Nitekim Hz. Peygamber hastalandığında kendisinin yerine Ebu Bekr'i imam tayin etmesi, bir taraftan hilafet olmazsa bile sahabe ve ümmetin haklı, ehliyetli olanı hilafete seçmesi

³⁵⁰ Musa Carullah, *Veşîyya*, ss. LXVIII-LXIX. (Musa Carullah el-Veşîyya eserinin giriş kısmındaki sayfa numaraların ebced harfleriyle vermiştir. Biz bu yönü dikkate alarak giriş kısmında gösterilen sayfa numaraların Roma harfleriyle vermeyi uygun bulduk)

³⁵¹ Musa Carullah, *Veşîyya*, s. LXIX.

³⁵² Musa Carullah, *Veşîyya*, s. LXIX.

³⁵³ Musa Carullah, *Veşîyya*, s. LXIX.

³⁵⁴ Musa Carullah, *Veşîyya*, s. LXIX.

³⁵⁵ Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s.42.

³⁵⁶ Musa Carullah, *İslam'ın Elifbası*, s.50.

için bir örnek ve irşat³⁵⁷ olduğu gibi, diğer taraftan hilafetin mutlaka gerekli olduğuna işaret etmektedir.

Musa Carullah'a göre siyasî bir liderde halkın fıtratına, zamanın siyasetine göre muamele edebilecek özelliğin bulunması gerekir.³⁵⁸ Çünkü siyaset geleceği görebilme sanatıdır. Yine o İbnu'l-Arabî'nin Futuhatu'l-Mekkiyye adlı eserinden yöneticilik ile beraber halifede bulunması gerekli olan özellikleri şu şekilde sıralamıştır:

1. Hoşgörülülük
2. Dikkatli olmak
3. İktisatlı davranmak
4. Tedbirli olmak
5. Teferruatlı bilgiye sahip olmak
6. Adalet
7. Edep
8. Rahmet
9. Haya
10. Islah

İşte bu tür özellikler, ona göre halifeliği üstlenecek kişide bulunması ve hilafetin devamı için gereklidir.³⁵⁹ Nitekim hilafet ehliyetin varlığına bağlıdır.³⁶⁰ Musa Carullah'a göre bir insanda yukarıda sıralanan özellikler bulunuyorsa, o halifeliği, üstlenmeye ehildir, demektir.

Musa Carullah, "halifenin Kureyş'ten olması" hadisinin doğru olduğu sonucuna varmıştır. Zira ona göre önemli olan kuvvetin yüceliği, ehliyetin varlığı³⁶¹ ve emanetin ehline teslimidir.³⁶² Şüphesiz her siyasî maslahat kuvvete riayet eder. İslam'ın ilk yıllarında Kureyşliler öyleydi.³⁶³ Kabile dayanışmasının önemli rol oynadığı Arabistan'da hilafeti ancak güçlü olan kabileye hasretmek doğrudur. Nitekim Kureyşliler o zamanlar başka kabilelerden yalnız nesep yönünden değil, aynı zamanda ilim, hikmet, kuvvet vs. yönünden de üstün idiler.³⁶⁴ Bu bakımdan Kureyşliler o vakit hilafet vazifesini üstlenmeye ehil idiler ve siyaset, ehliyet gereği olarak da onların hakkıydı.

³⁵⁷ Musa Carullah, *Veşîyya*, s.LVII.

³⁵⁸ Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s.48.

³⁵⁹ Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s.49

³⁶⁰ Musa Carullah, *İslam'ın Elifbası*, s..50.

³⁶¹ Musa Carullah, *İslam'ın Elifbası*, s.50.

³⁶² Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s.42.

³⁶³ Musa Carullah, *İslam'ın Elifbası*, s.50.

³⁶⁴ Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s.42.

Ancak Carullah'a göre bu özellik evrensel nitelik taşımamaktadır. Yani hilafette Kureyşlilik ebedî bir özellik değildir.³⁶⁵ Ebedî şart ehliyetin varlığıdır.

Musa Carullah'ın reşit halifeler hakkındaki görüşü Ehl-i Sünnet alimlerinin görüşlerinin bir devamı mahiyetindedir. Zira ona göre Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali reşit, sadık halifelerdir, onlar Rabbinden gelen doğru yol üzeredirler ve kurtuluşa ermişlerdir.³⁶⁶ Nitekim reşit halifeler asrı, Hz. Peygamber'in, Kuran-ı Kerimin her ayetinin, sahabenin ve tarihin şehâdetiyle haktır. Onlar güzel edep, basiret, adalet, ilim ve marifet sahibidirler.³⁶⁷

Ona göre hilafet hususunda özellikle Ebu Bekir'e rakip olabilecek kimse yoktu. O diğer sahabelerden her yönden üstün ve faziletli idi.³⁶⁸ Zaten bu gerçeği herkes biliyordu. Hz. Peygamberin de onu vakit ve Cuma namazlarına imam tayin etmesi, onun bu yönlerine işaret etmekte ve hilafete tayin hususunda açık bir delil gibidir.³⁶⁹ Sahabe de Ebu Bekir'in üstünlüklerini bilir ve bundan dolayı da onun hilafetine biat etmişlerdir.

Ömer geline, o adalet, ilim, akıl, züht ve basiret sahibi birisiydi.³⁷⁰ Özellikle siyâsî konularda bir dâhî olan Ömer'in zamanında İslam devleti adalet ve uyum içinde yaşamıştır.³⁷¹

Osman ve Ali de zamanın en faziletli, en bilgili insanları ve reşit halifelerdir. Osman insanlar tarafından sevilen, peygamberin iki kızına evlenen,³⁷² züht, vera ve takva sahibi birisi ise,³⁷³ Ali de cesur yürek, gayet büyük fesahat ve belagata sahip hikmet bakımından sahabenin çoğundan üstün olan sahabelerdendi.³⁷⁴

Musa Carullah, reşit halifelerin içinden Ebu Bekir ve Ömer'i üstün tuttuğunu açıkça söylemekte³⁷⁵, her ikisinin Kureyş'in en akıllı, en basiretli ve hilafete daha çok ehliyetli sahabelerden olduklarını ifade etmektedir.³⁷⁶

³⁶⁵ Musa Carullah, *İslam'ın Elifbası*, s.50.

³⁶⁶ Musa Carullah, *Veşîyya*, s. LVI.

³⁶⁷ Musa Carullah, *Veşîyya*, s.XXXVI.

³⁶⁸ Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s.39.

³⁶⁹ Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s.40.

³⁷⁰ Musa Carullah, *Veşîyya*, s.LX.

³⁷¹ Musa Carullah, *Veşîyya*, s.LIX.

³⁷² Taftazanî, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi*, s.322.

³⁷³ Musa Carullah, *Veşîyya*, s.LXII.

³⁷⁴ Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s.47.

³⁷⁵ Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, s.47.

³⁷⁶ Musa Carullah, *Veşîyya*, s.LVI.

Böylece Musa Carullah Şifler'in özellikle İmamiyye'nin Ebu Bekir, Ömer ve Osman'a karşı lanetlerinin yersiz olduğunu belirtmektedir.³⁷⁷

Özetle Musa Carullah'a göre hilafet Allah'ın kullarına bıraktığı İslam dünyasındaki siyasî bir müessesedir. Ona göre hilafet gereklidir. Fakat önemli olan hilafetin, devletin şekli değil, önemli olan prensip ve maksattır. Bu bakımdan hilafet, ister monarşi, ister demokrasi olsun adalet prensibinin dahilinde toplumun maslahatını gözetmesi gerekir. Hilafeti üstlenecek kişi de o işe ehil, siyasî bir dahi olmalıdır.

³⁷⁷ Musa Carullah, *Veşîyya*, ss. LVI-LXV.

SONUÇ

Türk dünyasında ortaya çıkan, dinî yenilenme hareketinin öncülerinden sayılan, İslam dünyasının esaret döneminden kurtulup kendisine özgü bir bilinç oluşturmada ve dinî, kültürel meselelerin çözümlenmesinde önemli katkıları bulunan Musa Carullah Bigiyef dinin her alanında olduğu gibi Kelam konularında da kendine has görüşlerini beyan etmiştir.

Musa Carullah kelam konusundaki görüşlerini ortaya koymaya çalışırken, her hangi bir mezhebe tabi olmaksızın bağımsız olarak hareket etmiştir. Zira o, akli hapseden mezhep taassubuna şiddetle karşı çıkmıştır. Musa Carullah, müspet ilimlerinde olduğu gibi dinî, ahlakî, siyasî ve sosyal meselelerde de hür akıl ve düşüncenin gözetilmesi gerektiği görüşündedir. Çünkü özgür akılla insan meçhul, müphem olan her şeyi kavrayabilir. Zira ona göre akıl, nakil gibi hakikati gösteren, Allah tarafından her insana verilen bir nebi gibidir. Ama İslam tarihinde âlimlerimiz akla fazla önem vermemişler veya aklın önemini kavrayamamışlardır. Mezheplerin çemberlerinden çıkamamışlardır.

Musa Carullah günümüzdeki geri kalmışlıktan kurtulmak için arayışlarda bulunmuş ve çözüm yollarını ortaya koymaya çalışmıştır. Onun ortaya koyduğu çözüm, eğitim ve öğretim kurumlarının ıslah edilmesi, içeriğinin zaman ve şartlara göre düzenlenmesidir. Ayrıca o, kelam ilminin toplumsal ve kültürel hayat üzerinde etkisinin büyük olduğunun farkına varmış ve kelamcıları eleştirerek onların toplumsal hayat üzerine olumsuz etkiler yarattığını, İslam dünyasına her türlü belaların zuhur etmesinde onların payının büyük olduğunu vurgulamaya ve eski kelam sisteminin yetersizliğini ortaya koymaya çalışmıştır. Zira ona göre, eski kelam anlayışı Müslümanları kurtaramamıştır. Bu hususta da o, yeni kelam arayışı içinde olmuş ve kelam konularında yeni görüşler beyan ederek toplumda yankı uyandırmıştır. Musa Carullah yeni kelam ilmin geliştirmede, ilk olarak iman anlayışını gözden geçirmiş ve Mürcie ile başlayan Ehl-i Sünnetle devam eden iman-amelin ayrı olduğunu kabul edenlere karşı olarak iman ile amel arasında sıkı bir bağ kurmayı denemiştir. Çünkü insanın bireysel hayatının şekil almasında insanın inancı büyük bir etkiye sahiptir. Musa Carullah'a göre eğer biz toplumu değiştirmek istiyorsak, öncelikle insanların inançlarını, kanaatlerini değiştirmemiz gerekir. Bunun için de ilk olarak iman-amel arasında sıkı bir bağ kurmak lazımdır ki,

bireyin inancını, kanaatini değiştirebilelim, olgun bir ahlak sahibi olmasını sağlayabilelim.

Musa Carullah, İşlam dininin gerçek, hak din olduğunu söylemekle beraber dinİ çoğulcu fikri savunmuş ve dinler arası düşmanlığı ortadan kaldırmaya gayret etmiştir. Zira o, bu fikrin dünyaya barışı, hořęry getireceğine inanmıştır.

Kısaca, Musa Carullah Bigiyef kelam konusundaki görüşlerini ortaya koymaya çalışırken, yeni kelam anlayışıyla toplumun sosyal ve bireysel hayatında inkılap yaratmayı ve bunun gerçekleşmesi için yeni kuşaklara zamanın şartlarına göre doğru eğitim, ğretim vermeyi n görmüştür. O, yalnız çözüm nerileri ortaya koymakla yetinmemiş, bu düşüncelerini uygulamak için de özel çaba harcamıştır.

BİBLİYOGRAFYA

ABDUH, Muhammed, Tevhîd Risalesi (çeviren: Sabri Hizmetli), Fecr Yayınları, Ankara-1986.

AKBULUT, Ahmet, Sahabe Devri Siyasî Hâdiselerinin Kelamî Problemlere Etkileri, Birleşik Yayınları, İstanbul-tarihsiz.

AKBULUT, Ahmet, “Musa Carullah’ın Akıl-Vahiy Konusundaki Görüşü” Ölümünün 50. Yıldönümünde Musa Carullah (I.Uluslararası Musa Carullah Bigiyef Sempozyumu 6-7 Kasım 1999 Ankara), TDV Yayınları, Ankara-2002.

ATAY, Hüseyin, Dinde Reform ve Atatürk’ten Kesitler, Atay ve atay-2003.

BİGİYEYEF, Musa Carullah, el-Luzûmiyat (tercümesi) Kazan,1907.

BİGİYEYEF, Edebiyat-ı Arabiyye ile Ulûm-i İslâmiyye, Kazan-tarihsiz.

BİGİYEYEF, Halk Nazarına Bir Nice Mesele, Kazan-1912.

BİGİYEYEF, el-Veşîyya fî Nakdi Akaidi’ş-Şia, Kahire-1935.

BİGİYEYEF, Uzun Günlerde Oruç (Dipnotlarıyla beraber sâdeleştiren: Yusuf “Uralgiray), Kazan Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları, Ankara-1975.

BİGİYEYEF, İslam’ın Elifbası (hazırlayanlar: İbrahim Maraş, Seyfettin Erşahin), Seba Yayınları, Ankara-1997.

BİGİYEYEF, Kitâbü’s-Sünne (Kur’an Sünnet İlişkisine Farklı Bir Yaklaşım; Çeviri: Mehmet Görmez), Ankara Okulu Yayınları, Ankara-2000.

BİGİYEYEF, Kur’an-ı Kerim Âyetlerinin Mu’ciz İfadelerine Göre Ye’cüc Me’cüc, Berlin-1933.

BİGİYEYEF, Büyük Mevzularda Ufak Fikirler (hazırlayan: Musa Bilgiz), Kitâbiyât, Ankara-2001.

BİGİYEYEF, Kur’an-ı Kerim’in Âyet-i Kerimelerinin Nurları Huzurunda Hatun (hazırlayan: Mehmet Görmez), Kitâbiyât, Ankara-2001.

BİGİYEYEF, İslam Şeriatının Esasları (hazırlayan: Hatice Görmez), Kitâbiyât, Ankara-2002.

BİGİYEYEF, Musa Carullah, “Akademik İslam Üniversitesi” (çeviren: Recai Doğan) İslâmiyât Üç Aylık Araştırma Dergisi, cilt VI, sayı I, Ankara-2003.

BOLAY, Süleyman Hayri, Felsefî Doktrinler ve Terimler Sözlüğü, Akçağ Yayınları, Ankara-1996.

- ÇELEBİ, İlyas, “Hızır”, DİA, İstanbul-1998, c.17.
- ÇELEBİ, İlyas, “Hüsün ve Kübüh”, DİA, İstanbul-1999, c.19.
- EBU HANİFE, Fıkh-ı Ekber, (şerh eden: Allame Aliyyü'l-Kari; tercüme eden: Hüseyin S. Erdoğan), Hisar Yayınevi, İstanbul-tarihsiz.
- el-BAĞDADÎ, Ebi'l-Mansur Abdülkahir b. Tahir et-Temimî, Usulu'd-Din, Matbaatu'd-Devle, İstanbul-1928.
- el-BEYZAVÎ, Kadı Nasiruddin Ebi Hayr Abdullah b. Ömer Muhammed, et-Tefsirü'l-Musamma Envari't-Tenzil ve Esrarı't-Te'vil.
- el-CEVZİYYE, Ebu Abdullah İbn Kayyim, Hadü'l-Ervah ile Biladi'l-Efrah.
- el-CÜVEYNÎ, İmamu'l-Harameyn, el-İrşad ile Kavati'i'l-Edille fı Usuli'l-İtikad, Mısır Saadet Matbaası, 1950.
- el-EŞ'ARÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, Makâlatü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn, Kahire,1969.
- el-HÜSEYNÎ, Muhabuddin Ebi Feyziseyd Muhammed Murtaza, Tacü'l-Urus min Cevheri'l-Kamus, Beyrut-1994.
- el-KUMMÎ, Ebu Cafer Muhammed b. Ali İbn Babaveyh, Risaletü'l-İtikadati'l-İmamiyye, (çeviren: Ruhi Ethem Fıglalı), AÜİF Yayınları, Ankara-1978.
- el-MATÜRİDÎ, Ebû Mansûr, Kitabü't-Tevhîd tercümesi, (tercüme eden: Bekir Topaloğlu), İSAM Yayınları, Ankara-2002.
- en-NESEFÎ, Ebû Mu'în, Kitabü't-Temhîd li-Kavâidi't-Tevhîd, Kahire-1986.
- es-SALİH, Subhi, Hadis İlimleri ve Istılahları, (mütercim: M. Yaşar Kandemir), D.İ.B. Yayınları, Ankara-1971.
- es-SUYUTÎ, Celaledin Abdürrahman Ebi Bekir, Tedrivu'-Ravi, Mısır, hicrî-1307.
- et-TABERÎ, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, Camiü'l-Beyan en Tevili'l-Kur'an.
- ez-ZEMAHŞERÎ, İmam Ebu'l-Hasan Carullah Muhammed b. Ömer, el-Keşşaf min Hakaiki't-Tenzil ve U'uni'l-Akavil.
- GÖLCÜK, Şerafettin; TOPRAK, Süleyman, Kelâm, Tekin Kitabevi, Konya-1998.
- GÖRMEZ, Mehmet, Musa Carullah Bigiyef, TDV. Yayınları, Ankara-1994.
- İBN HALDUN, Mukaddime, yayın ve tarihi belirtilmemiştir.
- İBN HASAN, İbrahim, et-Tefsiru'l-Me'sur en Ömer b. Hattab, ed-Dâru'l-Arabiyyatu li'i-Kitab, 1994.
- İBN HÜSEYİN, Yahya, Resailü'l-Adl ve't-Tevhîd, Daru'l-Hilal, 1971.
- İBN MANZUR, Ebi'l-Fazl Cemaleddin Muhammed b. Mükrem, Lisanu'l-Arab, Beyrut-1956.

İKBAL, Muhammed, Yolcu, Ey Şark Kavimleri, Kölelik (çeviren: Ali Nihat Tarlan), Eser Matbaası, İstanbul-1976.

İMAMI AZAM, Fıkhu'l-Ekber Şerhi, (hazırlayan: İsmail Kaya), Madve Yayınları, İstanbul-1984.

KADI ABDÜLCEBBAR, Şerhü'l-Usûli'l-Hamse, Mektabatü'l-Vehab, 1988.

KESKİOĞLU, Osman; DEMİRBAŞ, Asaf; MANAZ, Abdullah, Son Çağlarda İslam Dünyasında Fikir Hareketleri, Ankara-1989.

KILAVUZ, A. Saim, Ana hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş, Ensar Yayınları, İstanbul-1997.

KIRBAŞOĞLU, M. Hayri, İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara-1999.

KIRBAŞOĞLU, M. Hayri, İslam Düşüncesinde Sünnet, Ankara Okulu yayınları, Ankara-1999.

MARAŞ, İbrahim, Türk Dünyasında Dinî Yenileşme, Ötüken Neşriyat, İstanbul-2002.

NESEFİ, Ömer, İslam İnancının Temelleri Akaid (hazırlayan: M. Seyyid Ahsen), Bayrak Yayınları, İstanbul-1995.

ÖNER, Necati, Klasik Mantık, AÜİF. Yayınları, Ankara-1991.

Örnekleriyle Türkçe Sözlük, Komisyon, Millî Eğitim Bakanlığı yayınları, Ankara-1995.

ÖZ, Mustafa-İLHAN, Avni, "İmamet", DİA, İstanbul-2000, c. 22.

PEZDEVİ, İmam Ebû Yusr Muhammed, Ehl-i Sünnet Akaidi (tercüme ve notlar: Şerafettin Gölcük), Kayıhan Yayınları, İstanbul-1988.

RAHMAN, Fazlur, İslam (çevirenler: Mehmet Dağ, Mehmet Aydın), Ankara Okulu Yayınları, Ankara-2000.

RAHMAN, Fazlur, İslamî Yenilenme Hareketleri III (derleme ve çeviri: Adil Çiftçi), Ankara Okulu Yayınları, Ankara-2002.

RÂZİ, Muhammed b. Ömer b.Hüseyin Fahreddin, Kelâm'a Giriş (el-Muhassal), (çeviren: Hüseyin Atay), AÜİF Yzyınları, Ankara-1978.

RÂZİ, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin, Mefatihü'l-Gaybi'l-Müştehir bi't-Tefsiri'l-Kebir.

SABRİ, Mustafa-CARULLAH, Musa, İlâhî Adâlet Rahmet-i İlâhiye Bürhanları (sâdeleştiren: Ömer H. Özalp), Pınar yayınları, İstanbul-1996.

SARI, Mevlûd, el-Mevârid Arapça Türkçe Lügat, Bahar Yayınları, İstanbul-tarihsiz.

SARITOPRAK, Zeki, “Deccal”, DİA, İstanbul-1994, c.9.

SERUNSU, Ahmet Nedim, Kur’ân Nedir?, Şule Yayınları, İstanbul-1996.

ŞEYHZADE, Abdürrahim İbn Ali, Nazmü’l-Feraid ve Cemiü’l-Fevaid, Mısır, hicrî-1317.

TAFTAZANİ, Kelam İlmi ve İslam Akaidi (Şerhu’l-Akaid), (hazırlayan: Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İstanbul-1991.

Türkçe Sözlük, Komisyon, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara-1988.

YAŞAROĞLU, Kamil, “İsra”, DİA, İstanbul-2001, c.23.

ÖZET

KALBERDİEV, Abdilaziz, “Musa Carullah Bigiyef’in Kelamî Görüşleri”
Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ahmet AKBULUT, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, 74 s.

XVIII. yüzyılda İslam dünyasında gelişen dinî yenilenme hareketi, Müslümanların dinî ve kültürel hayatlarında yenilenmeyi öngörmüştür. Fakat dinî yenilenme hareketi Hristiyanlıkta olduğu gibi dinin yapısından kaynaklanan problemleri çözmek için değil, bizzat Müslümanların bireysel kişiliklerini ıslah ederek sosyal hayatlarında yenilenmenin gerekliliğini vurgulamıştır. Bu fikri savunanlara göre İslam ıslaha muhtaç olmadığı gibi, karşılaştığımız her türlü problemler de kendimizden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla Müslümanların ıslaha muhtaç oldukları ortaya çıkmaktadır.

Dinî yenilenme hareketinin önemli temsilcilerinden biri olan Musa Carullah Bigiyef de Müslümanların ilmî ve dinî konularda aydınlatılması ve uyandırılması gerektiğini belirtmiş ve bunun da zamana göre düzenlenmiş okullarda, pozitif ve dinî ilimlerin yeni metotlarla verilmesiyle gerçekleşeceğine inanmıştır. Ayrıca o, kelam ilminin toplumsal hayat üzerinde etkisinin büyük olduğunu fark ederek eski kelam sisteminin ve kelimcilerin toplumsal hayat üzerinde olumsuz etkiler yarattığını ileri sürmüştür. Netice itibarıyla o, yeni bir kelam sisteminin geliştirilmesi gerektiği sonucuna varmış ve bizzat kendisi de yeni kelam sistemi ortaya koymak için çaba harcamıştır.

Biz bu araştırmamızda yeni kelam sistemi kurmaya çalışan Musa Carullah Bigiyef’in kelamî görüşlerini ele aldık. Araştırmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte; dinî yenilenme hareketinin ortaya çıkışı, amacı ve bu hareketin içinde Musa Carullah’ın yeri ve önemi beyan edilmiştir. Birinci bölümde; Musa Carullah’ın kelamî görüşlerinin temelini oluşturan ‘iman’ ve ‘ilahî rahmetin umumîliği’ meseleleri ele alınmıştır. İkinci bölümde ise; Musa Carullah’ın akıl-vahiy ilişkisi, hüsn-kubuh, rızık, mucize, isra ve miraç, kıyamet alâmetleri olarak bilinen nüzûl-ü İsa, Ye’cuc-Me’cuc, kıyamet alâmetleriyle dolaylı ilişkisi bulunan Hızır ve son olarak da hilâfet meseleleri araştırılmıştır. Sonuçta da genel bir değerlendirme yapılmıştır.

ABSTRACT

KALBERDİEV, Abdilaziz, “Theological Views of Musa Carullah Bigiyef ”
Master’s Thesis, Advisor: Prof. Dr. Ahmet AKBULUT, Ankara University, Faculty of Theology, 74 pages.

Religious restructuring movement developed in the Islamic world in the XVIII. Century, anticipated a renovation in the religious and cultural lives of Moslems. However, religious renovation movement has accentuated the requirement of a modernization in Moslems’ social lives by restructuring their own individual personalities and not to solve problems emanating from the structure of the religion, as it is in Christianity. According to defenders of this thought, Islam doesn’t need any restructuring process where as, any problems we encounter originate from ourselves. Therefore, it comes out that Moslems need to be restructured.

Musa Carullah Bigiyef, who is one of the most significant representatives of the religious renovation movement, has indicated that Moslems have to be enlightened and awakened on scientific and religious subjects and believed in that this, can be achieved by conveying positive and religious sciences through new methods in schools set up in line with modern times. Moreover, he became aware that theological science has a very significant effect on social life and has asserted that old theological system and theologians created negative effects on social life. As a result, he has concluded that a new theological system has to be developed and he himself, also has exhibited efforts to bring forward a new theological system.

In this study of ours, we have dealt with the theological views of Musa Carullah Bigiyef who has tried to establish a new theological system. Our research is comprised of an introduction and of two chapters. In the Introduction; emanation and purpose of the religious renovation movement and place and significance of Musa Carullah within this movement have been stated. In Chapter One; “faith” and “generality of the heavenly grace” subjects constituting the basis of Musa Carullah’s theological views, have been handled. In Chapter Two; Musa Carullah’s wisdom-inspiration relation, goodness-wickedness, livelihood, miracle, sending and Ascension, descend of Jesus Christ known as indications of doomsday, Gog and Magog, Hızır (an ancient prophet supposed to be immortal) who has an indirect relation with indications of doomsday and lastly, matters of Caliphate have been studied. And a general evaluation has been performed in the conclusion.

